

A87B4E75EE90742109E31DFF5F9EC1C8E96977E7

identyfikator XLIX/518/2017/9

UCHWAŁA NR XLIX/518/2017

Rady Miasta Tarnobrzega

z dnia 30 listopada 2017 r.

**w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad
Zabytkami Miasta Tarnobrzega na lata 2017-2021**

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t. j. Dz.U. z 2017 r. poz. 1875) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz.U. 2014 poz. 1446 z późn. zm.), Rada Miasta Tarnobrzega uchwala, co następuje:

§ 1 .

Przyjmuje się do realizacji „Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta Tarnobrzega na lata 2017-2021”, który pozytywnie został zaopiniowany przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemysłu z Delegaturą w Tarnobrzegu, stanowiący załącznik nr 1 do niniejszej uchwały.

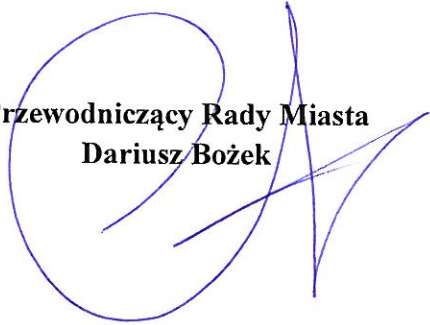
§ 2 .

Wykonanie uchwały powierza się Prezydentowi Miasta Tarnobrzega.

§ 3 .

Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Podkarpackiego.

**Przewodniczący Rady Miasta
Dariusz Bożek**

UZASADNIENIE

Zgodnie z art. 87 ust. 1 ustawy z 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2014 roku, poz.1446, z późn. zm.) Prezydent Miasta jest zobowiązany do sporządzenia na okres 4 lat gminnego programu opieki nad zabytkami. Celem gminnego programu opieki nad zabytkami jest zahamowanie degradacji substancji zabytkowej i zachowanie wartościowych zasobów dziedzictwa kulturowego oraz kształtowanie atrakcyjnego wizerunku Miasta Tarnobrzega. Gminny Program Opieki Nad Zabytkami Miasta Tarnobrzega na lata 2017-2021 uzyskał wymaganą prawem opinię Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, przekazaną pismem z dnia 27.09.2017 r., znak: T-IRN.5120.1.2017.DK i podlega przyjęciu przez Radę Miejską w Tarnobrzegu. Uchwalenie programu wypełnia wymóg ustawowy, jednocześnie pozwala zebrać w jednym dokumencie informacje dotyczące aktualnego stanu ochrony zabytków jak i zamierzeń miasta w tym zakresie w najbliższych latach. Umożliwi to też monitorowanie podejmowanych działań i ocenę postępów w zakresie szeroko pojętej opieki nad zabytkami.

Określenie w programie działań zmierzających do zachowania i poprawy stanu dziedzictwa kulturowego miasta Tarnobrzega przyczyni się do podniesienia świadomości tożsamości kulturowej, jakości życia i atrakcyjności turystycznej miasta oraz jego promocji w regionie.

Podjęcie uchwały nie wywołuje bezpośrednich skutków finansowych dla budżetu miasta, w związku z czym nie określa się źródeł finansowania. Konkretnie działania w kolejnych latach będą się odbywały w oparciu o corocznie uchwalany budżet miasta, gdzie zostaną zaplanowane stosowne kwoty.

Prezydent Miasta obowiązany jest co 2 lata składać Radzie Miasta sprawozdanie z realizacji programu.

PRZEWODNICZĄCY
Rady Miasta Tarnobrzega
Dariusz Bożek

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI MIASTA TARNOBRZEG NA LATA 2017 - 2021

WYKONAWCA:

Laboratorium Wiedzy – Doradztwo Opracowania Szkolenia Patryk Sobota
Ul. Targowa 42, 37-420 Rudnik nad Sanem

AUTORZY:

mgr Agnieszka Król
mgr inż. Patryk Sobota

TARNOBRZEG, WRZESIEŃ 2017 R.

Spis treści

1. Wstęp.....	3
2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami	4
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	5
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	14
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	14
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa	17
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	22
5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy).....	22
5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy.....	35
5.2.1. Charakterystyka gminy	35
5.2.2. Zarys historii obszaru gminy	37
5.2.3. Krajobraz kulturowy	56
5.2.4. Zabytki nieruchome	60
5.2.5. Zabytki ruchome.....	116
5.2.6. Zabytki archeologiczne.....	116
5.2.7. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych	138
5.2.8. Dziedzictwo niematerialne	143
5.3. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków.....	152
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń.	161
7. Założenia programowe	163
7.1. Priorytety programu opieki nad zabytkami	163
7.2. Kierunki działań i zadania programu opieki nad zabytkami	163
8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami.....	168
9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami	168
10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami	169
11. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków	173

1. Wstęp

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Tarnobrzega został sporządzony zgodnie z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j.Dz.U. z 2014 r. poz. 1446). Głównym beneficjentem realizacji programu opieki nad zabytkami jest społeczność lokalna, która bezpośrednio powinna odczuć efekty jego wdrożenia. Odnosi się to nie tylko do właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych, ale do wszystkich mieszkańców miasta.

Przedmiotem Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami miasta Tarnobrzeg jest problematyka związana z ochroną dziedzictwa kulturowego. Celem tego opracowania jest nakreślenie zadań i kierunków działań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami. Będzie on służył podejmowaniu planowych działań dotyczących inicjowania i wspierania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego miasta Tarnobrzeg. Program opieki nad zabytkami ma pomóc w aktywnym zarządzaniu zasobami składającymi się na dziedzictwo kulturowe miasta. Zaplanowane w programie działania nakierowane są na poprawę stanu zachowania zabytków, ich rewaloryzację oraz zwiększenie ich dostępności dla mieszkańców i turystów. Gminny program opieki nad zabytkami powinien również służyć, przez wskazanie na działania edukacyjne, wzmocnieniu u lokalnej społeczności świadomości wspólnoty kulturowej, poczucia posiadania wspólnych wartości i korzeni.

Przyjęty przez Radę Miasta w formie uchwały program opieki nad zabytkami jest elementem polityki samorządowej. Nie jest on aktem prawa miejscowego, natomiast stanowi dokument uzupełniający przyjęte dotychczas akty prawa miejscowego. Opracowywany jest na 4 lata. Z jego realizacji prezydent co 2 lata sporządza sprawozdanie, które przedstawia Radzie Miasta. Kolejne sporządzone programy opieki powinny uwzględniać zmieniające się uwarunkowania prawne i administracyjne, zmieniające się warunki społeczne, gospodarcze, kulturowe, nowe kryteria oceny i aktualny stan zachowania zasobu.

Struktura niniejszego opracowania oparta została o wytyczne Narodowego Instytutu Dziedzictwa, przedstawione w publikacji: „Gminny program opieki nad zabytkami. Poradnik metodyczny”. Podstawą do napisania rozdziałów poświęconych historii i dziedzictwu kulturowemu gminy były ogólnodostępne publikacje, opracowania archiwalne, zgromadzone w Miejskiej Bibliotece Publicznej im. Michała Marcza w Tarnobrzegu, dokumentację zgromadzoną w przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków z siedzibą w Przemyśle Delegatura w Tarnobrzegu oraz informacje zamieszczone na stronach internetowych: tarnobrzeg.pl oraz muzeumkolbuszowa.pl.

2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Podstawę prawną do sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami stanowi ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. z 2014 r. poz. 1446). Ustawa ta w art. 87 określa m.in. kto zobligowany jest do sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami oraz cele jakie powinien on zawierać. W myśl:

art. 87.1. Zarząd województwa powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.

art. 87.2. Programy, o których mowa w ust. 1, mają na celu, w szczególności:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;*
- 2) uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;*
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;*
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;*
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;*
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;*
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.*

art. 87.3. Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu, rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.

art. 87.4. Programy, których mowa w ust. 3 są ogłaszane w wojewódzkim dzienniku urzędowym.

art. 87.5. Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Kwestię ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce reguluje ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2014 poz. 1446), Ustawa Zasadnicza z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483 z późn. zm.) oraz inne ustawy.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483 z późn. zm.) zawiera uregulowania dotyczące ochrony i opieki nad zabytkami w następujących przepisach:

Art. 5. Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swego terytorium, zapewnia wolność i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.

Art. 6. Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.

Art. 86. Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2014 poz. 1446) jest głównym aktem prawnym, regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce. Należy tu wspomnieć następujące przepisy wyżej wymienionej Ustawy:

Art. 3. Definiuje szereg pojęć, w tym: pojęcie zabytku jako „nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową”, zabytku nieruchomego jako „nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt. 1”; zabytku ruchomego jako „rzecz

ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt. 1”, zabytku archeologicznego jako „zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem”, historycznego układu urbanistycznego lub ruralistycznego, historycznego zespołu budowlanego, krajobrazu kulturowego, otoczenia. Art. 3. Definiuje również pojęcie prac i badań przy zabytkach, w tym: prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, badania konserwatorskie, badania architektoniczne, badania archeologiczne oraz pojęcie instytucji kultury wyspecjalizowanej w opiece nad zabytkami.

Art. 4. Wyznacza działania administracji publicznej w kierunku ochrony zabytków tj. „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnienie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnienie zadań ochrony w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”.

Art. 6. Wyznacza zabytki podlegające ochronie bez względu na stan zachowania:

- 1) zabytki ruchome będące, w szczególności:
 - a) krajobrazami kulturowymi;
 - b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi;
 - c) dziełami architektury i budownictwa;
 - d) dziełami budownictwa obronnego;
 - e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi;
 - f) cmentarzami;
 - g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni;
 - h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej;
 - b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje;
 - c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami;
 - d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i urządzeniami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki rozwoju cywilizacyjnego;
 - e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz.U. 2012 poz. 642 i poz. 908 oraz Dz.U. 2013 poz. 829);
 - f) instrumentami muzycznymi;
 - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi;
 - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa;
 - b) cmentarzyskami;
 - c) kurhanami;
 - d) reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Art. 7. Wyznacza następujące formy ochrony zabytków:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na

realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

- Art. 16 Ust.1 wyznacza radę gminy jak organ władny utworzyć park kulturowy, którego celem jest ochrona krajobrazu kulturowego oraz terenów, na których znajdują się obiekty charakterystyczne dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Podjęcie przez radę gminy uchwały o utworzeniu parku kulturowego powinno być uprzednio zaopiniowane przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.
- Art. 17 Ustala zakazy i ograniczenia jakie mogą obowiązywać na terenie parku kulturowego. Mogą one dotyczyć:
- prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, handlowej, handlowej lub usługowej;
 - zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych;
 - umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;
 - składowania lub magazynowania odpadów.
- Art. 18 Stanowi iż kwestie ochrony i opieki nad zabytkami powinny być uwzględnione przy tworzeniu następujących dokumentów: „aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego”. W dalszej części określa że przy tworzeniu wyżej wymienionych dokumentów należy: uwzględnić krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, określić rozwiązania mające na celu

opiekę nad zabytkami, przywrócenie im jak najlepszego stanu oraz ochronę zabytkom przy realizacji inwestycji.

Art. 19. Stanowi iż:

1) W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:

- a) zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- b) innych zabytków nieruchomości, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- c) parków kulturowych.

1a) W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności:

- a) zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- b) innych zabytków nieruchomości, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

2) W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.

3) W studium i planie, których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.”

Art. 20 Stwierdza konieczność uzgadniania z wojewódzkim konserwatorem zabytków projektów i zmian w wojewódzkich i miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Art. 21 Mówi iż ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzenia programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.

Art. 22 Mówi iż:

- 1) Generalny konserwator zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.
- 2) Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.
- 3) Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.
- 4) Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.
- 5) W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:
 - a) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
 - b) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
 - c) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Art. 89 Mówi iż organami ochrony zabytków są:

- 1) Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje generalny konserwator zabytków;
- 2) Wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

Do ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wydano następujące akty wykonawcze:

Rozporządzenie ministra kultury i dziedzictwa narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę, niezgodnie z prawem (Dz.U. 2011 nr 113 poz. 661).

Rozporządzenie ministra kultury i dziedzictwa narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz.U. 2011 nr 89 poz. 510).

Rozporządzenie ministra kultury i dziedzictwa narodowego z dnia 18 lutego 2011 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wwozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 1991 nr 60 poz. 256).

Rozporządzenie ministra kultury i dziedzictwa narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz.U. 2014 poz. 110).

Rozporządzenie ministra kultury z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (t.j. Dz.U. 2014 poz. 399).

Rozporządzenie ministra kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz.U. 2004 nr 212 poz. 2153).

Rozporządzenie ministra kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie „odznaki za opiekę nad zabytkami”(Dz.U. 2004 nr 124 poz. 1304).

Rozporządzenie ministra kultury z dnia 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców ministra kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz.U. 2004 nr 124 poz. 1302).

Rozporządzenie ministra kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji Wojewódzkich Urzędów Ochrony Zabytków (Dz.U. 2004 nr 75 poz. 706).

Rozporządzenie ministra kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz.U. 2004 nr 71 poz. 650).

Rozporządzenie ministra kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków (Dz.U. 2004 nr 30 poz. 259).

Uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zawarte zostały w wielu obowiązujących ustawach w tym w:

Ustawie z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz.U. 2015 poz. 1515).

W art.7 ust. 1. pkt. 9 wyżej wymienionej ustawy zostały określone zadania własne gminy: „Zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne gminy obejmują sprawy (...) kultury, w tym (...) ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”.

Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym

(t.j. Dz.U. 2015 poz. 199), określa zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej. Stanowi iż w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym należy uwzględnić m.in.: walory architektoniczne i krajobrazowe, wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego.

Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane (t.j. Dz.U. 2013 poz. 1409)

normalizuje działalność obejmującą sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbioru obiektów budowlanych oraz określa zasady działania organów administracji publicznej w tych działaniach. Przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, w tym tych o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami - w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (t.j. Dz.U. 2013 poz.

1232 z późn. zm.), określa zasady ochrony środowiska oraz warunki korzystania z jego zasobów, z uwzględnieniem wymagań zróżnicowanego rozwoju.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t.j. Dz.U. 2015 poz. 1651),

reguluje m.in. kwestie wycinki i pielęgnacji drzew na obszarach objętych ochroną konserwatorską.

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t.j. Dz.U. 2015

poz. 1774), ustala postępowanie wobec nieruchomości objętych ochroną konserwatorską, stwierdza, że opieka nad nieruchomościami, stanowiącymi zabytki jest celem publicznym.

Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności

kulturalnej (Dz.U. 2012 poz. 406), precyzuje działalność kulturalną, jako działalność polegającą na upowszechnianiu i ochronie kultury. Wymienia formy organizacyjne działalności kulturalnej tj.: teatry, opery, operetki, filharmonie, orkiestry, kina, muzea, biblioteki, domy kultury, ogniska artystyczne, galerie sztuki, ośrodki badań i dokumentacji różnych dziedzin kultury. Określa, że mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo i polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działalności inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami. Mecenat ten sprawują również jednostki samorządu terytorialnego. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym.

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (t.j. Dz.U. 2014 poz. 1118), określa, że gminy mogą wspierać organizacje pozarządowe działające na rzecz ochrony zabytków.

Zasady ochrony zbiorów muzealnych, archiwalnych i bibliotecznych zostały zawarte w:

Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t.j. Dz.U. 2012 poz. 987 z późn. zm.), która określa zasady funkcjonowania muzeów, cele jakie powinny spełniać muzea tj.: chronić dobra kultury, informować o wartościach i treściach zbiorów, upowszechniać wartości historii, nauki, kultury, kształtować wrażliwość poznawczą i estetyczną. Ustawa definiuje muzeum, jako jednostkę organizacyjną nie nastawioną na osiągnięcie zysków.

Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz.U. 2012 poz. 642 z późn. zm.), która stwierdza, że zbiory stanowią dobro narodowe, służą zachowaniu dziedzictwa narodowego, zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki.

Ustawie z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwaliach (t.j. Dz.U. 2015 poz. 1446), której przepisy regulują ochronę zasobów archiwalnych.

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

Program opieki nad zabytkami odnosi się do odpowiednich dokumentów strategicznych (programów, strategii, studiów), sporządzonych na szczeblu krajowym, regionalnym i lokalnym.

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Głównymi dokumentami wyznaczającymi cele polityki państwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego na szczeblu krajowym są:

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014 – 2017

(zwany dalej Krajowym programem). Stanowi najważniejszy dokument, który określa politykę państwa w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego. Krajowy program jest dokumentem utworzonym na podstawie przepisu art. 84 i art. 85 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, został przyjęty Uchwałą NR 125/2014 Rady Ministrów z dnia 24 czerwca 2014 r. w sprawie „Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”. Krajowy program stanowi program rozwoju w rozumieniu określonym w art. 15 ustawy z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju (t.j. Dz.U. 2014 poz. 1649). Uwzględnia on odniesienia do innych strategii zintegrowanych i kluczowych dokumentów planistycznych państwa oraz Unii Europejskiej. Za realizację Krajowego programu odpowiada minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania te wykonuje generalny konserwator zabytków oraz podległe mu jednostki wyspecjalizowane.

Głównym celem zawartym w Krajowym programie jest wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego i kreatywnego Polaków. Do realizacji celu głównego opracowano trzy cele szczegółowe:

- wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce;
- wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków;
- tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji i reinterpretacji.

Dla realizacji poszczególnych celów szczegółowych wyznaczono odpowiednie kierunki działania.

Cel szczegółowy 1: Wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce.

- kierunek działania 1 – Porządkowanie rejestru zabytków ruchomych (księgi rejestru A i C).
- kierunek działania 2 – Przygotowanie ratyfikacji Konwencji UNESCO ds. ochrony dziedzictwa podwodnego.
- kierunek działania 3 – Wprowadzenie jednolitych standardów działania konserwatorskiego w odniesieniu do wybranych typów i kategorii zabytków nieruchomych.
- kierunek działania 4 – Wzmocnienie instrumentów ochrony krajobrazu kulturowego.
- kierunek działania 5 – Opracowanie diagnozy prawnej ochrony zabytków nieruchomych.
- kierunek działania 6 – Opracowanie kompleksowego raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (księga rejestru A i C).
- kierunek działania 7 – Realizacja badań w ramach AZP na obszarach szczególnie istotnych ze względu na zagrożenie dla dziedzictwa archeologicznego.

Cel szczegółowy 2: Wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków.

- kierunek działania 1 – Wzmocnienie efektywności zarządzania i ochrony zabytków poprzez wdrażanie infrastruktury informacji przestrzennej o zabytkach.
- kierunek działania 2 – Wypracowanie standardów, pozwalających na lepszy przepływ informacji pomiędzy organami ochrony zabytków a społecznościami żyjącymi w otoczeniu zabytków objętych ochroną.
- kierunek działania 3 – Podniesienie jakości procesów decyzyjnych w organach ochrony zabytków.
- kierunek działania 4 – Merytoryczne wsparcie samorządu terytorialnego w ochronie zabytków.

Cel szczegółowy 3: Tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji i reinterpretacji.

- kierunek działania 1 – Przygotowanie ratyfikacji Konwencji ramowej Rady Europy w sprawie znaczenia dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa, Faro 2005.
- kierunek działania 2 – Wspieranie budowania świadomości społecznej funkcji dziedzictwa kulturowego jako podstawy kształtowania się tożsamości narodowej i społeczności lokalnych.
- kierunek działania 3 – Promocja zasobu dziedzictwa z pośrednictwem Internetu.
- kierunek działania 4 – Zwiększenie dostępu do zasobu dziedzictwa i ułatwienie jego odbioru społecznego.

Część rozwiązań na rzecz ochrony zabytków przewidziano w formie zadań wypracowanych w procesie wdrażania Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014 – 2017 z perspektywą włączenia uzgodnionych rozwiązań do Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2018 -2020. Uzupełnieniem Krajowego programu jest system dofinansowania prac konserwatorskich, restauratorskich oraz prac budowlanych przy obiektach zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków.

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2013 została przyjęta przez Radę Ministrów 21 września 2004 r. oraz opracowanie stanowiące wydłużenie jej ważności czyli Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 - 2020 przyjęte w 2005 r. jest dokumentem określającym zasady polityki kulturowej państwa. Zaprezentowana w dokumencie perspektywa sytuuje kulturę i jej rozwój w ścisłym powiązaniu z rozwojem ekonomicznym, tworzy podstawy do traktowania kultury jako stymulatora rozwoju. Celem strategicznym ww. dokumentu jest zrównoważenie rozwoju kultury w regionach. W strategii zapisano również cele cząstkowe tj.:

- wzrost efektywności zarządzania sferą kultury;
- wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie organizacji działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury;
- zmniejszenie dysproporcji regionalnych w rozwoju kultury;
- wzrost uczestnictwa i wyrównanie szans w dostępie do szkolnictwa artystycznego, dóbr i usług kultury;
- poprawa warunków działalności artystycznej;
- efektywna promocja twórczości;

- zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków;
- zmniejszenie luki cywilizacyjnej poprzez modernizację i rozbudowę infrastruktury kultury.

Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego” jest dokumentem opracowanym w celu wdrożenia Narodowej Strategii Rozwoju Kultury. Jest on jednym z kilku programów, poświęcony jest działaniom podejmowanym w sferze materialnej spuścizny kulturowej Polski. Główną przesłanką do sformułowania Narodowego programu Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego”, jest uznanie zasobów dziedzictwa za podstawę rozwoju kultury i upowszechnienia kultury, a także za potencjał regionów, służący wzrostowi konkurencyjności regionów dla turystów, inwestorów i mieszkańców. Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego” wyznacza strategiczne cele państwa w zakresie ochrony zabytków, w pierwszej kolejności są one następujące:

- przygotowanie skutecznego systemu prawnego – finansowego wspierania ochrony i opieki nad zabytkami;
- podjęcie prac nad kompleksowym systemem edukacji na rzecz dziedzictwa;
- poszukiwanie instrumentów wzmacniających efekty działalności służby konserwatorskiej;
- ograniczenie uznawalności konserwatorów przez nałożenie na nich odpowiedzialności za niezgodne z prawem postępowanie;
- intensyfikacja ochrony i upowszechniania dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie kompleksowa poprawa stanu zabytków nieruchomych.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa

Na szczeblu województwa podkarpackiego pracowano następujące dokumenty:

Na szczeblu Województwa Podkarpackiego i Powiatu Nizańskiego opracowano następujące dokumenty:

Wojewódzki Program Opieki Nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim na lata 2014 – 2017 – został przyjęty uchwałą Nr XLII/846/14 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 27 stycznia 2014 r., jest kolejną aktualizacją Programu. Zawiera on ogólną charakterystykę zasobów dziedzictwa kulturowego, materialnego

i niematerialnego, jak również ocenę stanu dziedzictwa kulturowego województwa, analizę mocnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń.

Założenia programowe w niniejszym programie zostały zaktualizowane w oparciu o dokonane analizy w zakresie: aktualnych tendencji dotyczących ochrony dziedzictwa, oceny zmian w stanie zachowania zabytków w stosunku do stanu sprzed czterech lat oraz kierunków rozwoju polityki regionalnej Województwa Podkarpackiego. Większą uwagę zwrócono na obiekty najcenniejsze. Więcej uwagi poświęcono też działaniom skierowanym na wzmocnienie tożsamości regionalnej oraz zachowanie dziedzictwa świadczącego o historycznej wielokulturowości regionu. Wskazano następujące priorytety i kierunki działań:

Priorytet I Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego.

- Kierunek działań 1 – Rewaloryzacja i rewitalizacja układów urbanistycznych i ochrona układów ruralistycznych.
- Kierunek działań 2 – Zachowanie tożsamości regionalnej i lokalnej oraz historycznej wielokulturowości regionu.
- Kierunek działań 3 – Tworzenie parków kulturowych jako forma ochrony krajobrazu kulturowego.

Priorytet II Ochrona i zarządzanie dziedzictwem kulturowym jako czynniki rozwoju społeczno – gospodarczego województwa.

- Kierunek działań 1 – Ochrona obiektów zabytkowych o szczególnej wartości, wpisanych oraz predysponowanych do wpisania na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego UNESCO oraz Listę Pomników Historii.
- Kierunek działań 2 – Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
- Kierunek działań 3 – Wzmocnienie poziomu ochrony zabytków przemysłu, techniki i sztuki inżynierskiej.
- Kierunek działań 4 – Opieka nad zabytkami ruchomymi.
- Kierunek działań 5 – Podejmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Priorytet III Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego materialnego i niematerialnego oraz promocja i edukacja służące budowaniu tożsamości.

Kierunek działań 1 – Rozpoznawanie i dokumentowanie zasobu zabytków oraz przetwarzanie informacji o zabytkach.

Kierunek działań 2 – Działania szkoleniowe oraz promocja i edukacja wiedzy o dziedzictwie kulturowym regionu.

Kierunek działań 3 – Tematyczne szlaki turystyczne.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego – przyjęty został uchwałą Nr XLVIII/522/02 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 30 sierpnia 2002 r. W odniesieniu do środowiska naturalnego i kulturowego przyjęł on m. in. takie zasady zagospodarowania przestrzennego jak:

- zasada maksymalnej integracji działań na rzecz ochrony środowiska, w szczególności walorów krajobrazowych, przyrody, ochrony bioróżnorodności przyrody i krajobrazu kulturowego w sferze badawczej, społeczno – gospodarczej i ekonomicznej oraz w wojewódzkich programach sektorowych, na obszarach trans granicznych i na obszarach stykowych z sąsiednimi województwami;
- przeznaczenie obszarów predysponowanych do ochrony przyrodniczej i krajobrazowej oraz obiektów stanowiących dziedzictwo kulturowe o różnym reżimie ochronnym, oparte o dokładne rozpoznanie zasobów, waloryzację terenu i określenie odporności środowiska na antropopresję;
- tworzenie spójnego systemu poprzez rozwój wieloprzestrzennych obszarów ochrony środowiska naturalnego i kulturowego;
- promocja obszarów koncentracji walorów turystycznych, zespołów i obiektów turystycznych, zespołów i obiektów zabytkowych w celu ich gospodarczego wykorzystania;
- ograniczenie negatywnych skutków działania infrastruktury technicznej, społecznej i gospodarczej oraz różnych form aktywności społecznej i gospodarczej na środowisko naturalne i kulturowe;
- ochrona zasobów kultury materialnej i niematerialnej oraz utrzymanie ładu przestrzennego w obrębie dawnych układów urbanistycznych i obszarów proponowanych do ochrony krajobrazu kulturowego;

- łagodzenie konfliktów społecznych związanych z tworzeniem systemu prawnej ochrony środowiska naturalnego i ochrony kontekstu przestrzennego cennych obiektów i zespołów kultury materialnej.

W Programie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego zawarto cele polityki przestrzennej województwa w odniesieniu do środowiska naturalnego i kulturowego, obejmują one min.:

- utrzymanie ciągłości kulturowej, zachowanie i ochrona unikatowych wartości kulturowych regionu w celu zaspokojenia potrzeb ludności regionu i jego elementu atrakcyjności turystycznej;
- aktywną i kompleksową ochronę i wykorzystanie przestrzeni atrakcyjnej turystycznie, zintegrowanie ochrony walorów krajobrazowych oraz wykorzystania zasobów środowiska przyrodniczego i kultury materialnej i niematerialnej.

Strategia Rozwoju Województwa Podkarpackiego – Podkarpackie 2020 – przyjęta została Uchwałą Nr XXXII /697/13 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 26 sierpnia 2013 r.

Wizja rozwoju przedstawiona w Strategii, zakłada że w 2020 r. Województwo Podkarpackie będzie obszarem zrównoważonego rozwoju gospodarczego, wykorzystującym wewnętrzne potencjały oraz transgraniczne położenie, zapewniającym wysoką jakość życia mieszkańców. Procesy te mają być oparte o poprawę dostępności komunikacyjnej oraz o wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań technologicznych, produktowych, organizacyjnych i dzięki inwestycjom zewnętrznym.

Jako cel główny Strategii przewidziano efektywne wykorzystanie zasobów wewnętrznych i zewnętrznych dla zrównoważonego i inteligentnego rozwoju społeczno – gospodarczego. Sprecyzowano przy tym cele strategiczne:

- CEL 1. Rozwijanie przewag regionu w oparciu o kreatywne specjalizacje jako przejaw budowania konkurencyjności krajowej i międzynarodowej.
- CEL 2. Rozwój kapitału ludzkiego i społecznego jako czynników: innowacyjności regionu oraz poprawy poziomu życia mieszkańców.
- CEL 3. Podniesienie dostępności oraz poprawa spójności funkcyjno – przestrzennej jako element budowania potencjału rozwojowego regionu.
- CEL 4. Racjonalne i efektywne wykorzystanie zasobów z poszanowaniem środowiska naturalnego sposobem na zapewnienie bezpieczeństwa

i dobrych warunków życia mieszkańców oraz rozwoju gospodarczego województwa.

W zakresie kultury i dziedzictwa kulturowego przewidziano jako cel: rozwinięty i efektywnie wykorzystany potencjał kulturowy regionu. Dla realizacji tego celu wyznaczono kierunki działań:

- tworzenie warunków dla zapewnienia możliwie równego i powszechnego dostępu do oferty kulturalnej, w tym do kultury wysokiej;
- wzmocnienie wizerunku regionu, w tym Rzeszowa, jako centrum kultury opartego m.in. na wydarzeniach kulturalnych o znaczeniu międzynarodowym oraz budowanie marek m.in. instytucji i imprez kulturalnych;
- ochrona, promocja i zarządzanie dziedzictwem kulturowym regionu.

Program Rozwoju Kultury W Województwie Podkarpackim na lata 2010 – 2020 –

przyjęty uchwałą Nr XVI/876/10 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 20 kwietnia 2010 r. Niniejsze opracowanie jest ujęciem kultury regionu od wybranych dokumentów programowych określających długoterminowe kierunki działania, poprzez analizę stanu kultury w chwili obecnej, aż do wyznaczenia celów strategicznych rozwoju kultury w najbliższej dekadzie. Biorąc pod uwagę dziesięcioletnią perspektywę programowania opracowano następujące cele strategiczne programu rozwoju kultury w Województwie Podkarpackim:

- ochrona dziedzictwa kulturowego;
- edukacja kulturalna;
- wsparcie dla społecznego ruchu kulturalnego;
- nowoczesne technologie w kulturze;
- dostosowanie istniejącej infrastruktury kulturalnej do obowiązujących standardów i trendów światowych
- promocja województwa poprzez kulturę w kraju i poza jego granicami
- zwiększenie uczestnictwa w kulturze poprzez zinstytucjonalizowane formy aktywizacji różnych środowisk

Ich realizacja ma szansę usankcjonować znaczenie dziedzictwa kulturowego dla przyszłości regionu.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)

Gminny program opieki nad zabytkami zgodny jest z dokumentami gminnymi: Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Tarnobrzeg, planami zagospodarowania przestrzennego, Strategią rozwoju Miasta Tarnobrzeg, Lokalnym programem rewitalizacji miasta Tarnobrzeg.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Tarnobrzeg – przyjęte zostało uchwałą NR XLII/844/2009 Rady Miasta Tarnobrzega z dnia 26 listopada 2009 r.

Dokument ten oprócz funkcjonujących prawomocnie, zawartych w decyzjach w sprawie wpisu dobra kultury do rejestru zabytków stref ochrony konserwatorskiej dla:

- Układu urbanistyczno – krajobrazowego miasta Tarnobrzega,
- Zespołu pałacowo – parkowego w Tarnobrzegu – Mokrzeszowie,
- Zespołu pałacowo – parkowego w Tarnobrzegu – Dzikowie,

proponuje do objęcia ochroną konserwatorską elementy zespołów zabudowy miejskiej i dawnych wsi oraz związane z nimi elementy krajobrazu naturalnego tym:

- zachowane zespoły rezydencjonalne, kościelne i folwarczne,
- układ urbanistyczny osiedla Borek,
- układ ruralistyczny dawnych wsi,
- krajobraz kulturowy i elementy dopełniające go tj. kapliczki, krzyże, figury przydrożne i cmentarze,
- stanowiska archeologiczne.

Na obszarze miasta Tarnobrzega wyznacza strefy ochrony konserwatorskiej:

- A - strefę pełnej ochrony konserwatorskiej dobrze zachowanych układów przestrzennych i ich fragmentów, uznanych za szczególnie wartościowe, stanowiące materialne świadectwo historii regionu lub miejscowości. Obejmuje się nią obszary wyróżniające się zasobem i sposobem zachowania historycznie ukształtowanej struktury, podlegające ochronie przez utrzymanie istniejącej formy i substancji. Ścisłej ochronie podlega:
 - historyczna kompozycja funkcjonalno – przestrzenna obszaru.
 - zabytkowa zabudowa i inne elementy zagospodarowania.

W tej strefie założono bezwzględny priorytet wymagań konserwatorskich, które winny zmierzać do możliwie najpełniejszej rewitalizacji historycznego założenia.

Strefę „A” na obszarze miasta Tarnobrzega ustalono dla:

A-1 teren kościoła parafialnego p.w. Św. Marii Magdaleny w Miechocinie.

Nie dopuszcza się możliwości lokalizacji nowej zabudowy na tym terenie, remonty istniejących obiektów zabytkowych muszą być uzgodnione ze służbą konserwatorską. Uzgodnieniom z konserwatorem zabytków podlegają również wszelkie prace ziemne, w czasie, których należy zapewnić nadzór archeologiczny. Ochronie konserwatorskiej podlega również istniejący w zespole kościelnym starodrzew oraz konfiguracja terenu.

A-2 teren dworu w Nagnajowie.

Remonty i rozbudowa obiektów zabytkowych wymaga uzgodnienia ze służbą konserwatorską. Uzgodnieniom z konserwatorem zabytków podlegają również wszelkie prace ziemne, w czasie, których należy zapewnić nadzór archeologiczny.

A-3 teren zespołu kościoła parafialnego p. w. Świętej Gertrudy i Świętego Michała Archanioła w Wielowsi.

Nie dopuszcza się możliwości lokalizacji nowej zabudowy na tym terenie, remonty istniejących obiektów zabytkowych muszą być uzgodnione ze służbą konserwatorską. Uzgodnieniom z konserwatorem zabytków podlegają również wszelkie prace ziemne, w czasie, których należy zapewnić nadzór archeologiczny. Ochronie konserwatorskiej podlega również istniejący w zespole kościelnym starodrzew.

A-4 teren zespołu klasztornego S.S. Dominikanek w Wielowsi.

Nie dopuszcza się możliwości lokalizacji nowej zabudowy na tym terenie, remonty istniejących obiektów zabytkowych muszą być uzgodnione ze służbą konserwatorską. Uzgodnieniom z konserwatorem zabytków podlegają również wszelkie prace ziemne, w czasie, których należy zapewnić nadzór archeologiczny.

A-5 teren zespołu folwarcznego w Wielowsi.

Ochronie podlega budynek dawnego spichlerza i budynek rządcówki. Remonty i rozbudowa obiektów zabytkowych wymaga uzgodnienia ze służbą konserwatorską. Uzgodnieniom z konserwatorem zabytków podlegają również wszelkie prace ziemne, w czasie, których należy zapewnić nadzór archeologiczny.

- B - strefę ochrony zachowanych elementów zabytkowych, układów przestrzennych lub ich części, w obrębie których dominuje historyczne

rozplanowanie i zabudowa o regionalnych lub lokalnych wartościach kulturowych, o niewielkim stopniu zdegradowania, która częściowo uległa likwidacji lub zniekształceniu, znajdujące się na tym terenie obiekty współczesne nadają mu różnorodny charakter. Ochronie podlega: rozplanowanie ulic i placów, linie zabudowy i jej rozplanowanie, formy architektoniczne zabudowy mieszkalnej i gospodarczej. Warunkami ochrony są:

- zachowanie, konserwacja i rewaloryzacja zasadniczych w/w elementów zagospodarowania wsi,
- usunięcie lub przebudowa obiektów kolidujących z historycznym układem i lokalną architekturą,
- dostosowanie nowych obiektów do historycznej kompozycji przestrzennej i architektury dominującej w miejscowości; w przypadku budowy nowych obiektów obrębie strefy należy nawiązywać do form i gabarytów zabudowy występującej,
- uzgodnienie wszelkich działań na podstawie dokumentacji projektowej z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

W strefie tej obowiązuje wymóg zachowania istniejących elementów o wartościach kulturowych i dostosowania nowej zabudowy do historycznej kompozycji.

Strefę „B” na obszarze miasta Tarnobrzega ustalono dla:

B-1 układu urbanistycznego osiedla Borek z historyczną zabudową drewnianą i zachowanym podziałem działek.

Ochronie konserwatorskiej podlega zachowane założenie urbanistyczne stanowiące przykład urbanistyki z okresu międzywojennego, istniejące drogi oraz posiadająca tradycyjny charakter winny być remontowane w uzgodnieniu ze służbą konserwatorską. Należy zachować ich skalę i bryłę (wysokość obiektów i kształt dachów) oraz posiadany skromny detal architektoniczny. Nowe obiekty mogą być lokalizowane na niezabudowanych działkach z koniecznością zachowania historycznej linii zabudowy. Wskazana jest stopniowa wymiana pokryć dachowych na dachówkę ceramiczną lub materiał ją imitujący faktura i kolorem. Takie pokrycie dachowe należy stosować obligatoryjnie na nowych obiektach. Na obszarze strefy wszelkie prace remontowo – budowlane muszą być uzgodnione ze służbą konserwatorską, a w przypadku stanowisk archeologicznych również prace ziemne. Wskazana jest korekta estetyczna obiektów dysharmonizujących w czasie ich najbliższego remontu m.in. przez pokrycie ich dachami połaciowymi, symetrycznymi oraz wprowadzenie podziałów elewacji i skromnego detalu architektonicznego.

B-2 układu ruralistycznego osiedla Miechocin z historyczną zabudową i zachowanym podziałem działek

Ochronie konserwatorskiej podlega zachowane założenie planistyczne wsi: istniejące place, drogi, kapliczki przydrożne, oraz posiadająca tradycyjny charakter zabudowa drewniana i murowana. Obiektu zabytkowe oraz posiadające tradycyjny charakter winny być remontowane w uzgodnieniu ze służbą konserwatorską. Należy zachować ich skalę, bryłę charakterystyczną dla wsi oraz posiadany skromny detal architektoniczny. Nowe obiekty mogą być lokalizowane na niezabudowanych działkach z koniecznością zachowania historycznej linii zabudowy. Wskazana jest stopniowa wymiana pokryć dachowych na dachówkę ceramiczną lub materiał ją imitujący faktura i kolorem. Takie pokrycie dachowe należy stosować obligatoryjnie na nowych obiektach. Na obszarze strefy wszelkie prace remontowo – budowlane muszą być uzgodnione ze służbą konserwatorską, a w przypadku stanowisk archeologicznych również prace ziemne. Wskazana jest korekta estetyczna obiektów dysharmonizujących w czasie ich najbliższego remontu m.in. przez pokrycie ich dachami połaciowymi, symetrycznymi oraz wprowadzenie podziałów elewacji i skromnego detalu architektonicznego.

- B-3 układu urbanistycznego osiedla Zakrzów z historyczną zabudową i zachowanym podziałem działek oraz zabudowaniami folwarcznymi.

Ochronie konserwatorskiej podlega zachowane założenie planistyczne wsi: istniejące place, drogi, kapliczki przydrożne oraz posiadająca tradycyjny charakter zabudowa drewniana i murowana. Ochronie konserwatorskiej podlega ponadto zespół dawnego folwarku w skład, którego wchodzi: rządcówka, czworak, stajnia, dwie obory i spichlerz. Obiekty zabytkowe oraz posiadające tradycyjny charakter winny być remontowane w uzgodnieniu ze służbą konserwatorską. Należy zachować ich skalę, bryłę charakterystyczną dla wsi (wysokość obiektów, kształt dachów) oraz posiadany skromny detal architektoniczny. Nowe obiekty mogą być lokalizowane na niezabudowanych działkach z koniecznością zachowania historycznej linii zabudowy. Wskazana jest stopniowa wymiana pokryć dachowych na dachówkę ceramiczną lub materiał ją imitujący faktura i kolorem. Takie pokrycie dachowe należy stosować obligatoryjnie na nowych obiektach. Na obszarze strefy wszelkie prace remontowo – budowlane muszą być uzgodnione ze służbą konserwatorską, a w przypadku stanowisk archeologicznych również prace ziemne. Wskazana jest korekta estetyczna obiektów dysharmonizujących w czasie ich najbliższego remontu m.in. przez pokrycie ich dachami połaciowymi, symetrycznymi oraz wprowadzenie podziałów elewacji i skromnego detalu architektonicznego.

B-4 układu urbanistycznego osiedla Sobów z historyczną zabudową i zachowanym podziałem działek

Ochronie konserwatorskiej podlega zachowane założenie planistyczne wsi: istniejące place, drogi, kapliczki przydrożne oraz posiadająca tradycyjny charakter zabudowa drewniana i murowana. Obiekty zabytkowe oraz posiadające tradycyjny charakter winny być remontowane w uzgodnieniu ze służbą konserwatorską. Należy zachować ich skalę, bryłę charakterystyczną dla wsi (wysokość obiektów, kształt dachów) oraz posiadany skromny detal architektoniczny. Nowe obiekty mogą być lokalizowane na niezabudowanych działkach z koniecznością zachowania historycznej linii zabudowy. Wskazana jest stopniowa wymiana pokryć dachowych na dachówkę ceramiczną lub materiał ją imitujący faktura i kolorem. Takie pokrycie dachowe należy stosować obligatoryjnie na nowych obiektach. Na obszarze strefy wszelkie prace remontowo – budowlane muszą być uzgodnione ze służbą konserwatorską, a w przypadku stanowisk archeologicznych również prace ziemne. Wskazana jest korekta estetyczna obiektów dysharmonizujących w czasie ich najbliższego remontu m.in. przez pokrycie ich dachami połaciowymi, symetrycznymi oraz wprowadzenie podziałów elewacji i skromnego detalu architektonicznego.

B-5 układu urbanistycznego osiedla Wielowieś z historyczną zabudową i zachowanym podziałem działek

Ochronie konserwatorskiej podlega zachowane założenie planistyczne wsi: istniejące place, drogi, kapliczki przydrożne oraz posiadająca tradycyjny charakter zabudowa drewniana i murowana. Obiekty zabytkowe oraz posiadające tradycyjny charakter winny być remontowane w uzgodnieniu ze służbą konserwatorską. Należy zachować ich skalę, bryłę charakterystyczną dla wsi (wysokość obiektów, kształt dachów) oraz posiadany skromny detal architektoniczny. Nowe obiekty mogą być lokalizowane na niezabudowanych działkach z koniecznością zachowania historycznej linii zabudowy. Wskazana jest stopniowa wymiana pokryć dachowych na dachówkę ceramiczną lub materiał ją imitujący faktura i kolorem. Takie pokrycie dachowe należy stosować obligatoryjnie na nowych obiektach. Na obszarze strefy wszelkie prace remontowo – budowlane muszą być uzgodnione ze służbą konserwatorską, a w przypadku stanowisk archeologicznych również prace ziemne. Wskazana jest korekta estetyczna obiektów dysharmonizujących w czasie ich najbliższego remontu m.in. przez pokrycie ich dachami połaciowymi, symetrycznymi oraz wprowadzenie podziałów elewacji i skromnego detalu architektonicznego.

B-6 układu urbanistycznego osiedla Mokrzychów z historyczną zabudową i zachowanym podziałem działek

Ochronie konserwatorskiej podlega zachowane założenie planistyczne wsi: istniejące place, drogi, kapliczki przydrożne oraz posiadająca tradycyjny charakter zabudowa drewniana i murowana. Obiekty zabytkowe oraz posiadające tradycyjny charakter winny być remontowane w uzgodnieniu ze służbą konserwatorską. Należy zachować ich skalę, bryłę charakterystyczna dla wsi (wysokość obiektów, kształt dachów) oraz posiadany skromny detal architektoniczny. Nowe obiekty mogą być lokalizowane na niezabudowanych działkach z koniecznością zachowania historycznej linii zabudowy. Wskazana jest stopniowa wymiana pokryć dachowych na dachówkę ceramiczną lub materiał ją imitujący faktura i kolorem. Takie pokrycie dachowe należy stosować obligatoryjnie na nowych obiektach. Na obszarze strefy wszelkie prace remontowo – budowlane muszą być uzgodnione ze służbą konserwatorską, a w przypadku stanowisk archeologicznych również prace ziemne. Wskazana jest korekta estetyczna obiektów dysharmonizujących w czasie ich najbliższego remontu m.in. przez pokrycie ich dachami połaciowymi, symetrycznymi oraz wprowadzenie podziałów elewacji i skromnego detalu architektonicznego.

- E - strefę ochrony ekspozycji obiektów zabytkowych lub jego dominant/dominanty, obejmująca tereny umożliwiające widok na panoramy i dominanty z ustalonych kierunków widokowych. Ochronie podlega teren stanowiący zabezpieczenie w widoku na zabytek. Warunkami ochrony są:
 - wyłączenie terenu spod zabudowy zakłócającej wgląd na zabytkowy obiekt,
 - w przypadku planowanej lokalizacji obiektów kubaturowych lub liniowych wymagane opracowanie studium ekspozycji
 - uzgodnienie z wojewódzkim konserwatorem zabytków wszelkich działań inwestorskich związanych z zabudową w strefie
- E-1 obejmuje teren od zachodniej i północno – zachodniej strony zespołu klasztorного SS. Dominikanek
- K - strefę ochrony krajobrazu związanego z historycznym układem przestrzennym lub występującą autonomicznie, jako wartościowy krajobraz ukształtowany w wyniku działalności człowieka np. parki, cmentarze. Ochronie podlega: historyczna granica założeń, rozplanowanie dróg i ścieżek, układ ścieżek cmentarnych, mała architektura tj. ogrodzenia, bramy, zabytki sepulkralne. Warunkami ochrony są:
 - zachowanie, konserwacja, rewaloryzacja w/w elementów zagospodarowania,
 - wyłączenie spod zabudowy terenów parków i cmentarzy, z dopuszczeniem zabudowy w miejscu zniszczonych obiektów lub w miejscu uzgodnionym z konserwatorem zabytków na podstawie projektu rewaloryzacji,

- oznakowanie cmentarzy, jako historycznego miejsca pochówków,
- ewentualne przeniesienie zagrożonych zabytków sepulkralnych do lapidarium,
- uzupełnienie dokumentacji projektowej i wszelkich prac z wojewódzkim konserwatorem zabytków. W odniesieniu do obszarów wpisanych do rejestru zabytków na wszystkie prace wymagane jest zezwolenie służb konserwatorskich.

Strefę „K” ustalono dla:

- K-1 terenu cmentarza parafialnego przy ul. Mickiewicza
- K-2 terenu cmentarza parafialnego na osiedlu Miechocin

- W - strefę ochrony stanowisk archeologicznych
Strefę „W.1.” pełnej ochrony archeologiczno – konserwatorskiej, wykluczającej wszelką działalność inwestycyjną i inną. Strefa „W.1.” obejmuje stanowiska wpisane do rejestru zabytków i ujęte w ewidencji służby ochrony zabytków. Warunki ochrony w strefie „W.1.”:
 - zakaz wszelkiej działalności inżynierskiej, budowlanej i innej związanej z pracami ziemnymi (kopanie studni, melioracji, karczunku i nasadzenia drzew itp.),
 - zachowanie istniejącego układu topograficznego wraz z obiektami wpisanymi do rejestru zabytków i ujętymi w ewidencji,
 - w przypadku podjęcia jakichkolwiek działalności na terenie objętym granicami strefy, a wynikającej ze sposobu użytkowania obowiązuje występowanie o szczegółowe wytyczne do wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Strefę „W.1.” na obszarze miasta Tarnobrzega ustalono dla:

- W.1-1 terenu stanowiska archeologicznego Zakrzów 1
- W.1-2 terenu stanowiska archeologicznego Mokrzychów 1
- W.1-3 terenu stanowiska archeologicznego Mokrzychów 2
- W.1-4 terenu stanowiska archeologicznego Wielowieś 1

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

Na obszarze Tarnobrzega obowiązuje jedenaście miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Zgodnie z art. 15 ust. 2 pkt. 5 ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz.U. z 2012 r., poz. 647 z późn. zm.) w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego określa się zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.

Poniższa tabela przedstawia miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego na obszarze miasta Tarnobrzega.

Tabela 1. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego na obszarze miasta Tarnobrzega.

Lp.	Nazwa miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego	Uchwała	Data uchwalenia
1	2	3	4
1.	MPZP terenów przemysłowych przy Jeziorze Tarnobrzeskim w Tarnobrzegu	Nr LXII/747/2014	31 lipca 2014 r.
2.	MPZP osiedla „Mokrzyszów” w Tarnobrzegu	Nr XXV/350/2012	26 kwietnia 2012 r.
3.	MPZP obszaru usług i przemysłu w tym Tarnobrzeskiego Parku Technologicznego w rejonie ulic: Al. Warszawska, Batalionów Chłopskich i Wędkarskiej na terenie miasta Tarnobrzega – osiedle Zakrzów	Nr XXIV/327/2012	29 marca 2012 r.
4.	MPZP terenu osiedla „Miechocin” w Tarnobrzegu	Nr XI/141/2011	26 maja 2011 r.
5.	MPZP terenu osiedla Ocice w Tarnobrzegu	Nr IX/96/2011	31 marca 2011 r.
6.	MPZP osiedla „Dzików” w Tarnobrzegu	Nr LV/1060/2010	30 września 2010 r.
7.	MPZP osiedla „Sielec – Centrum” w Tarnobrzegu	Nr XXXV/401/2005	31 marca 2005 r.
8.	MPZP osiedla Wielowieś – Północ w Tarnobrzegu	Nr XXXV/494/2001	30 maja 2001 r.
9.	MPZP terenu dla zespołu szkół zawodowych w Tarnobrzegu	NR X/99/99	24 maja 1999 r.
10.	MPZP terenu górniczego „Tarnobrzeg II”	Nr V/46/99	3 lutego 1999 r.
11.	MPZP terenu górniczego „Jeziórko IV”	Nr X/47/99	3 lutego 1999 r.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego osiedla „Mokrzyszów” w Tarnobrzegu, przyjęty Uchwałą Nr XXV/350/2012 Rady Miasta Tarnobrzeg z dnia 26 kwietnia 2012 r., określa zasady ochrony dziedzictwa kulturowego oraz dóbr kultury współczesnej. Wyznacza strefy ochrony konserwatorskiej:

1. Strefę „A” ścisłej ochrony konserwatorskiej obejmującą zespół pałacowo – parkowy wraz z otoczeniem. Ścisłej ochronie podlega:
 - historyczna kompozycja funkcjonalno – przestrzenna obszaru,

- zabytkowa zabudowa i inne elementy zagospodarowania,
 - starodrzew oraz konfiguracja terenu.
2. Strefę „K” ochrony krajobrazu i powiązań widokowych na zespół pałacowo – parkowy.
3. Strefę „B” ochrony układów przestrzennych dawnej wsi Mokrzeszów:
- ochronie podlega: rozplanowanie ulic i placów, formy architektoniczne zabudowy mieszkalnej i gospodarczej (w tym gabaryty wysokościowe, formy dachów, tradycyjnie stosowany materiał budowlany).

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego osiedla „Mokrzeszów” postanawia iż ustanowione przepisami odrębnymi pomniki przyrody i ujęte w rejestrze Konserwatora Przyrody pod numerami:

1. nr rej. 43 - 3 dęby szypułkowe;
2. nr rej. 44 - buk zwyczajny odmiana purpurowa;
3. nr rej. 325 - wiąz szypułkowy;
4. nr rej. 326 - dąb szypułkowy;
5. nr rej. 664 - wiąz szypułkowy;

podlegają ochronie zgodnie z przepisami ustawy o ochronie przyrody.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego obszaru usług i przemysłu w tym Tarnobrzeskiego Parku Technologicznego w rejonie ulic: Al. Warszawska, Batalionów Chłopskich i Wędkarskiej na terenie miasta Tarnobrzeg – osiedle Zakrzów, przyjęty uchwałą NR XXIV/327/2012 Rady Miasta Tarnobrzeg z dnia 29 marca 2012 r. Postanawia, iż ochronie konserwatorskiej podlegają: stanowiska archeologiczne wpisane do gminnej ewidencji zabytków oraz odkryte w toku prac budowlanych obiekty lub przedmioty o cechach zabytkowych.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego terenu osiedla „Miechocin” w Tarnobrzegu, przyjęty uchwałą NR XI/141/2011 Rady Miasta Tarnobrzega z dnia 26 maja 2011 r. Wyznacza on strefy ochrony konserwatorskiej:

1. Strefę „A” pełnej ochrony konserwatorskiej – obejmującą teren kościoła parafialnego p.w. św Marii Magdaleny w Miechocinie wraz z otoczeniem. Ścisłej ochronie podlega:
 - historyczna kompozycja funkcjonalno – przestrzenna obszaru,
 - zabytkowa zabudowa i inne elementy zagospodarowania,
 - starodrzew oraz konfiguracja terenu.

2. Strefę „B” – ochrony układów przestrzennych lub ich części

a) ochronie podlega:

- rozplanowanie ulic i placów,
- formy architektoniczne zabudowy mieszkalnej i gospodarczej (w tym gabaryty wysokościowe, formy dachów, tradycyjnie stosowany materiał budowlany).

b) warunki ochrony:

- zachowanie, konserwacja rewaloryzacja istniejących obiektów,
- dostosowanie nowych obiektów do historycznej kompozycji przestrzennej i architektury.

Ochronie podlegają: obiekty objęte granicą planu i figurujące w gminnej ewidencji zabytków; stanowiska archeologiczne i odkryte w toku prac budowlanych obiekty lub przedmioty o cechach zabytkowych.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego terenu osiedla Ocice w Tarnobrzegu, przyjęty uchwałą Nr IX/96/2011 Rady Miasta Tarnobrzega z dnia 31 marca 2011 r. Określa on iż ochronie konserwatorskiej podlegają:

- obiekty objęte granicą planu i figurujące w gminnej ewidencji zabytków;
- stanowiska archeologiczne i odkryte w toku prac budowlanych obiekty lub przedmioty o cechach zabytkowych.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego osiedla „Dzików” w Tarnobrzegu, przyjęty uchwałą Nr LV/1060/2010 Rady Miasta Tarnobrzega z dnia 30 września 2010 r. Określa on iż ochronie konserwatorskiej podlegają:

- wszystkie obiekty figurujące w gminnej ewidencji zabytków;
- stanowiska archeologiczne i odkryte w toku prac budowlanych obiekty lub przedmioty o cechach zabytkowych.

Strategia Rozwoju Miasta Tarnobrzega na lata 2014 – 2020 - przyjęta została Uchwałą NrLIII/669/2014 Rady Miasta Tarnobrzega z dnia 9 stycznia 2014 r.

Dokument ten zakłada następujące cele strategiczne i cele operacyjne:

- Cel strategiczny A: Wzmocnienie atrakcyjności inwestycyjnej oraz rozwinięcie jak najlepszych warunków dla trwałego rozwoju gospodarczego Tarnobrzega
- Cel operacyjny A.1.1 Rozbudowa i rozwój Tarnobrzeskiego Parku Technologiczno – Przemysłowego oraz stref inwestycyjnych

Cel operacyjny A.2.1. Wykreowanie atrakcyjnej oferty turystycznej bazującej na lokalnych zasobach i współpracy z sąsiednimi gminami.

Dla realizacji tego celu przewidziano m.in. następujące kierunki działań:

- udział w partnerskich projektach ponadlokalnych zwielokrotniających atrakcje (np. zabytków Sandomierza, obszarów Tarnobrzесьkiej Doliny Wisły, Zamku Dzikowskiego, Jeziora Tarnobrzесьkiego i Baranowa Sandomierskiego);
- udział w partnerskich projektach rozwoju turystyki przemysłowej (np. wspólnie z miastami Stalowa Wola i Nowa Dęba);
- podejmowanie inicjatyw na temat wspólnego z sąsiednimi gminami kalendarza imprez poszerzającego promocję oraz eliminującego nakładanie wydarzeń;
- opracowanie i wydawnictwo atrakcyjnych w formie przewodników po atrakcjach Tarnobrzega i okolic;
- większe eksponowanie unikalnego dziedzictwa związanego z kopalniami siarki;
- sprzyjanie rozwojowi bazy noclegowej, gastronomicznej oraz atrakcji turystycznych służących turystyce przyjazdowej;

Cel operacyjny A.3.1. promocja gospodarcza miasta i wdrożenie kompleksowego systemu obsługi inwestorów

Cel operacyjny A.4.1. Poszerzenie oferty i zakresu usług na rzecz sektora przedsiębiorczości

Cel operacyjny A.5.1. Wzrost liczby i zakresu projektów partnerskich oraz rozwój komunikacji z pobliskimi jednostkami samorządowymi

Cel strategiczny B. Wzrost poziomu jakości życia, poprawa spójności społecznej oraz wzmocnienie aktywności obywatelskiej

Cel operacyjny B.1.1. Poprawa jakości i dostępności usług edukacyjnych

Cel operacyjny B.2.1. Wzrost dostępności kompleksowej opieki medycznej jakości systemu ochrony zdrowia

Cel operacyjny B.3.1. Poprawa integracji społecznej

Cel operacyjny B.4.1. Rewitalizacja oraz optymalne wykorzystanie obiektów i zasobów dziedzictwa kulturowego

Dla realizacji tego celu przewidziano następujące kierunki działań:

- poprawa stanu zachowania i ochrona obiektów oraz miejsc cennych kulturowo oraz przeciwdziałanie procesowi ich dewastacji i degradacji;
- kontynuowanie prac związanych z restauracją obiektu zamku dzikowskiego;

- przystosowanie kolejnych pomieszczeń do pełnienia funkcji związanych z kulturą, turystyką oraz obsługą spotkań i konferencji;
- realizacja projektów związanych z uporządkowaniem i renowacją infrastruktury parku zamkowego, obejmujących m.in. ochronę bioróżnorodności oraz kształtowanie przestrzeni rekreacyjno – edukacyjnej;
- kompleksowa odbudowa zespołu tzw. kuchni magnackiej oraz nadanie mu społecznie użytecznej funkcji, harmonijnie wpisującej się w całość kompleksu;
- odnowienie obiektów powozowni, domu zarządcy, elektrowni oraz ich rewitalizacja;
- rozwój imprez kulturalnych w obiektach zamkowych oraz ich otoczeniu;
- włączenie odnowionego zamku w projekty sieciowe wiążące go z zamkami w Baranowie Sandomierskim i Sandomierzu;
- kompleksowa renowacja obiektów klasztoru dominikańskiego;
- poprawa ekspozycji gotyckiego kościoła pw. św. Marii Magdaleny w Miechocinie;

Cel operacyjny B. 4.2. Zbudowanie zintegrowanej oferty kulturalnej dla mieszkańców i przyjezdnych

Dla realizacji tego celu przewidziano m.in. następujące kierunki działań:

- zwiększenie dostępności wydarzeń kulturalnych poprzez stworzenie nowych technologii komunikacyjnych;
- wzrost liczby wydarzeń i projektów kulturalnych m.in. poprzez merytoryczne i finansowe wsparcie w zakresie wkładów własnych;
- sprzyjanie oddolnym inicjatywom kulturalnym, które ze względu na poziom artystyczny wydatnie przyczyniają się do promocji miasta;
- restrukturyzacja instytucji kultury pod kątem optymalizacji działania;
- wykreowanie unikalnej i specyficznej dla Tarnobrzega imprezy kulturalnej, która będzie trwale funkcjonowała w krajowym kalendarzu imprez;
- kontynuowanie i rozwijanie festiwalu „Dni Tarnobrzega” oraz innych imprez, które się sprawdziły i spotykają się z dobrym przyjęciem;
- rozwijanie innowacyjnej infrastruktury kulturalnej;
- rozwijanie współpracy z instytucjami kultury w Sandomierzu, Stalowej Woli oraz współpracy regionalnej w zakresie zadań z dziedziny kultury;

Cel operacyjny B. 5.1. Poprawa stanu i rozbudowa infrastruktury sportowo – rekreacyjnej

Cel operacyjny B.6.1. Wzrost aktywności obywatelskiej oraz współpracy instytucji społecznych z publicznymi

Cel strategiczny C. Poprawa wykorzystania zasobów przyrodniczych, wzmocnienie ochrony przed zagrożeniami oraz rozwój przestrzenny Tarnobrzega jako bieguna wzrostu

Cel operacyjny C. 1.1. Poprawa stanu, rozbudowa i unowocześnienie infrastruktury technicznej

Cel operacyjny C. 2.1. Poprawa zewnętrznej i wewnętrznej dostępności komunikacyjnej

Cel operacyjny C. 3.1. Poprawa dostępu do technologii informacyjnych oraz rozwój e-usług

Cel operacyjny C.4.1. Poprawa stopnia zabezpieczenia mieszkańców przed zagrożeniami naturalnymi oraz technologicznymi

Cel operacyjny C.5.1. Rozwój systemów zapewniania bezpieczeństwa i porządku publicznego

Cel operacyjny C.6.1. Promocja i rozwój zastosowania odnawialnych źródeł energii oraz efektywnego wykorzystania energii

Cel operacyjny C.7.1. Rewitalizacja obszarów przemysłowych

Dla realizacji tego celu przewidziano następujące kierunki działań:

- realizacja kompleksowego programu zagospodarowania otoczenia Jeziora Tarnobrzskiego na cele rekreacyjno – turystyczne;
- budowa drogi opaskowej oraz sieci ścieżek rowerowych wokół Jeziora;
- kontynuacja przebudowy traktu historyczno społecznego;
- kontynuacja przeobrażeń układu staromiejskiego powiązana z eliminacją nieodpowiednich funkcji;

Cel operacyjny C. 8.1 Kompleksowe uporządkowanie przestrzeni publicznej miasta

Dla realizacji tego celu przewidziano następujące kierunki działań:

- przygotowanie i uchwalenie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, adekwatnie do wzrastających potrzeb wynikających z dynamicznego rozwoju miasta;
- sprawne dokonanie zmian w planach istniejących;
- wprowadzenie regulacji dotyczących umieszczania nośników reklamowych i nośników informacji wizualnej oraz składowania i magazynowania odpadów;
- zapewnienie ochrony krajobrazu kulturowego poprzez przeciwdziałanie nadmiernej ingerencji w formę architektoniczną obiektów zabytkowych bądź zakłócających ich ekspozycję;
- dążenie do poprawy estetyki Rynku (np. elewacje kamienic) oraz popieranie stopniowego przekształcania obiektów, które architektonicznie nie pasują do charakteru starówki

Cel operacyjny C.9.1 Poprawa spójności przestrzennej osiedli tarnobrzeskich.

Lokalny Program Rewitalizacji Miasta Tarnobrzegna lata 2016 – 2023

Dokument ten zakłada wyprowadzenie ze stanu kryzysowego obszarów zdegradowanych, przez kompleksowe i zintegrowane działania na rzecz lokalnej społeczności, przestrzeni i gospodarki. Obejmuje on działaniami rewitalizacyjnymi:

- Osiedle Serbinów – podobszar rewitalizacji: Zwierzyniecka,
- Osiedle Wielopole – podobszar rewitalizacji: Dekutowskiego;
- Osiedle Przywiśle – podobszar rewitalizacji: Skalna Góra;
- Podobszar rewitalizacji Jezioro.

W dokumencie tym zdefiniowano cztery cele rewitalizacji:

- Cel 1. Wzmocnienie aktywności społecznej mieszkańców obszarów rewitalizacji Skalna Góra, Dekutowskiego, Zwierzyniecka,,
- Cel 2. Poprawa jakości życia na obszarze rewitalizacji,
- Cel 3. Utworzenie regionalnego centrum rekreacji i wypoczynku w oparciu o potencjał Jeziora Tarnobrzęskiego
- Cel 4. Zwiększenie aktywności gospodarczej miasta Tarnobrzeg.

W ramach realizacji wyznaczonych celów zaplanowano listę projektów i przedsięwzięć rewitalizacyjnych. W tym znalazł się:

- rozwój instytucji kultury i zasobów dziedzictwa kulturowego Tarnobrzęskiego Obszaru Funkcjonalnego poprzez przebudowę Tarnobrzęskiego Domu Kultury – przedmiotem jest przebudowa i rozbudowa niezabytkowej części Tarnobrzęskiego Domu Kultury i remont części zabytkowej oraz zakup wyposażenia do prowadzenia działalności kulturalnej.

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Charakterystyka gminy

Według podziału fizyczno – geograficznego J. Kondrackiego teren miasta usytuowany jest w północnej części województwa podkarpackiego, na prawym brzegu Wisły, w obrębie makroregionu Kotliny Sandomierskiej. Dzieli się ona w tym regionie na dwa mezoregiony: Nizinę Nadwiślańską (zachodnia i środkowa część miasta) i Równinę Tarnobrzęską (wschodnia część miasta). Obszar miasta wznosi się od 142 m n.p.m. w północno – zachodniej części do 185 m n.p.m. w południowej części, teren nachylony jest w kierunku północnym. W centralnej części omawianego obszaru w morfologii terenu zaznacza się obszar wyniesiony w stosunku do obszarów otaczających od zachodu i od

wschodu. Jest to część Równiny Tarnobrzesckiej zwana Garbem Tarnobrzesckim. Ciągnie się on pasem o szerokości 2- 4 km wzdłuż Wisły, na odcinku od Baranowa Sandomierskiego przez teren miasta w kierunku osiedla Wielowieś i wznosi się od 160 do 180 m n.p.m. Na terenie miasta występują następujące formy morfologiczne: terasa zalewowa rzeki Wisły, terasa nadzalewowa, terasa wysoka, doliny boczne Trzęsówki, Mokrzyszówki i innych niewielkich cieków, wydmy najczęściej zalesione, w południowej i wschodniej części miasta.¹

Rzeźba terenu została antropologicznie zmodyfikowana (wały przeciwpowodziowe, kanały nasypy) oraz zmieniona (eksploatacja złóż siarki w Machowie).

Administracyjnie Tarnobrzeg graniczy bezpośrednio z Sandomierzem. Historycznie położony jest w Małopolsce. Leżał w ziemi sandomierskiej. W wyniku rozbiorów związany został z Galicją. W okresie II Rzeczypospolitej administracyjnie przynależał do województwa lwowskiego. Według podziału administracyjnego Polski z 1999 roku, Tarnobrzeg wszedł w skład województwa podkarpackiego ze stolicą w Rzeszowie. Jednocześnie miasto stało się siedzibą powiatu grodzkiego oraz ziemskiego, w skład którego weszły gminy: Baranów Sandomierski, Gorzyce, Grębów, Nowa Dęba. W latach 1867-1975 miasto stanowiło siedzibę władz powiatu tarnobrzesckiego, a w latach 1975-1998 siedzibę władz województwa tarnobrzesckiego. W latach 1973-1976 miasto było siedzibą gminy wiejskiej Tarnobrzeg. Do początku lat 90. Stanowił największy w Polsce ośrodek wydobywania i przetwórstwa siarki¹.

Miasto zajmuje powierzchnię 85,4 km kw, zamieszkuje je 48 588 osób. Tarnobrzeg podzielony jest na 16 osiedli: Piastów, Podłęże, Zakrzów, Dzików, Sielec, Wielowieś, Sobów, Mokrzyszów, Miechocin, Nagnajów, Ocice, Stare Miasto, Przywiśle, Wielopole, Siarkowiec, Serbinów.² Administracyjne osiedla nawiązują do dawnych, historycznych odrębnych jednostek (gmin, wiosek, osad). Większość z nich przyłączona została w 1976 r. Tarnobrzeg stał się wtedy jednym z większych miast Polski pod względem zasięgu terytorialnego. Gmina Tarnobrzeg graniczy z ośmioma gminami – czterema w województwie podkarpackim: Baranów Sandomierski, Gorzyce Grębów, Nowa Dęba oraz czterema w województwie świętokrzyskim: Sandomierz, Koprzywnica, Łonów, Samborzec.

Tarnobrzeg przecinają dwie drogi wojewódzkie nr DW723 i DW871. Przez część miasta przebiega także droga krajowa nr 9 oraz linia kolejowa D29 z Łodzi Kaliskiej do

¹ *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Tarnobrzega*, Tarnobrzeg 2009, s. 10.

² <http://www.tarnobrzeg.pl/web/guest/osiedla>

Dębicy. Główne ulice Tarnobrzega to: Wisłostrada, Sienkiewicza, Sikorskiego, Warszawska, Mickiewicza, Orłąt Lwowskich, Litewska, Kopernika oraz Kwiatkowskiego.

5.2.2. Zarys historii obszaru gminy

W dniu 28 maja 1593 r. na sejmie w Warszawie, Król Zygmunt III Waza podpisał dokument zezwalający kasztelanowi sandomierskiemu Stanisławowi Tarnowskiemu na lokację miasta Tarnobrzeg na gruntach wsi Miechocin, leżącej w ziemi i powiecie sandomierskim. Dokument ten przewidywał nadanie miastu prawa magdeburskiego, uprawnień gospodarczych, okresu wolnizny, organizację targów i jarmarków (targi tygodniowe w poniedziałek i piątek, jarmarki roczne na niedzielę Świętej Trójcy oraz na świętych Szymona i Judy), ustanowienie w mieście składu na wina różnego rodzaju.

Stanisław Tarnowski nie przystąpił jednak z miejsca do organizacji miasta, gdyż znajdował się w trudnej sytuacji finansowej. Po wojnie z Ostrogskimi o Tarnów, zmuszony został do zastawienia włości wielowiejskiej. Sytuację dodatkowo komplikował fakt, że kasztelan sandomierski nie posiadał własności gruntów, na których lokowane miało być miasto. Stanisław Tarnowski włożył wiele energii w wykup rzeczonych terenów. Dopiero w 11 lipca 1616 r. całość wsi Miechocin stała się własnością kasztelana sandomierskiego. Jednak i wówczas nie doszła do skutku organizacja miasta.³ Po śmierci Stanisława Tarnowskiego działu majątku dokonali jego synowie. Dobra wielowiejskie otrzymał najmłodszy Michał Stanisław Tarnowski. Dzięki bogatemu ożenkowi w 1638 r. z Anna hrabiną Csobor de SzentMacholy, wyszedł on z długów. W 1645 r. uzyskał godność kasztelana wojnickiego. W tym okresie zdecydował on o budowie rezydencji. Na jej lokalizację wybrany został Dzików. Zapewne pierwsze załóżki miasta powstały przy rezydencji w Dzikowie za Michała Stanisława Tarnowskiego. Kasztelan wojnicki zmarł w 1655 r. W listopadzie tego samego roku spalony został przez Szwedów dwór w Wielowsi. Następcą kasztelana wojnickiego Jan Stanisław Tarnowski przeniósł swoją siedzibę do Dzikowa. Dało to impuls do rozwoju ośrodka miejskiego, zlokalizowanego na południe od nowej rezydencji. Jednak ośrodek ten nie miał oficjalnie statusu miasta.⁴

Dzieje osady miejskiej Tarnobrzeg są ściśle związane ze słynącym łaskami obrazem Matki Bożej Dzikowskiej. W 1675 r. powołana została komisja przez biskupa

³ R. Szczygieł, *Powstanie miasta i jego dzieje do 1772 roku*, [w:] *Tarnobrzeg dzieje miasta 1593 – 1939*, t.1, pod red. F. Kiryka, Tarnobrzeg 2005, s. 55 – 62.

⁴ *Ibidem*, s. 66

krakowskiego do spraw zbadania cudownych zdarzeń, za sprawą Matki Bożej Dzikowskiej. W tym samym roku dzikowski obraz uznany został przez Kościół za cudowny. Tarnowscy zdecydowali wybudować kościół w osadzie pod zamkiem i powierzyć opiekę nad obrazem Dominikanom. Dnia 27 czerwca 1676 r. w Wiślicy został wystawiony akt fundacyjny. Jan Stanisław Tarnowski wraz z żoną Zofią z Firlejów Tarnowską zobowiązali się ufundować kościół i klasztor we wsi Dzików. W 1676 r. zmarł Jan Stanisław Tarnowski. Fundację kontynuowała wdowa po nim. Prace nad budową rozpoczęto w tym samym roku. Początkiem 1677 r. Zofia z Firlejów Tarnowska zapisała klasztorowi w Sądzie Ziemskim w Sandomierzu 16 tys. zł na swoich dobrach we wsi Wojeczka. Po zakończeniu budowy, 17 lutego 1677 r. fundacja została zatwierdzona dekretem sufragana krakowskiego, biskupa Mikołaja Oborskiego. 20 maja 1678 r. dokonano uroczystego przeniesienia obrazu Matki Bożej z kaplicy pałacu w Dzikowie do nowego kościoła.⁵

W 1680 r. Zofia z Firlejów wdowa po Janie Stanisławie Tarnowskim, poślubiła kasztelana brzeskiego Stefana Konstantego Piaseczyńskiego, a od 1687 r. wojewodę smoleńskiego. Piaseczyński postanowił uporządkować stan prawny osady, powstałej w pobliżu rezydencji w Dzikowie. 14 kwietnia 1681 r. Król Jan III Sobieski potwierdził decyzję Zygmunta III Wazy z 1593 r. Akt wydany przez Jana III Sobieskiego włączył do miasta Tarnobrzega dobra Dzików. Król zezwolił na organizację trzeciego jarmarku w wigilię święta Narodzenia Najświętszej Marii Panny. 2 sierpnia 1681 r. Stefan Piaseczyński wystawił w Dzikowie dokument lokacyjny fundatora, będący uzupełnieniem przywileju królewskiego. Zawierał on szczegóły funkcjonowania gminy miejskiej. W 1681 r. rozplanowano przestrzeń miejską Tarnobrzega, objęła ona rynek miejski i sektor pół. Miasto położone na południe od zamku, połączone było z nim drogą. Obszar miejski graniczył z folwarkiem Wymysłów. Na wschodzie miasto graniczyło z Mokrzyszowem i folwarkiem Borów. Na południu znajdowały się grunty Miechocina. Na zachodzie obszar miejski sięgał do doliny Wisły. Rozplanowanie przestrzeni miejskiej nastąpiło w dwóch etapach. Pierwszy obejmował wytyczenie rynku, który miał kształt zbliżony do kwadratu. Przez rynek przebiegała droga z Sandomierza do Baranowa i Rzeszowa. Z rynku wychodziły inne ulice. Wokół rynku i przy ulicach wytyczono działki siedliskowe. Lokalizacja klasztoru nieco zaburzała ten układ. Drugi etap rozplanowania przestrzeni miał miejsce po 1681 r. Rozparcelowano wtedy działki siedliskowe wschodniej części rynku. W ten sposób powstał kształt obecnego placu rynkowego. Tarnobrzeg nie posiadał umocnień obronnych, był miastem otwartym, o prostym układzie

⁵ A. Majka, W. Majaka, *Dzieje klasztoru Braci Kaznodziejów w Tarnobrzegu do końca XX w.*, [w:] *Dwa symbole Tarnobrzega*, pod red. T. Zycha, Tarnobrzeg 2004, s. 17.

przestrzennym. Poza centrum znajdowały się trzy przedmieścia: Miechocińskie, Dzikowskie i od Wisły. Sektor ogrodów znajdował się na północ i zachód od zabudowy miejskiej, pola orne na wschód.⁶

Rozbieżności pomiędzy zapisem lokacyjnym z 1593 r. a rzeczywistą lokacją miasta doprowadziły w ostatnim ćwierćwieczu XVII w. oraz w XVIII w. do stosowania nazw Tarnobrzeg, Dzików. Miasto powstało na gruntach Miehocina, obok nazwy oficjalnej nazywano je Dzikowem. Sami mieszczanie i urzędnicy używali podwójnej nazwy.

Piaseczyńscy rządili Tarnobrzegiem do 1691 r. Następnie miastem włądała wdowa po wojewodzie smoleńskim Zofia z Firlejów Tarnowska Piaseczyńska wraz z synami Aleksandrem Dominikiem Tarnowskim i Michałem Jackiem Tarnowskim. W 1697 r. część dzikowską majątku tarnowskich otrzymał Michał Jacek. Początek XVIII w. był dla miasta okresem niespokojnym. Za rządów Michała Jacka Tarnobrzeg doświadczył pożaru, epidemii oraz zniszczeń wojennych. Tarnowski ponadto borykał się z ciągłymi kłopotami finansowymi. Brak stabilizacji w tym okresie związany był z wydarzeniami wojny północnej. Tarnobrzeg i okolice były terenem, na który rozgrywały się wydarzenia z nią związane. W 1702 r. stacjonowały tu wojska koronne i pospolitego ruszenia, wierne Augustowi II. Jesienią 1702 r. wyruszyli przeciw nim Szwedzi z Krakowa. Wojska walczących stron przybyły tu w 1704 r., a w 1707 r. oddziały kozackie. W 1708 r. wojska rosyjskie przywlokły tu zarazę. Kolejny pobyt wojsk miał miejsce w latach 1713 – 1715. Wydarzenia te wpłynęły niekorzystnie na kondycję miasta i jego mieszkańców. W 1725 r. zarząd nad dobrami nadwiślańskimi objął Józef Mateusz Tarnowski. W 1728 r. ożenił się on z Różą Konstancją z Duninów Karwickich. Pomogła ona mężowi w uporządkowaniu spraw majątkowych. W 1734 r. zawarta została w Dzikowie konfederacja. Stało się to po tym jak w 12 września 1733 r. dokonano wyboru na króla Polski Stanisław Leszczyńskiego. 5 października dokonano wyboru na króla Polski Augusta II Sasa. Rozpoczęła się tzw. wojna sukcesyjna polska. Pod koniec października 1734 r. do Dzikowa zjechali zwolennicy Leszczyńskiego, delegacje wszystkich województw Korony i Litwy. 5 listopada dokonano wyboru marszałka, a 9 listopada podpisano manifest konfederacji. Abdykacja Stanisława Leszczyńskiego w marca 1736 r. czyniła dalszą działalność konfederacji dzikowskiej bezcelową. 5 września 1757 r. dobra dzikowskie otrzymał syn Józefa Mateusza i Róży Konstancji Tarnowskich Rafał.⁷

W 1772 r. dokonano nowego działu majątkowego. Właścicielem włości dzikowskiej stał się Jan Jacek. W tym samym roku doszło do rozbioru Polski, w wyniku którego, już

⁶ R. Szczygieł, *op. cit.*, s. 77 – 80.

⁷ *Ibidem*, s. 96 – 100.

jesienią 1772 r. w Tarnobrzegu pojawiły się wojska austriackie. Ziemie zagarnięte przez Austrię, z urzędu nazywane były Królestwem Galicji i Lodomerii. Podczas zaborów Galicja przez politykę władz zaborczych była regionem zacofanym i ubogim.

Ustrój miast polskich z czasów przedrozbiorowych utrzymał się bez zmian przez jedno dziesięciolecie rządów austriackich. Na znaczeniu stracił w 1781 r. Zlikwidowano wtedy podział miast na królewskie, prywatne, szlacheckie i duchowne. Wprowadzono podział na trzy klasy miast. Do pierwszej zaliczono jedynie Lwów, do drugiej klasy zaliczono miasta cesarskie, do trzeciej klasy zaliczono pozostałe miasta, posiadające magistraty i zwane municypalnymi. Tarnobrzeg zaliczono do trzeciej klasy miast. Utrzymanie ustroju stanowego, spowodowało że w wielu dziedzinach obowiązywało dla miast prawo niemieckie. Urząd miasta składał się z urzędu wójtowskiego oraz urzędu wójta i czterech radnych. Sądownictwo miejskie w Tarnobrzegu, powierzone było wójtowi w sprawach cywilnych i karnych. Sądownictwo odwoławcze należało do dworu. W XIX w. uprawnienia sądów miejskich ograniczono na rzecz sądownictwa dominialnego i państwowego. Poza magistratem i dominium w pierwszej połowie XIX w. funkcjonowały w Tarnobrzegu urząd celny, urząd podatkowy, poczta, placówka żandarmerii, urząd mandatariusza, urząd justycjariusza, kierownicy szkół publicznych. Po roku 1850 utworzono w Tarnobrzegu urząd powiatowy. Przed 1772 r. powstała w Tarnobrzegu gmina żydowska. Poza działalnością religijną sprawowała funkcje administracyjne i sądowe. Elekcja władz gminy żydowskiej kontrolowana była przez dwór. W XIX w. zanikały dawne zakazy i ograniczenia służące dworowi. Występowały enklawy własności niedworskiej, pełnej lub zbliżonej do pełnej. Stan pełnej własności gruntu i budynków stał się zjawiskiem powszechnym po zniesieniu pańszczyzny i uwłaszczeniu. Po uwłaszczeniu, w ramach gminy katastralnej Dzików funkcjonowały Dzików villa i Dzików folwark. Tarnobrzeg stał się wydzieloną gminą katastralną. Miasto obejmowało rynek, ulice, kościół i klasztor, synagogę, nieruchomości ogólnie miejskie i posiadłości mieszczan. Do miasta należały przedmieścia z układem pól, niw, ról, zagonów, łąk, pastwisk i nieużytków. Grunty klasztoru OO. Dominikanów stanowiły w obrębie miasta odrębną jurysdykcję. Do 1815 r. klasztor posiadał też wieś Radowąż. Po roku 1848 zmiany zachodziły stopniowo, mieszkańcy miasta nadal posiadali status poddanych dworu i podlegali sądownictwu dominialnemu. Proces uwłaszczenia zakończony został wpisem prawa własności do księgi wieczystej. Wykaz

hipoteczny gminy katastralnej Tarnobrzeg z 1876 r. wykazuje, że w obrębie miasta dworowi pozostały jedynie uprawnienia propinacyjne.⁸

Po reformie w 1867 r. utworzono w Tarnobrzegu powiat polityczny. W starostwie działały dwa oddziały: Oddział Budowniczy, Oddział Podatkowy, któremu podlegał Urząd Podatkowy w Tarnobrzegu II klasy i Oddział Podatkowy w Rozwadowie. Na terenie powiatu działały posterunki straży granicznej i żandarmerii wojskowej oraz komory celne. W okresie autonomii stacja pocztowa w Tarnobrzegu była własnością Wojciecha i Władysława Gryglewskich. Od 1870 r. przy Komisariacie Okręgowej Dyrekcji Skarbu w Tarnobrzegu istniało biuro pomiaru gruntów z geometrą. Zarząd Miejski w Tarnobrzegu zabiegał o utworzenie Urzędu Cechowniczego. W 1912 r. instytucja ta przyjęła nazwę Inspektoratu Miar i Wag w Tarnobrzegu. W mieście miała swoją siedzibę Ekspozytura C.K. Kierownictwa Budowy Regulacji Wisły. Funkcjonował tu Sąd Powiatowy, przez wiele lat mieścił się on w wynajętych lokalach klasztoru dominikańskiego. W latach 1888 – 1890 oddano gmach Sądu i aresztu. Z budżetu powiatu finansowano Szpital Powszechny Powiatowy im. Zofii z Zamoyskich Tarnowskiej, oddany do użytku w 1904 r. W 1870 r. powołano Towarzystwo Ziemskie – Wydział Okręgowy w Tarnobrzegu. Działał tu również okręg tarnobrzegi Galicyjskiego Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego. W 1899 r. powołano Powiatową Kasę Oszczędności.

W okresie autonomii Tarnobrzeg był miastem o zabudowie drewnianej. W zabudowie nie przestrzegano linii pierzei rynku ani ulicy. Miejska zabudowa skupiała się wokół rynku i głównych ulic Dzikowskiej i Miechocińskiej. Rynek miał kształt wydłużonego prostokąta z północy na południe, strona południowa rozszerzała się. Nad miastem górowała bryła klasztoru i kościoła OO. Dominikanów. Po stronie południowej miasta znajdował się browar dzikowski i wytwórnia wódek gatunkowych, własność Tarnowskich. Miasto nie posiadało kanalizacji, sytuację dodatkowo pogarszały nieczystości i śmieci po targach i jarmarkach. Tarnobrzeg nie posiadał planu zabudowy przestrzennej. Kwestia ta została uregulowana po serii trzech wielkich pożarów miasta. Pierwszy miał miejsce z 25 na 26 czerwca 1862 r., drugi wybuchł 2 października 1884 r., trzeci pożar miał miejsce 27 lipca 1888 r. Klęski te za każdym razem niemal doszczętnie strawiły miasto. Po ostatnim pożarze przeprowadzony został geodezyjny pomiar miasta, na jego podstawie powstał dokładny plan katastralny. Zgodnie z nim wytyczono rynek, ulice główne szerokości 12 m i ulice boczne szerokości 8 m. Ulice zostały wyprostowane, place budowlane usytuowano w jednej odległości. Przygotowano przepisy budowlane, które przewidywały

⁸ T. Opas, *Miasto w czasach absolutyzmu austriackiego*, [w:] *Tarnobrzeg dzieje miasta 1593 – 1939*, t.1, pod red. F. Kiryka, Tarnobrzeg 2005, s. 122 -123, 154 – 166.

obowiązek wznoszenia domów piętrowych przy rynku i głównych ulicach. Jako budulca zalecano używać cegły. Mieszkańcy jednak wznosili jedynie front budynku z cegły, reszta była drewniana. Do lat 30 XX w. handel odbywał się na rynku. Wybrukowany w XIX w. plac rynkowy, dopiero w latach 40 XX w. zyskał rabaty kwiatowe, nasadzono na nim również drzewa.⁹

W okresie autonomicznym Tarnobrzeg i powiat tarnobrzescki miały charakter peryferyjny. Obszar ten naznaczony był zapóźnieniami urbanistycznymi, brak było sieci komunikacyjnej, a rzeki spławne Wisła i San utraciły swoje znaczenie. Do lat osiemdziesiątych XIX w. brak było dróg o utwardzonej nawierzchni. Po zajęciu przez Austro – Węgry Bośni i Hercegowiny doszło do ochłodzenia relacji z Rosją. Obszar w widłach Wisły i Sanu stał się terenem strategicznym z punktu widzenia przyszłych działań wojennych. Przystąpiono do budowy drogi z Tarnowa przez Mielec, Baranów, Tarnobrzeg, Rozwadów do Niska oraz drogi z Dębicy do Tarnobrzega przez Mielec, z Tarnobrzega do Rzeszowa przez Kolbuszową. W 1882 r. przystąpiono do budowy traktu z Dębicy do Nadbrzezia przez Mielec, Baranów, Tarnobrzeg. Podniesiono również sprawę budowy linii kolejowej do wideł Wisły i Sanu. W 1887 r. otwarto trasę kolejową z Dębicy do Nadbrzezia. Powiat tarnobrzescki odgrywał dużą rolę na wypadek wojny, jednak nie ulokowano w Tarnobrzegu garnizonu wojskowego.¹⁰

W XIX w. nastąpił wzrost liczby ludności żydowskiej i przejęcie przez nią wytwórczości, handlu i obrotu finansowego. W 1867 r. 18 rodzin tarnobrzesckich można było określić jako zamożne, z tego tylko 3 rodziny były pochodzenia polskiego. Zdecydowana większość rodzin tarnobrzesckich żyła w ubóstwie.

Wytwórczość w Tarnobrzegu miała charakter rękodzielniczy. Niekorzystny wpływ na miejską produkcję miał napływ towarów, drogą kolejową. Najwcześniej upadło tkactwo. Upadającym sektorem wytwórczości było szewstwo i krawiectwo. Polacy trudnili się kowalstwem, murarstwem, stolarstwem, ślusarstwem i szewstwem. Żydzi natomiast cukiernictwem, lakiernictwem, krawiectwem, kuśnierstwem, piekarstwem, siodlarstwem, rzeźnictwem i szklarstwem. W Tarnobrzegu brak było zakładów przemysłowych. W późniejszym czasie powstały tu: wytwórnia wódek, gorzelnia, funkcjonowała rzeźnia miejska, w 1909 r. uruchomiono Elektrownię Miejską. W mieście funkcjonowały liczne przedsiębiorstwa finansowe: Zastępstwo Banku Krajowego Królestwa Galicji i Lodomerii, Powiatowa Kasa Oszczędności, Bank Kredytowy, Towarzystwo Kredytowe dla Handlu i Przemysłu, Komercyjne Towarzystwo Dyskontowe, Kupieckie Towarzystwo Eskontowe,

⁹ *Ibidem*, s. 125 – 136.

¹⁰ *Ibidem*, s. 188 – 189.

Powszechny Zakład Kredytowy, Tarnobrzescie Towarzystwo Bankowe, Towarzystwo Przemysłowo – Handlowe, Towarzystwo Zaliczkowe, Towarzystwo – Przemysłowo – Rolnicze, Spółka Oszczędnościowo – Pożyczkowa. Łącznie działało 12 instytucji typu bankowego.¹¹

Handel hurtowy zbożem, bydłem, nierogacizną, końmi, drzewem i materiałami budowlanymi znajdował się w rękach kupców. Handel detaliczny odbywał się w Tarnobrzegu w sklepach z artykułami przemysłowymi i spożywczymi. Wszelka działalność usługowa, produkcyjna i handlowa musiała uzyskać zgodę władz, musiała również należeć do stowarzyszeń handlowo – przemysłowych. W Tarnobrzegu istniały stowarzyszenia: krawców, kowali, gospodnio – szynkarskie. W walce z zacofaniem gospodarczym Galicji miała pomóc Liga Pomocy Przemysłowej. Dla przełamania monopolu izraelickiego w handlu płodami rolnymi zaczęto zakładać oddziały C.K. Towarzystwa Rolniczego w Krakowie. W Tarnobrzegu oddział tego Towarzystwa założył Zbigniew Horodyński. Obok w/w organizacji założono również Towarzystwo Przemysłowo – Rolnicze. Dużym problemem dla polskich przedsiębiorców były finanse. Aby nie być uzależnionym od lichwiarzy, chrześcijańscy działacze w 1894 r. założyli w Tarnobrzegu kasę oszczędności typu Raiffeisena pod nazwą Kasa Oszczędności i Pożyczek.¹²

W prawie każdej wsi powiatu tarnobrzesciego funkcjonowały majątki obszarnicze. Największe dobra należały do księcia Hieronima Lubomirskiego. Druga co do wielkości majątność należała do Tarnowskich. W omawianym okresie włądał nią hrabia Jan Dzierżysław Tarnowski i jego syn Zdzisław. Obszar ich majątności wynosił 9575,67 ha. W majątkach Tarnowskich prowadzono gospodarstwa rolne w 7 folwarkach, a w nich dwie obory bydła rasowego, stadninę koni pełnej i półkrwi angielskiej, sady, ogrody warzywne, szklarnię, szkółkę drzew owocowych i krzewów ozdobnych. Do Tarnowskich należał browar w Dzikowie, tartaki w Chmielowie, Dzikowie i Wymysłowie, cegielnie w Chmielowie, Dzikowie, Trześni, Wielowisi i Zwierzyńcu koło Dzikowa.

W drugiej połowie XIX w. w powiecie tarnobrzescim zaszły korzystne zmiany w życiu gospodarczym i społecznym. Zmniejszyło się pijaństwo, pojawiła się tendencja do oszczędzania w kasach spółdzielczych. Polscy przedsiębiorcy zaczęli konkurować z żydowskimi. Przykładem było okrzepnięcie Tarnobrzesciego Towarzystwa Handlowo – Przemysłowego „Bazar”. Pojawiło się również współdziałanie polsko – żydowskie.

¹¹ A. Zielecki, *W dobie autonomii (1867 - 1918)*, [w:] *Tarnobrzeg dzieje miasta 1593 – 1939*, t.1, pod red. F. Kiryka, Tarnobrzeg 2005, s. 260 – 265.

¹² *Ibidem*, s. 209.

Przykładem może być działalność Rachmiela Kanarka. Był członkiem spółek, stowarzyszeń, kas i kółek rolniczych. Wspierał on polską działalność niepodległościową, był reprezentantem powiatu w niepodległościowych organach krajowych.¹³

Do 1867 r. szkolnictwo w Galicji było powierzone duchowieństwu uznanych wyznań. W 1866 r. funkcjonowała w Tarnobrzegu szkoła trywialna. W 1873 r. utworzono Czeroklasową Etatową Szkołę Męską. W 1881 r. przekształcono ją ze szkoły męskiej w mieszaną. W 1895 r. szkoła tarnobrzewska została przekształcona w Pięcioklasową Szkołę Etatową Mieszaną. Dla dzieci żydowskich były prowadzone szkoły zwane chederami lub chajderami. Kształcenie zawodowe odbywało się w powstałej w 1899 r. Zawodowej Szkole Doksztalczącej oraz powstałej w 1909 r. Krajowej Szkole Koszykarskiej. Podjęto starania o powołanie w Tarnobrzegu państwowej szkoły średniej. Dnia 20 sierpnia 1909 r. powołana została Cesarsko-Królewska Wyższa Szkoła Realna z polskim językiem wykładowym. Rząd zobowiązał się wznieść budynek i przejąć placówkę na swój budżet. Tarnowscy darowali na jej rzecz część swoich zbiorów bibliotecznych, przyrodniczych, modeli. Uczniowie tej szkoły zaangażowani byli ruch niepodległościowy oraz w polski ruch paramilitarny: Związek Strzelecki, Polskie Drużyny Strzeleckie, Polowe Drużyny Sokole. Licznie zasilali Legiony Polskie. Wybuch wojny przerwał rozwój szkoły średniej w Tarnobrzegu.¹⁴

Życie kulturalne mieszczan oraz inteligencji koncentrowało się w stowarzyszeniach lokalnych. Były one odrębne dla ludności polskiej i żydowskiej. Pierwszym stowarzyszeniem założonym w Tarnobrzegu było Towarzystwo Kasynowe, skupiające urzędników. Działały tu również: Czytelnia Mieszczańska, Towarzystwo im. Stanisława Jachowicza dla Opieki nad Dziećmi, Towarzystwo Muzyczne „Harmonia”, Towarzystwo Czytelni Ludowych, Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” z sekcją kolarską i łyżwiarską. W Tarnobrzegu wydawana była również prasa. Były to takie tytuły jak: „Głos Ziemi Sandomierskiej”, „Powiatowy Dziennik Urzędowy Starostwa i Wydziału Powiatowego Tarnobrzeskiego”.¹⁵

W 1904 r. miały miejsce w Tarnobrzegu dwa ważne wydarzenia. 8 września 1904 r. odbyła się uroczystość koronacyjna wizerunku Matki Bożej Dzikowskiej, której dokonał biskup Józef Sebastian Pelczar. 9 września 1904 r. odbyło się odsłonięcie pomnika Bartosza Głowackiego.

¹³ *Ibidem*, s. 213 – 214.

¹⁴ *Ibidem*, s. 266 – 277.

¹⁵ *Ibidem*, s. 287 - 303

Wybuch I wojny światowej nie był zupełnym zaskoczeniem dla mieszkańców Galicji, którzy od 1904 r. zdawali sobie sprawę z nieuchronności konfrontacji Austro – Węgier z Rosją. 13 września 1914 r. Rosjanie sforsowali San. Mieszkańcy Tarnobrzega samorzutnie ewakuowali się do pobliskich wsi oraz lasów. W wyniku walk wojsk austriackich i rosyjskich w Tarnobrzegu mocno ucierpiał kościół i klasztor dominikański. Ponowne straty poniósł w wyniku walk w 1915 r., uszkodzeniom uległy wtedy również: budynek Rady Powiatowej, zniszczono budynek sądu oraz wiele budynków w obrębie rynku. W wyniku wyniszczających okolicę walk zapanował głód oraz choroby. Hrabina Zofia Tarnowska zorganizowała w Dzikowie żywienie dzieci chrześcijańskich oraz żydowskich. Towarzystwo im. Stanisława Jachowicza do swoich ochronek przyjmowało sieroty. W 1916 r. w pałacu Tarnowskich w Mokrzyszowie otworzono Zakład dla Sierot Wojennych.¹⁶

W 1918 r. widoczny był poważny kryzys władz austriackich. Jesienią 1918 r. w powiecie tarnobrzeskim trwał bojkot władzy zaborczej. W listopadzie powstały pierwsze ośrodki lokalnej władzy. Toczyła się również kampania wiecowa, prowadzona przez ks. Okonia. Stosunki agrarne w powiecie i zła sytuacja aprowizacyjna doprowadziły do napadów na sklepy, folwarki, plebanie, grabiono drzewo z lasów. W styczniu 1919 r. doszło do zamieszek w Tarnobrzegu. Zdarzenia te odbiły się szerokim echem. Już 2 listopada 1918 r. z inicjatywy Zdzisława Tarnowskiego utworzony został Komitet Samoobrony. Wydał on odezwę o przyjęciu władzy przez Polską Komisję Likwidacyjną. 6 listopada odbył się w Tarnobrzegu wielotysięczny wiec kierowany przez Tomasza Dąbala, podczas którego powołana została 17 – osobowa Powiatowa Rada Ludowa, zwana Komitetem Rewolucyjnym. Podjęła ona funkcję Rady Przybocznej przy komisarzu PKL. Sytuacja w powiecie była niespokojna, mnożyły się rabunki i napady, toczyła się akcja wiecowa. Po wyborach do Sejmu Ustawodawczego temperatura polityczna nadal nie opadała, za sprawą Dąbala i ks. Okonia. W kwietniu 1919 r. nastąpiła stabilizacja władz lokalnych. Władze miejskie i powiatowe podjęły kroki mające zminimalizować wpływ Tomasza Dąbala i ks. Okonia.

W październiku 1922 r. odbyły się pierwsze w niepodległej Polsce wybory do rady gminnej miasta Tarnobrzega. W nowej radzie dochodziło do sporów między radnymi katolickimi i żydowskimi. 16 marca 1934 r. do Tarnobrzega przyłączono Dzików,

¹⁶ *Ibidem.* s. 304 - 319

Mokrzyszów i Miechocin. Po przyłączeniu tych wsi, zwiększył się w Tarnobrzegu odsetek ludności chrześcijańskiej.¹⁷

W okresie międzywojennym głównym problemem Tarnobrzega była słabość ekonomiczna. Wzmożenie aktywności budowlanej nastąpiło dopiero w 1936 r. Duże nadzieje wiązano z programem budowy Centralnego Okręgu Przemysłowego. Inwestycje w ramach COP stanowiły istotny czynnik dla przełamania inwestycyjnego zastoju Tarnobrzega. Budowa COP przyciągnęła do Tarnobrzega głównie inwestycje prywatne. Uruchomiono tu fabrykę akumulatorów, zawiązano spółkę akcyjną pod nazwą Tarnobrzesckie Zakłady Metalurgiczne S.A. w Tarnobrzegu. Z zakładów handlowych powstał tu skład żelaza, galanterii żelaznej i naczyń kuchennych. W 1937 r. podjęto również 4 – letni plan budowy gazociągu centralnego z Roztok k. Jasła przez Kolbuszową, Tarnobrzeg, Sandomierz do Lubieni. Z podjęciem budowy Zakładów Południowych w miejscowości Pławo k. Niska przystąpiono do elektryfikacji wiosek Wisły i Sanu. W 1938 r. w związku z budową COP na linii kolejowej Tarnobrzeg – Rzeszów oddano odcinek Dęba – Rozalin – Ocice.¹⁸

Ważnym wydarzeniem dla społeczności katolickiej była reorganizacja sieci parafialnej dekanatu miechocińskiego, który w 1922 r. składał się z 11 parafii. W wyniku reorganizacji powstało 5 parafii: w Tarnobrzegu, Wielowisi, Tarnowskiej Woli, Stalach i Chmielowie. Dokonano również remontu kościoła OO. Dominikanów, przed powtórnią koronacją obrazu Matki Bożej Dzikowskiej, która miała miejsce 8 września 1933 r. Wśród instytucji kościelnych Tarnobrzega należy wymienić również działający od 1860 r., ufundowany przez Gabrielę z Małachowskich Tarnowską klasztor sióstr Dominikanek.¹⁹

Działalność samorządu uzupełniały liczne stowarzyszenia i organizacje. Na terenie Tarnobrzega działało ich ok. 30. Wznowily działalność organizacje powstałe w okresie galicyjskim m.in. Spółdzielnia Rolniczo – Handlowa „Gleba”, kółka rolnicze, Kasa Stefczyka, Związek Strzelecki, Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”. Powstały nowe organizacje tj. „Obywatelski Konsum Zjednoczenia w Tarnobrzegu”, Bank Ludowy, Spółdzielczy Bank Kupiecki. Działały tu organizacje pracownicze: Koło Miejscowe Zawodowego Związku Pracowników Kolejowych RP, Oddział Związku Zawodowego Pracowników Rolnych, Związek Rzemieślników Chrześcijan, Oddział Centralnego

¹⁷ J. Hampel. *Stosunki społeczne i polityczne w okresie II Rzeczypospolitej*, [w:] *Tarnobrzeg dzieje miasta 1593 – 1939*, t.1, pod red. F. Kiryka, Tarnobrzeg 2005, s. 374.

¹⁸ J. Gołbiowski, *Stosunki społeczno – ekonomiczne w okresie II Rzeczypospolitej*, [w:] *Tarnobrzeg dzieje miasta 1593 – 1939*, t.1, pod red. F. Kiryka, Tarnobrzeg 2005, s. 517 – 519.

¹⁹ J. Hampel. *op. cit.*, s.399 - 400

Związku Zawodowego Robotników Przemysłu Odzieżowo – Konfekcyjnego w Polsce. Inicjatywy społeczne wspierały również ochronę zdrowia. Działała tu Powiatowa Kasa Chorych. W 1930 r. oddano do użytku budynek przychodni. W latach 30 – tych powiększony został budynek szpitala, ufundowanego przez Zdzisława Tarnowskiego. Nieprzerwanie działała Ochronka w Mokrzeszowie, ufundowana przez Zofię Tarnowską. Od 1921 r. funkcjonowało tu Państwowe Koło Walki z Gruźlicą.²⁰

Szkolnictwo ukształtowane w okresie galicyjskim, za czasów II Rzeczypospolitej uległo przekształceniom. W Tarnobrzegu działała 5 – klasowa szkoła ludowa, w 1920 r. przekształcono ją w 6 – klasową szkołę żeńską i 6 – klasową szkołę męską, w 1927 r. utworzono z nich szkoły 7 – klasowe. Przy 7 – klasowej szkole męskiej działała Publiczna Doksztalająca Szkoła Zawodowa. W 1928 r. zorganizowano w Mokrzeszowie szkołę rolniczą. Najważniejszą placówką oświatową w Tarnobrzegu było Państwowe Gimnazjum im. Hetmana Jana Tarnowskiego. Od 1920 r. działało tu Prywatne Seminarium Nauczycielskie im. Stanisława Jachowicza. W 1925 r. uzyskało ono prawo publiczności. W 1936 r. podjęto inicjatywę utworzenia w Tarnobrzegu Liceum Ogólnokształcącego.²¹

W związku z wybuchem II wojny światowej Tarnobrzeg znalazł się w zasięgu działań wojennych już 2 września 1939 r. W tym dniu miasto zostało dwukrotnie zbombardowane. W nalotach tych poniosło śmierć kilku mieszkańców miasta oraz uszkodzony został tor kolejowy na odcinku Sobów – Tarnobrzeg. Naloty były kontynuowane przez następnych kilka dni. W pierwszych dniach września doszło do wyludnienia Tarnobrzega. Dnia 7 września ewakuowano urzędy oraz Komendę Policji Państwowej. Pozostali w mieście przedstawiciele samorządu utworzyli tzw. Komitet Obywatelski, którego zadaniem było zapewnienie bezpieczeństwa pozostałym mieszkańcom. W okresie kampanii wrześniowej teren powiatu tarnobrzegskiego i okolicznych powiatów, były obszarem przez który przemieszczały się polskie armie „Karpaty” i „Kraków”. Armia „Karpaty” miała osłaniać obiekty przemysłowe i utrzymać mosty na Wiśle i Sanie. 13 września Tarnobrzeg został zajęty przez wojska niemieckie. W walkach o miasto zginęło 67 żołnierzy Wojska Polskiego.²²

26 października 1939 r. utworzone zostało Generalne Gubernatorstwo, podzielono je na 4 okręgi, przekształcone następnie w dystrykty. W skład dystryktu krakowskiego wszedł powiat w Dębicy, w jego skład weszła większa część ziem dawnego powiatu

²⁰ *Ibidem*, s. 401 – 404.

²¹ *Ibidem*, s. 405 – 411.

²² W. Bonusiak. *Tarnobrzeg podczas II wojny światowej*, [w:] *Tarnobrzeg dzieje miasta 1939 – 1999*, t. 2., pod red. F. Kiryka, A. Wójcika Łużyckiego, Tarnobrzeg 2010, s. 7 – 9.

tarnobrzeskiego. Pozostałe tereny dawnego powiatu tarnobrzeskiego weszły w skład powiatu kraśnickiego. Tarnobrzeg został siedzibą komisariatu gminnego, znajdował się tu również posterunek żandarmerii.²³

Na początku 1940 r. przedstawiciele niemieckich firm budowlanych utworzyli w Tarnobrzegu w budynku synagogi i rabinatu obóz pracy dla Żydów. Przechowywano ich tam około 100. W 1942 r. pozostałych przy życiu Żydów tarnobrzeskich wywieziono i zapewne stracono. Jeszcze w 1939 r. część Żydów, przeważnie zamożnych wysiedlono za San. W 1941 r. zaczęto tworzyć getta w Tarnobrzegu, Baranowie i w Rozwadowie. W 1942 r. III Rzesza zdecydowała o „ostatecznym rozwiązaniu” kwestii żydowskiej. Przystąpiono do fizycznej eliminacji obywateli polskich narodowości żydowskiej. Przeprowadzony przez Niemców spis w 1943 r. nie wykazywał już pobytu Żydów w Tarnobrzegu. Za ukrywanie i pomoc Żydom ludność polska karana była śmiercią. Znane są liczne przypadki z terenu Tarnobrzega i okolic rozstrzelania całych rodzin za ukrywanie Żydów.²⁴

Głównymi formami terroru wobec ludności polskiej było stosowanie deportacji na roboty przymusowe, łapanki, wysiedlenia. Polityka okupanta nastawiona była głównie na bezwzględną ekonomiczną eksploatację ziem polskich. Dokonano masowej grabieży mienia, w pierwszej kolejności mienia państwowego oraz należącego do organizacji społecznych lub politycznych, rabowano dobra kultury, Żydom odebrano prawo do swobodnego dysponowania swoją własnością.²⁵

Odpowiedzią na terror okupacyjny było tworzenie ruchu oporu. Początki zorganizowanej akcji oporu w Tarnobrzegu łączą się z osobą Władysława Jasińskiego „Jędrusia”. Wokół którego skupili się młodzi ludzie nastawieni na działalność konspiracyjną, polegającą na wydawaniu biuletynu oraz nasłuchach radiowych. Pismo wydawane przez Jasińskiego i skupione wokół niego środowisko początkowo nie miało nazwy, ostatecznie wychodziło pod nazwą „Odwet”. Pierwotnie docierało ono do odbiorców powiatów tarnobrzeskiego, sandomierskiego, dębickiego i kolbuszowskiego. Następnie zorganizowano punkty przebitkowe dzięki czemu „Odwet” docierał do powiatu przeworskiego, łańcuckiego, Jarosławia, Leżajska, Mielca, Niska, Tarnowa, Brzeska, Bochni, Krakowa, Dąbrowy Tarnowskiej. W 1943 r. zlikwidowana została sieć „Odwetu” i podporządkowana inspektoratowi AK. Jego wydawnictwo wznowiono jesienią 1943 r., jako organu oddziału partyzanckiego „Jędrusie”. Początkowo „Jędrusie” działali jako

²³ *Ibidem*, s.10 – 13.

²⁴ *Ibidem*, s.14 – 20.

²⁵ *Ibidem*, s.27 – 30.

oddział wypadowy, funkcjonujący samodzielnie bez dotacji ośrodków politycznych. Oddział prowadził rekwizycje w majątkach zarządzanych przez Niemców. Władysław Jasiński „Jędrus” zginął 9 stycznia 1943 r. Nowym dowódcą został Józef Więcek „Sowa”. Nawiązał on współpracę z AK i BCh. „Jędrusie” 12 marca 1943 r. rozbili niemieckie więzienie w Opatowie, 29 marca 1943 r. podobną akcją przeprowadzili w Mielcu. Po wkroczeniu Sowietów oddział został rozwiązany. Nastąpiły aresztowania przez NKWD i UB oraz ciężkie represje. Innymi organizacjami działającymi w okresie wojny w Tarnobrzegu były: Związek Czynu Zbrojnego, Służba Zwycięstwu Polski przemianowana na Związek Walki Zbrojnej następnie Armię Krajową. Działalność ZWZ – AK w obwodzie tarnobrzeskim oparta była o zawodowych oficerów i podoficerów WP, w jej działalność włączyła się również inteligencja. Działał tu również Ruch Ludowy, Stronnictwo Narodowe i komuniści.²⁶

Obok zmian struktury narodowościowej, wyznaniowej i własnościowej, niekorzystne zmiany zaszły również w systemie oświaty. Kontrolę nad oświatą przejął okupant. W 1939 r. utrzymano 7 letni obowiązek szkolny. Zezwolono na nauczanie dotychczasowych przedmiotów z wyjątkiem historii, geografii politycznej i historii literatury polskiej. Władze planowo obniżały stopień organizacyjny szkół. Odpowiedzią na to było tajne nauczanie. W Tarnobrzegu podjęto je już w listopadzie 1939 r., bez kontaktu z konspiracyjnymi władzami oświatowymi. Początkowo prowadzono je w zakresie szkoły powszechnej. Wykrywalność tajnego nauczania przez Niemców była niewielka.²⁷

Powojenny rozwój sytuacji w Tarnobrzegu był wypadkową wydarzeń politycznych w kraju. Ogólny bilans okupacji niemieckiej dla Tarnobrzega wykazał duże straty ludnościowe. Najwięcej ludzi poniosło śmierć w wyniku pobytu w więzieniach i obozach, następnie w wyniku bezpośrednich działań wojennych, mordów i pracy przymusowej. Znaczne były straty w gospodarce, kulturze. Niemożliwe zaś do oceny są straty moralne.

Rozwój społeczno gospodarczy Tarnobrzega w okresie powojennym zaowocował powiększeniem jego obszaru. Odkrycie złóż siarki i budowa przemysłu wydobywczego i przetwórstwa tego surowca przyczyniły się do rozwoju przestrzennego miasta. Powstało m.in. osiedle Przywiśle i osiedle Młodych. Na rozwój miasta duży wpływ miała decyzja o utworzeniu województwa tarnobrzeskiego z siedzibą władz w Tarnobrzegu. W

²⁶ W. Bonusiak, *Ruch oporu w Tarnobrzegu w czasie okupacji*, [w:] *Tarnobrzeg dzieje miasta 1939 – 1999*, t. 2., pod red. F. Kiryka, A. Wójcika Łużyckiego, Tarnobrzeg 2010, s. 40 – 78.

²⁷ W. Bonusiak. *Tarnobrzeg... op.cit.*, s. 34 – 39.

tym okresie powstały plany rozbudowy miasta jako części nowej aglomeracji, której centrami miały zostać Tarnobrzeg, Sandomierz i Stalowa Wola. W 1976 r. do Tarnobrzega przyłączono 9 wsi: Kajmów, Machów, Miechocin, Ocicie, Mokrzeszów, Dzików, Zakrzów, Sielec i Wielowieś. W 1990 r. przyłączono całą wieś Sobów, a w 1991 r. Nagnajów. Tarnobrzeg stał się 14 krotnie większy niż w okresie zaraz po wojnie.²⁸

Po wojnie na terenie Kotliny Sandomierskiej prowadzono badania geologiczne pod kierunkiem prof. Stanisława Pawłowskiego. W wyniku badań przeprowadzonych w latach 1953 – 1958 stwierdzono tutaj występowanie jednego z największych złóż siarki na świecie. Pierwsze decyzje prawne dotyczące budowy przemysłu siarkowego bazującego na złożu Piaseczno – Tarnobrzeg –Mokrzeszów zapadły w 1954 r. Po uprzednio poczynionych inwestycjach w komunikację, przystąpiono do budowy zakładów siarkowych, zlokalizowanych po prawej stronie Wisły, przy drodze Dębica – Mielec – Tarnobrzeg. Wśród powstałych zakładów były: zakład przeróbki mechanicznej siarki, fabryka kwasu siarkowego, fabryka nawozów fosforowych. Po wyczerpaniu rudy siarki w kopalni "Piaseczno" zaczęto wydobywać spod warstw siarki piaski baranowskie, cenny surowiec dla przemysłu szklarskiego. Zapadła również decyzja o budowie kopalni odkrywkowej w Machowie. W 1969 r. wydobyto w niej pierwsze tony rudy. Od 1961 r. siarka wydobyta w kopalni „Piaseczno” a następnie „Machów” trafiała do Zakładu Produkcji Siarki. W 1967 r. otwarto kopalnię „Jeziórko”, a w 1985 r. kopalnię „Machów II”.²⁹

Od 1992 r. notowano stały spadek cen siarki na rynkach światowych. Jej wydobycie stało się nieopłacalne. Doprowadziło to do upadku przemysłu siarkowego w Tarnobrzegu. Po okresie intensywnego rozwoju przemysłu wydobycia i przetwórstwa siarki Tarnobrzeg stanął w obliczu zadania rekultywacji terenów zdegradowanych przez górnictwo. Przedsięwzięcie to okazało się złożone i kosztowne. Pilną sprawą okazało się uregulowanie stosunków wodnych i utworzenie zbiorników wodnych w największych obniżeniach terenu.

Machów należał niegdyś do parafii rzymsko – katolickiej w Miechocinie. Położony był na piaszczystej pokrytej lasami równinie, na prawym brzegu Wisły, przy gościńcu z Tarnobrzega do Baranowa, od północy i wschodu otoczony był lasami sosnowymi. Do Machowa przynależał przysiółek Ocice, leżący na wschód od wsi, przy drodze gminnej do Mokrzeszowa. W XVw. był własnością braci Mikołaja i Marcina herbu Habdank. Wieś

²⁸ Z. Ziolo, *Przemiany funkcji administracyjnych Tarnobrzega*, [w:] *Tarnobrzeg dzieje miasta 1939 – 1999*, t. 2., pod red. F. Kiryka, A. Wójcika Łużyckiego, Tarnobrzeg 2010, s. 205 – 213.

²⁹ *Ibidem*, s. 219 – 223.

ta oddawała dziesięciny z łanów kmiecych do kościoła św. Pawła w Sandomierzu, z obszarów szlacheckich dziesięcina należała się plebanowi w Miechocinie, który za pewne usługi pobierał również cały połów ryb, dokonany w środy, piątki i soboty. W 1806 r. znajdowała się w kluczu dóbr należącym do rodu Tarnowskich. W 1969 r. powstała w Machowie kopalnia siarki, w 1976 r. obszar wsi został włączony w granice administracyjne Tarnobrzega. W 1985 na terenie Machowa powstała kopalnia siarki „Machów II”.³⁰

Ocice w dokumentach zapisywane również jako Oczyce, Oczicze, Ochycze. Wieś należała do parafii rzymsko – katolickiej w Miechocinie. Wieś leżała na równinie nadwiślańskiej, po wschodniej stronie gościńca z Tarnobrzega do Mielca, a na północny – wschód od Machowa, od którego oddzielał ją las. Przez wieś biegła droga z Miechocina przez Majdan do Kolbuszowej. Z dokumentu wystawionego w 1277 r. przez Bolesława Wstydliwego wynika iż uwolnił on poddanych cystersów w Koprzywnicy. Z dokumentu wynika iż wieś nadana została klasztorowi przez Pakosława starszego herbu Habdank. W XV w. wieś miała tylko dwa łany kmiecy, dwie karczmy i zagrody. Dziesięcina w wysokości sześciu grzywien należała się proboszczowi w Skotnikach. Napad litewski spowodował opustoszenie wsi. Po tych wydarzeniach opat wymienił grunty Ocic na wieś Siedleszany. W 1976 r. wieś znalazła się w granicach administracyjnych Tarnobrzega.³¹

Zakrzów był wsią położoną na prawym brzegu Wisły, przy gościńcu z Tarnobrzega do Nadbrzezia. Wieś należała do parafii rzymsko – katolickiej w Wielowsi. Zabudowania wsi leżały przy gościńcu na wzniesieniu, ponieważ brzeg Wisły obniżał się tworząc podmokłe łąki. Wieś stanowiła posiadłość tabularną hrabiów Tarnowskich. W 1578 r. jako włość Tarnowskich miała 23 kmieci, 6 komorników i rzemieślnika. Graniczyła na południu z Dzikowem, na południu z Sielcem, na zachodzie z Sobowem. W 1976 r. Zakrzów znalazł się w granicach administracyjnych Tarnobrzega.³²

Sielec to dawna wieś królewska położona nad Wisłą. Należała do parafii rzymsko – katolickiej w Wielowsi. Niegdyś graniczyła z Sobowem, Zakrzowem i Wielowsią. Według przekazów i miejscowej tradycji w Sielcu przeprowadzał się przez Wisłę św. Jacek Odrowąż w drodze z Sandomierza na Ruś. W 1870 r. we wsi postawiono kaplicę pod jego

³⁰ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T. 5, Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880-1914, s. 881.

³¹ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T. 7, Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880-1914, s. 369 -370.

³² *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T. 14, Warszawa : nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880-1914, s. 323.

wezwanie. Od 2004 r. w kaplicy znajdują się relikwie świętego. Od 1976 r. wieś znalazła się w granicach administracyjnych Tarnobrzega. Obecnie osiedle Sielec położone jest w północnej części miasta. Do chwili obecnej osiedle ma charakter wiejsko – rolniczy.³³

Sobów był wsią leżącą na nizinie nadwiślańskiej, na lewym brzegu Trześnia, u ujścia potoku Waleryi do Łęgu. Zajmował podmokły, niski obszar, pokryty przez łąki i pastwiska. Wieś należała do parafii rzymsko – katolickiej w Wielowsi. Była to wieś królewska, w której przywilejem z 7 stycznia 1375 r. królowa Elżbieta nadała niektóre daniny od kmieci Dirsce, wdowie po Rafale Tarnowskim. Przywilej ten potwierdził Zygmunt I w 1518 r. W połowie XV w. był wsią królewską, należał do parafii w Wielowsi, posiadałany kmieci, karczmy, zagrody, folwarki z których płacono dziesięcinę snopową i konopną plebanowi w Wielowsi. Sobów graniczył na zachodzie z Zakrzowem, na wschód z Furmanami i Żupawą, na południu z Orłiskami, na północy z Baranami. W 1887 r. powstało połączenie kolejowe i stacja kolejowa Sobów. W 1990 r. wieś została włączona do Tarnobrzega. Osiedle Sobów położone jest w północno – wschodniej części miasta. Osiedle zachowało charakter rolniczy z zabudową jednorodzinna.³⁴

Kajmów był wsią leżącą na prawym brzegu Wisły, na zachód od gościńca z Tarnobrzega do Baranowa, leżał na zalesionej równinie. Wieś należała do parafii rzymsko – katolickiej w Miechocinie. Pod koniec XIX w. znajdowały się tu posiadłości Wincentego Cetnarskiego, w południowej części wsi, za nimi ciągnęły się sosnowe lasy. Wieś na południu graniczyła z Machowem, na północy zaś z Miechocinem. W XV w. stanowiła własność Mikołaja Machowskiego herbu Habdank i Jakuba Kobylańskiego herbu Grzymała. W 1976 r. obszar Kajmowa wszedł w skład Tarnobrzega.³⁵

Nagnajów w 1277 r. został w części kupiony przez klasztor w Koprzywnicy wraz z Dobrocicami i Szewcami za 40 grzywien od Mikołaja syna Kotyma. W 1414 r. pozostała część wsi została nabyta przez opata koprzywnickiego Jakuba Falkowskiego od Jana z Lganowa za 300 grzywien. Wieś miała sołtystwo, przewóz na Wiśle i dwa jazy dostarczające korzyści dla rybołówstwa klasztorowi. W 1578 r. we wsi było 6 zagrodników 7 komorników, 8 ubogich i 4 rzemieślników. Wieś należała do parafii rzymskokatolickiej w Miechocinie. W czasie II wojny światowej z Nagnajowa na drugi

³³ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T. 10, Warszawa : nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880-1914, s. 526.

³⁴ *Ibidem*, s. 957.

³⁵ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T. 3, Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880-1914, s. 670 – 671.

brzeg Wisły w okolicy Kępy Nagnajowskiej w 1944 r. przeprowiły się wojska sowieckie. W 1991 r. Nagnajów został włączony do Tarnobrzega. Osiedle Nagnajów znajduje się w południowej części miasta na terenach nadwiślańskich.³⁶

Miechocin z przysiółkami Skalka i Wianek położony na prawym brzegu Wisły niegdyś na południe od Tarnobrzega przy gościńcu do Baranowa. Był starą wsią. Już za czasów księcia sandomierskiego Henryka (1138 - 1166) istniała tu drewniana kaplica. Najstarsza wzmianka o parafii w Miechocinie pochodzi z 1326 r. Nie zachował się akt erekcyjny. Parafia w Miechocinie powstała prawdopodobnie za księcia sandomierskiego Kazimierza Sprawiedliwego (1166 - 1194), przed rokiem 1185. Została ona bogato uposażona. Otrzymała jeden łan ziemi ornej, łąki k. Ocice, 200 morgów lasu Jedlicze, osiem karczem z ogrodami, przewóz i udział w połowie ryb na Wiśle. Fundatorem murowanego kościoła mógł być Pakosław Starszy z rodu Habdank syn Lasoty, występuje on w źródłach z lat 1219 – 1243. Pod koniec XVI w. ród Tarnowskich wszedł w posiadanie części Miechocina po Grzymalitach Michockich, a w 1616 r. Tarnowscy przejęli na własność resztę Miechocina. W 1594 r. Stanisław Tarnowski uzyskał przywilej królewski na założenie na gruntach wsi Miechocina, miasta Tarnobrzeg na prawie magdeburskim. Przy parafii w Miechocinie funkcjonowała szkoła, która przez okres stu kilkudziesięciu lat stała na wysokim poziomie o czym świadczyła duża ilość uczniów pochodzenia szlacheckiego i chłopskiego, których część ukończyła studia na Akademii Krakowskiej. W metrykach znajdują się nazwiska uczniów z dodatkiem „ScholarisAcademieMichocinensis” lub „ScholarisAlmaeAcademieMichocinensis”. Jeszcze w początkach XX w. parafia obejmowała Tarnobrzeg i 14 wsi: Chmielów, Dzików, Kajmów, Machów, Mokrzychów, Nagnajów, Ocice, Siedleszczany, Satale, Cygany, Alfredówka, Jadachy z Janówką. W XV w. do parafii miechocińskiej należały również Borów, Radobancz, Wieczerzyska, Dąbrowica i Suchorzów. Do tej parafii należał kościół filialny w Ślęzakach. Parafię i ekspozyturę obsługiwał proboszcz i 3 wikariuszów. Od 1976 r. wieś stanowi osiedle Tarnobrzega, graniczy z osiedlami Ocice, Nagnajów, Przywiśle, Siarkowiec.³⁷

Dzików z Borowem, Wymysłowem, Zwierzyńcem, Podłężem i Wniostówką to dawna wieś położona nad Wisłą przy drodze krajowej prowadzącej z Dębicy do Nadbrzezia. Wieś położona była równinnie, posiadała żyzne gleby. Dzików stanowił przedmieście Tarnobrzega, znajdowały się tutaj urząd pocztowy, gorzelnia, cegielnia. Miejscowość

³⁶ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T. 15, cz. 2, Warszawa : nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880-1914, s. 367.

³⁷ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T. 6, Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880-1914, s. 316.

należała do parafii rzymsko – katolickiej w Miechocinie. W 1522 r. Jan Spytek Tarnowski kupił od Andrzeja z Ossolina wieś Dzików i Borów wraz z dworem. Około 1645 r. Michał Stanisław Tarnowski zdecydował zbudować siedzibę rodową w Dzikowie. Z zamkiem w Dzikowie łączy się historia łaskami słynącego obrazu Matki Bożej, który został podarowany rodzinie Tarnowskich, następnie umieszczony był w kaplicy zamkowej. 20 maja 1678 r. obraz został przeniesiony do ufundowanego przez Tarnowskich kościoła, opiekę nad wizerunkiem Matki Bożej Dzikowskiej powierzono Dominikanom. W listopadzie 1743 r. w zamiarze utrzymania Stanisława Leszczyńskiego na tronie w Dzikowie zawiązana została konfederacja stanów Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Podpisali ją marszałkowie: Adam Tarło starosta jasielski, Marian Ogiński wojewoda witebski, Jan Wojakowski sekretarz związku, kilkunastu senatorów, dygnitarzy, znaczna ilość posłów i urzędników ziemskich. Siedziba rodowa Tarnowskich zamek dzikowski stoi na wzgórzu, stóp którego rozciąga się ogród. W koło wzgórza znajdowały się niegdyś fosy i okopy, co świadczy o funkcjach obronnych obiektu. W zamku Tarnowscy stworzyli bibliotekę i galerię obrazów. Jan Feliks Tarnowski syn Jana Jacka i Rozalii Czackiej odziedziczył znaczną ilość dzieł polskich, wraz z Tadeuszem Czackim stworzył słynną bibliotekę. On to nabył bibliotekę klasztoru Cystersów w Oliwie, w 1822 r. zakupił bibliotekę ks. Hieronima Juszyńskiego oficjała kieleckiego. Jan Feliks Tarnowski założył również galerię. W Dzikowie urodził się znany bajkopis i pedagog Stanisław Jachowicz oraz znany prof. Uniwersytetu Jagiellońskiego Stanisław hr. Tarnowski. W 1934 r. Dzików został włączony w granice Tarnobrzega.³⁸

Mokrzyszów to dawna wieś położona na nadwiślańskiej równinie, nad niewielkim potokiem, będącym dopływem Łęgu. Przez wieś prowadziły dwie drogi gminne, przecinające się pod kątem prostym w środku wsi. Między pastwiskami leżało kilkadziesiąt morgów torfowiska. Na wschodzie wieś graniczyła ze Stalami, na zachodzie z Tarnobrzegiem, na południu z Kozielcem, na północy z Sobowem. Już w XV w. wieś należała do parafii rzymsko - katolickiej w Miechocinie. Wieś należała do dóbr królewskich i wchodziła w skład dóbr starostwa sandomierskiego. Po pierwszym rozbiore Mokrzeszów stanowił tzw. dobra kameralne. Były one przez długi czas w rękach rządu zaborczego i podlegały dzierżawie. W 1905 r. dobra zakupiła Zofia z Potockich Tarnowska. Od 1908 r. dobra mokrzyszowskie były parcelowane. W 1916 r. Zofia Tarnowska założyła w Mokrzeszowie „Zakład Wychowawczy dla Sierot”.

³⁸ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T. 2, Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880-1914, s. 294.

Na terenie Mokrzeszowa znajduje się neogotycki pałac myśliwski w otoczeniu parku. W 1976 r. Wieś włączona została do Tarnobrzega.³⁹

Wielowieś dawna wieś położona nad Wisłą, przy drodze z Tarnobrzega do Zalesia. Przez jej teren przebiega tor z Tarnobrzega do Nadbrzezia. Na północy graniczy z Koćmierzowem i Trześnią, na wschodzie z Sokolnikami, na południu z Sielcem i Sobowem. Już na przełomie X i XI w., na miejscu starszej otwartej osady w Wielowsi został założony niewielki gród strzegący przeprawy przez Wisłę w kierunku Sandomierza. Pierwsze wzmianki o parafii rzymsko - katolickiej pochodzą z 1215 r. W 1352 r. miał miejsce podział dóbr wielowiejskich między dwie córki komesa Dzierżykraj VII z rodu Mądrostków, właściciela Wielowsi, z których Hanka, żona Grota X Jakubowicza z Jankowic z rodu Rawiczów, otrzymała dobra w powiecie jędrzejowskim, a Dzierzka, żona Rafała V z Tarnowa z rodu Leliwitów, kasztelana wiślickiego, podkomorzego sandomierskiego, otrzymała klucz wielowiejski. Od tego czasu dobra wielowiejskie były we władaniu rodu Tarnowskich z siedzibą w Tarnowie, a następnie po dziale dóbr tarnowskich, z siedzibą w Wielowsi. W listopadzie 1376 r. miał miejsce niszczący napad Litwinów i książąt ruskich na Wielowieś. W 1543 r. u Spytka Tarnowskiego w Wielowsi chronił się przed zarazą Król Zygmunt I wraz z królową Boną, królewiczem Augustem, królowkami Zofią, Katarzyną, Anną, królową węgierską Izabelą i jej synem. Dwór modrzewiowy w Wielowsi spalili Szwedzi w 1656 r. Miejsce w którym się znajdował nazywane jest kuchnią królewską. Parafia w Wielowsi (Magnavilla według Jana Długosza Wyelyawieś) powstała w 1215 r. z fundacji Mądrostków. Wówczas to wzniesiono drewnianą świątynię, spaloną przez Tatarów w czasie najazdu w 1376 r. Przy kolejnym kościele także drewnianym – zapewne z końca XIV w. – wzniesiona została w 1620 r., istniejąca do dnia dzisiejszego murowana kaplica grobowa rodu Tarnowskich. Kościół ten przetrwał do czasu wzniesienia obecnej murowanej świątyni według projektu arch. Tadeusza Stryjeńskiego, staraniem ówczesnego ks. Proboszcza Władysława Ciechanowicza w 1884 r. Kościół ten został następnie rozbudowany w 1934 r. wg projektu arch. Wacława Krzyżanowskiego. Do parafii w Wielowsi należały miejscowości Koćmierzów, Sielec, Sobów i Zakrzów. W 1868 r. powstał tu konwent dominikanek. W 1976 r. Wielowieś została włączona do Tarnobrzega.⁴⁰

³⁹ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T. 6, Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880-1914, s. 638.

⁴⁰ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T. 15, cz. 2, Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880-1914, s. 686.

5.2.3. Krajobraz kulturowy

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w art. 3 definiuje krajobraz kulturowy jako postrzeganą przez ludzi przestrzeń, zawierającą elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowaną w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka. Podobna definicja została stworzona przez Komisję Krajobrazu Kulturowego przy Polskim Towarzystwie Geograficznym. Mówi ona, iż krajobraz kulturowy należy rozumieć jako ogół obiektów i cech fizycznych, obserwowanych wzrokowo wyrażen kultur ludzkiej na powierzchni Ziemi, łączących elementy środowiska przyrodniczego i kulturowego. Krajobraz kulturowy jest wynikiem przekształcenia krajobrazu naturalnego przez grupę lub kilka grup kulturowych i nakładanie zróżnicowanych elementów kulturowych różnego wieku na tę samą rzeźbę terenu.

Tereny wideł Wisły i Sanu były obszarem osadnictwa od czasów prehistorycznych. Już we wczesnym średniowieczu miało tu miejsce osadnictwo słowiańskie. Pierwotnie wysoko zalesione obszary stopniowo przekształcane były w tereny uprawne. Jeszcze w XVIII w. puszcza była jednolita i zwarta, jej nazwa była uzasadniona nawet w XIX w. Do zmiany krajobrazu przyczynił się wielowiekowy proces osadniczy oraz przemysłowa eksploatacja lasów. Położenie w widłach dwóch wielkich rzek miało niewątpliwie atuty obronne na wypadek najazdów czy potencjalnych działań wojennych. Zarówno San jak i Wisła były rzekami spławnymi, co było wartością dla gospodarki prowadzonej na tym obszarze. Za pierwszych Piastów zamieszkiwali tu przedstawiciele słowiańskiego plemienia Lędzian, napłynęła tu również grupa ludności z Wielkopolski. W XIII w. miały miejsce liczne najazdy Tatarów, Rusinów i Litwinów. W 1376 r. doszło do najazdu litewskiego, w wyniku którego ludność lewobrzeżnych obszarów Wisły zmalała bardzo poważnie, nawet do tego stopnia, że niektóre dawne osady zaniknęły. Regularne najazdy na lewobrzeżną Sandomierszczyznę spowodowały napływ ludności w widły Wisły i Sanu. W późniejszym okresie osadzani byli tutaj jeńcy wojenni, brani do niewoli w walkach z Tatarami, Turkami, później ze Szwedami i Rosjanami. Na interesujących nas obszarach, w dawnych dobrach królewskich prowadzone było osadnictwo obcych narodowości. Przykładem takich miejscowości są Mokrzeszów i Stale, do dziś zamieszkałe przez potomków Tatarów.⁴¹ Na tych terenach nie prowadzono bezpośredniego osadnictwa niemieckiego, jak to miało miejsce w południowej części Puszczy Sandomierskiej. Napływ ludności niemieckiej miał miejsce pod koniec XVIII w.,

⁴¹ J. Rawski, W. Rawski, *Miechocin kolebka Tarnobrzega*, Tarnobrzeg 1994, s. 25, 31 – 32.

kiedy Małopolska w wyniku zaborów stała się częścią Austrii. Największe zmiany struktury narodowościowej i wyznaniowej zaszły tu w okresie II wojny światowej, kiedy to zniknęła stąd, w wyniku planowej działalności okupanta niemieckiego ludność żydowska.

Na interesującym nas terenie w pierwszych wiekach naszej państwowości osady budowano nad rzekami (Wielowieś), w żyznych dolinach rzecznych, następnie na rzadziej zalesionych obszarach. Średniowieczne osadnictwo dolin rzecznych miało charakter rolniczy. W okolicach Tarnobrzega Wisła tworzyła starorzecza i mokradła, występowały tu gleby bielcowe, luźne piaski, gleby mułowo – błotne i torfowe. Osady lokowano wzdłuż szlaków wodnych lub lądowych, na łagodnych wydmiskach i terenach suchych, choć znane są lokalizacje na terenach podmokłych. Obszary nadrzeczne (Wisła, Wisłoka, San, Łęg) posiadają najgęstszą sieć osadniczą. W czasie średniowiecznej rolniczej kolonizacji przy zakładaniu nowych wsi w podziale gruntów stosowano system tzw. łańców leśnych lub system niwowo – regularny. Na terenach lasowiackich przeważa system łańców leśnych. Na naszym terenie występują przykłady dawnych średniowiecznych łańcuchówek (Miechocin, Mokrzeszów), które z czasem uległy przekształceniu we wsie wielodrożne. Na obszarach gdzie podstawowym, zajęciem nielicznej ludności było bartnictwo i prymitywny przemysł leśny, pierwotne osadnictwo miało charakter jednodworczy (Sobów). Zabudowania jednodworcze przekształciły się z czasem w większe osady, związane początkowo z rodziną, których mieszkańcy poza zajęciami puszczańskimi trudnili się rolnictwem.⁴²

We wsiach lasowiackich budynki mieszkalne były przeważnie zwrócone szczytem do drogi, w odległości kilku metrów od niej. W układzie budynku mieszkalnego stosowano zasadę aby izby w których przebywano najczęściej, miały otwory okienne zwrócone na południe i wschód. Rzadkim zjawiskiem były wsie gdzie budynki mieszkalne sytuowano równoległe do drogi. Sytuacja taka miała miejsce we wsiach położonych bliżej miasta. Równoległe do drogi budowano szkoły, plebanie, karczmy, budynki urzędowe. W ostatnich trzech dziesięcioleciach XIX w. często część mieszkalna występowała pod jednym dachem ze stajnią, a nawet i stodołą. W późniejszym czasie wyodrębnił się budynek mieszkalny. Do połowy XX w. obora występowała pod jednym, dachem ze stodołą. Samotne chałupy charakterystyczne były dla biedoty wiejskiej nie posiadającej ziemi.⁴³

⁴² J. Furdyna, *Wiejski dom mieszkalny w widłach Wisły i Sanu. Forma i funkcja (1815 - 1965)*, Mielec 2014, s. 42

⁴³ *Ibidem*, s. 43

W XVII w. założony został Tarnobrzeg. Miasto położone było na południe od zamku dzikowskiego. Obszar miejski graniczył z folwarkiem Wymystów, na wschodzie sąsiedował z Mokrzeszowem i folwarkiem Borów, na południu znajdowały się grunty wsi Miechocin. Rozmieszczenie przestrzeni miejskiej przebiegało w dwóch etapach. Pierwszy etap obejmował wytyczenie rynku, którego kształt zbliżony był do kwadratu. Lokalizacja klasztoru dominikańskiego zakłóciła ten układ. Konieczna była korekta ulic. Miało to miejsce po roku 1681. W ten sposób powstał obecny plac rynkowy. Działki siedliskowe wytyczono w dwóch etapach prac mierniczych. Tarnobrzeg pierwotnie rozplanowano na 60 posesji. W 1695 r. istniało 34 posesje miejskie.⁴⁴

Zabudowa miejska była w przeważającej większości drewniana, ulice były wąskie i kręte. Po serii pożarów w drugiej połowie XIX w. Miasto zyskało plan zabudowy, wytyczono rynek, następnie został on wybrukowany, poprowadzono proste i szerokie ulice, place budowlane wytyczono w równej odległości. Zalecono aby w rynku wznosić budynki murowane, posiadające więcej niż jedną kondygnację.

W okresie międzywojennym na terenie powstałym po parcelacji gruntów należących do Tarnowskich utworzone zostało w rejonie obecnych ul. Mickiewicza, Sosnowej i Borek osiedle willowe zwane „Na Borku”. Osiedle to powstało wedle pewnych założeń urbanistycznych, których wyrazem jest zachowana do dziś regularna siatka ulic, równoległych do głównej wówczas ul. Mickiewicza oraz o działkach o niemal wszędzie równej powierzchni 9,10 ara. Na tym niewielkim osiedlu domy jednorodzinne budowali nauczyciele, urzędnicy państwowi oraz pracownicy hrabiów Tarnowskich. Powstałe domy posiadały zróżnicowany standard, od drewnianych i murowanych z cegły willi po niewielkie drewniane domki jednorodzinne. Na posesjach wokół domów powstały niewielkie ogrody z krzewami i roślinami ozdobnymi oraz drzewami owocowymi.

Jeszcze w latach 50 XX w. 2/3 budynków w mieście było drewnianych w złym stanie technicznym. Od lat 50 XX w. zachodziły w tym względzie zmiany. Wtedy to zapadły decyzje o budowie przemysłu siarkowego w Tarnobrzegu. W następnych latach nastąpiło powiększenie miasta i przemiana jego struktury przestrzennej.

W latach 50 XX w. w związku z odkryciem złóż siarki i powstaniem przemysłu wydobywczego i przetwórstwa siarki zapadła decyzja o budowie osiedla mieszkaniowego „Przywiśle”. Inwestorem przedsięwzięcia została Kopalnia i Zakład Przetwórstwa Siarki Tarnobrzeg. Osiedle to powstało z czterokondygnacyjnych bloków mieszkaniowych.

⁴⁴ F. Szczygieł, *op. cit.*, s. 78

Pierwsze obiekty oddane zostały już w 1958 r. Osiedle „Przywiśle” powstało wzdłuż ul. 1 Maja i L. Waryńskiego i rozbudowało się w kierunku zachodnim i południowym do krawędzi skarpy wiślanej. Teren osiedla zaprojektowany został w oparciu o koncepcję miasta ogrodu. Koncepcja ta sformułowana została w 1898 r. w Anglii przez Ebenezera Howarda, w odpowiedzi na przeludnione pełne brudu i przestępczości ośrodki miejskie. Pomysł Howarda zakładał przeznaczenie miasta dla ok. 35 tys. mieszkańców. Jednostki oparte miały być o plan koła, podzielonego głównymi ulicami na jednakowe części. Poszczególne strefy miały przypisane funkcje, np. usługowe, mieszkaniowe, rekreacyjne. Całość skupiała się wokół centralnego parku.

Rysunek 1. Plan sytuacyjny budynków 4B-35B Osiedla „Przywiśle”.

Osiedle „Przywiśle” charakteryzuje się luźną, niską zabudową , i znacznym udzialem terenów zielonych. Spośród materiału roślinnego jaki został zastosowany należy wymienić takie gatunki jak: klon srebrzysty i jesionolistny, głóg różowy, brzoza, oliwnik wąskolistny, bożodrzew, topola, jarzab pospolity, jesion pensylwański, dąb czerwony, dąb kaukaski, sumak szkarłatny, sumak octowiec, robinia biała, wierzba zwisająca, lipa srebrzysta, świerk srebrzysty, sosna wejmutka, cis złotopstry, sosna pospolita, żywotnik zachodni, forsycja pośrednia okazała, śnieguliczka biała, śnieguliczka różowa, szczodrzewiec, żywotnik wspaniały, jaśmin, lilak zwyczajny, złotokap zwyczajny, tamaryszek, kolkwieja chińska, róże wielokwiatowe, cyprysik nutkajski zwisający, cyprysik złocisty, jałowiec tamaryszkowy płożący, klon Ginnala, ligustr, morwa biała.

Rozwój Tarnobrzega był jednak ograniczony. Na południe znajdowała się kopalnia odkrywkowa siarki w Machowie, od wschodu kopalnia otworowa w Jeziórku, od zachodu dolina i koryto Wisły. W latach 70 XX w. w granice miasta włączono 9 sąsiadujących z Tarnobrzegiem wsi. W latach 90 XX w. przystąpiono do rekultywacji obszarów po przemyśle wydobywczym siarki.

Krajobraz kulturowy w Tarnobrzegu nie uległ jeszcze całkowitemu zdominowaniu przez formy współczesne. Zachowały się tutaj dla dziedzictwa kulturowego: układ przestrzenny najstarszej części Tarnobrzega, układy przestrzenne dawnych wsi, historyczne formy zabudowy, charakterystyczne dla małego miasta, nieliczne historyczne formy zabudowy wiejskiej. Na krajobraz kulturowy Tarnobrzega, jako ważny element dziedzictwa kulturowego składają się: dziedzictwo archeologiczne, zespoły pałacowo – parkowe, pozostałości po zapleczach gospodarczych dawnych majątków ziemskich, obiekty architektury wiejskiej, obiekty architektury charakterystyczne dla małego miasta, kościoły, zespoły klasztorne, liczne kapliczki i krzyże przydrożne, elementy środowiska naturalnego.

5.2.4. Zabytki nieruchome

Na terenie Tarnobrzega znajduje się sporo wartościowych zabytków. Wśród nich należy wymienić: obiekty sakralne, rezydencje, obiekty zabudowy miejskiej, zabudowę wiejską.

Układ urbanistyczno – krajobrazowy miasta Tarnobrzega

Układ urbanistyczny i krajobrazowy Tarnobrzega wynikiem lokacji z XVI w. jako miasta prywatnego przy zespole pałacowo – parkowym w Dzikowie oraz odbudowy i rozbudowy od XVII do pocz. XX w.

Historyczne założenie przestrzenne, powstające od końca XVI w. zajmuje niewiele miejsca w centrum, w pobliżu skarp pradoliny Wisły. Akcja zasiedlania pierwszych osadników miała miejsce najprawdopodobniej w latach 70 XVII w. Początek rozmierzania miasta przypadł na 1 poł. XVII w. W połowie XVII w. funkcjonował już ośrodek miejski. W 3 ćw. XVII w. Tarnowscy przystąpili do budowy drewnianego kościoła i klasztoru, który w zamyśle fundatorów miał w przyszłości przyjąć funkcję świątyni miejskiej. Nieregularna działka kościelna zaburzała regularny układ w narożniku północno – zachodnim, co wskazuje na wtórne działania miernicze⁴⁵. Dnia 14 kwietnia 1681 Jan III Sobieski wydał dokument potwierdzający pierwszy przywilej lokacyjny. Dokument Sobieskiego odnosił się do Tarnobrzega jako do miasta istniejącego i funkcjonującego, posiadającego mieszkańców. Tarnobrzeg miał dwie fazy powstania układu urbanistycznego miasta lokacyjnego. W 1 lub 2 ćw. XVII w. został wymierzony obszerny rynek na module dużego sznura, o wielkości 3 x 3 sznury. Od niego wychodziło 8 ulic. Rynek został otoczony jednym pasem bloków pojedynczych o głębokości 1 sznura. W końcu XVII w. miały miejsce w Tarnobrzegu działania miernicze. Zabudowano w tym czasie część rynku i wprowadzono przed wschodnią pierzeją dodatkowe pasma bloków zmniejszających to wnętrze urbanistyczne. Rynek utracił rozmiary 3 x 3 sznury. Obecne wymiary placu wynoszą 3 x 2 sznury, a w części południowo – wschodniej 30 x 18 prętów. W końcu XVII w. wykrystalizował się układ przestrzenny miasta⁴⁶. Zmieniła się wtedy również komunikacja w mieście. Pierwotnie krzyżowały się w środku rynku ulice środkowe pierzei rynkowych. Po zmianach zachowana została ulica środkowa północnej pierzei. Nie zachowała się ulica środkowa pierzei południowej.

W końcu XVIII w. Wisła odsunięta została od skarp miejskich przez usypanie wałów i częściowe wyprostowanie jej koryta. Przy wałach, na zachód od rynku założony został port rzeczny. Teren najbliższej okolicy przecinały liczne drogi: średniowieczny trakt nadwiślański z Sandomierza przez Mielec do Dębicy oraz jego odnogi. W 2 poł. XVIII w. funkcjonowały dwa przedmieścia. Jedno na południe za południowym blokiem przyrynkowym, wokół ulicy poszerzonego traktu miechocińskiego. Drugie wzdłuż traktu wychodzącego z rynku na wschód. W kierunku północnym wychodził z Tarnobrzega trakt Sandomierski.

⁴⁵ J. Kuśnierz, *Tarnobrzeg, Historia rozwoju przestrzennego*, Kraków 1998, s.36.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 44

Na wiek XIX, a w szczególności na 2 poł. XIX w. przypadł ożywiony ruch budowlany w Tarnobrzegu. Powstały wtedy liczne obiekty ogólnomiejskie, zakłady, kolej. Według planu katastralnego z 1853 r. centrum założenia urbanistycznego stanowił rynek, w jego północnej części usytuowany był murowany budynek ratusza, w pierzejach rynkowych było 44 domy, w przeważnej mierze drewniane. Regularna zabudowa rynku utrzymana była w pierzei północnej i zachodniej. Pierzeja wschodnia była wtórnie rozmierzona, południowa występowała fragmentarycznie. Dawne boki przekątniowe rynku zabudowane zostały w części południowo – zachodniej, w części południowo – wschodniej powstała bezdziałkowa, nieuporządkowana zabudowa żydowska. Od strony północno – wschodniej znajdował się dom pański. Blok północno – wschodni pozostawał niezabudowany. W mieście funkcjonowało wówczas kilka większych wewnątrz placowych: plac przykościelny na południe od kościoła Dominikanów, plac za południową pierzeją rynku, stanowiący poszerzoną ulicę przedmieścia, za tym przedmieściem w kierunku Miechocina powstało drugie przedmieście, trzecie przedmieście znajdowało się na północ od zespołu klasztorowego. Na wschód od rynku znajdowała się dzielnica żydowska, powstała prawdopodobnie już w XVII w. W poł. XIX w. funkcjonowało w Tarnobrzegu jeszcze jedno przedmieście, wzdłuż ulicy Jachowicza do przeprawy przez Wisłę oraz zabudowa przy stawie Jasiecznik.

Wśród czynników mających wpływ na rozwój Tarnobrzega w XIX w. należy uznać wzorową gospodarkę w majątku Tarnowskich, którzy w tym stuleciu przeżywali renesans powodzenia rodu. Przebudowali cały zespół rezydencjonalny w Dzikowie (zamek, wybudowali nowe obiekty gospodarcze, ogród).

Po serii pożarów w 2 poł. XIX w. architekt Reutt z Wydziału Krajowego opracował plan regulacyjny miasta, prowadzono prace porządkowe, wprowadzono kanalizację oraz oświetlenie gazowe, wybudowano nowy ratusz. W końcu stulecia powstało szereg nowych obiektów: Sąd Powiatowy, zespół browarny, okazały budynek handlowo – hotelowy „Bazaru”, łaźnia parowa, rzeźnia przy której powstało targowisko bydłem.

Stan zagospodarowania przestrzennego na początku XX w. został zarejestrowany przez kataster z 1904 r. Dokument katastralny pokazuje zmiany przestrzenne jakie zaszły w 2 poł. XIX w. W tym okresie ustalił się ostateczny kształt urbanistyczny centralnej części współczesnego ośrodka. Rynek został przecięty po osi północ – południe regularnie wytyczoną ulicą. Bloki zabudowy przyrynkowej po zniszczeniu pożarami wypełniła nowa zabudowa murowana, w stylu zbliżonym do secesji. Na północ od rynku powstały nowe obiekty: Sąd Powiatowy, apteka, budynki mieszkalne. W zachodniej części miasta zaczęto zabudowę placu przykościelnego. Przy ulicy

Kościuszki powstał budynek magistratu oraz gimnazjum. Przy ulicy Mickiewicza powstał budynek Sokoła oraz kasyno urzędnicze. Uporządkowano i rozbudowano dzielnicę żydowską. Rozwinęła się zabudowa ulicy Sienkiewicza.

Kościół

Kościół parafialny pw. św. Marii Magdaleny

Najstarszym kościołem w Tarnobrzegu jest gotycki kościół św. Marii Magdaleny na osiedlu Miechocin. Pierwszy drewniany Kościół w Miechocinie z fundacji Henryka Sandomierskiego, wzmiankowany jest już w roku 1155. W 1326 r. wzmiankowany jest kościół murowany w Miechocinie. Obecny murowany kościół pochodzi z 1 połowy XV w. Około 1700 r. dokonano nadbudowy skarbczyka nad zakrystią. W 1840 r. przedłużona została nawa główna o dwa przęsła, wzniesiono fasadę zachodnią. Na przełomie XIX i XX w. dobudowano kruchtę północną pomiędzy zakrystią, a Kaplicą Matki Bożej Różańcowej. W trakcie działań wojennych w 1915 r. kościół doznał poważnych strat. Po 1919 r. wykonano nowe sklepienia beczkowe z lunetami w nawie głównej. W 1931 r. dobudowano od północy nową Kaplicę Matki Bożej Różańcowej. Kościół utrzymany jest w stylu gotyckim z elementami baroku.

Rysunek 2. Kościół parafialny pw. św. Marii Magdaleny.

Obiekt usytuowany jest w centrum osiedla przy drodze prowadzącej z Tarnobrzega przez Chmielów do Rzeszowa, na wzniesieniu opadającym w kierunku zachodnim i południowym. Wymurowany został z cegły na zaprawie wapiennej. Kościół jest

obiektem jednonawowym, z węższym i niższym prezbiterium, zamkniętym prostą ścianą, posiada kaplicę MB Różańcowej, kruchtę i zakrystię ze skarbcem, od północy korpus opięty jest dwuskokowymi szkarpami, usytuowanymi w narożach. Nawa główna i prezbiterium posiadają wieszarową konstrukcję dachową, zakrystia i skarbczyk posiadają krokwiowo – płatwiową konstrukcję dachową, kruchta północna posiada krokwiową konstrukcję dachową, Kaplica MB Różańcowej posiada krokwiową konstrukcję dachową, wieżyczka sygnaturki posiada konstrukcję słupową. Całość kryta jest blachą miedziana. Prezbiterium posiada sklepienie krzyżowo – żebrówce ze zwornikiem, nawa główna – beczkowe z lunetami, kaplica kopułę na dwóch pendentywach, zakrystia – beczkowe z gurtami, zakrystia północna – strop płaski. Do nawy głównej prowadzą drzwi dwuskrzydłowe, futrynowe, drewniane. Drzwi kruchty północnej są również dwuskrzydłowe, futrynowe, drewniane. Drzwi z prezbiterium do zakrystii są żelazne, kute, z kratownicą. Okna są w futrynach i ramach żelaznych. Nawa główna kościoła jest w kształcie wydłużonego prostokąta, od wschodu przylega prostokątne prezbiterium, do północnej ściany prezbiterium przylega prostokątna zakrystia ze skarbcem i taka kruchta. Przy północnej ścianie nawy głównej znajduje się kaplica MB Różańcowej na planie prostokąta zamkniętego absyda.

Elewacja posiada niski cokół, zwieńczona jest profilowanym gzymsem, w elewacji frontowej fryzem ceglany, rąbem skośnym. Zewnętrzne ściany opięte są dwuskokowymi szkarpami. Fasada frontowa jest jednokondygnacyjna, zwieńczona szczytem schodkowym, dekorowanym trzema krzyżami i dwoma otworami wentylacyjnymi, z umieszczonym na osi ceglany, ostrołukowym portalem. Elewacja wschodnia prezbiterium jest nietynkowana, posiada niski cokół, na osi posiada otwór okienny w kształcie serca. Elewacja północna nawy głównej jest trójosiowa, podzielona czterema szkarpami na trzy pola. W każdym z nich znajduje się ostrołukowo zakończony otwór okienny. Poniżej gzymsu znajduje się ceglany fryz. Elewacja południowa prezbiterium jest dwuosiowa, a nawy głównej czteroosiowa. Są one analogiczne do elewacji północnej nawy głównej.

Wnętrze kościoła jest otynkowane, posiada terakotowe posadzki. W prezbiterium na przecięciu żeber sklepienia znajduje się monogram Maryja, drugi z herbem Abdak i data 1440. Na ścianie wschodniej prezbiterium za ołtarzem głównym znajduje się polichromia przedstawiająca Życie i Mękę Chrystusa. Przy ścianie zachodniej prezbiterium znajduje się chór muzyczny, wsparty na czterech filarach. Pod chórem znajduje się wiatrołap oraz w narożniku południowo – zachodnim schody wejściowe na chór. Przy południowej ścianie nawy znajduje się ambona, przy ścianie tęczowej dwa ołtarze boczne. W zakrystii znajduje się wyjście do prezbiterium i do kruchty północnej. Jest ona skomunikowana z

Kaplicą Matki Bożej. Kaplica Matki Bożej dostępna jest z nawy głównej, posiada ona ołtarz Matki Bożej Różańcowej i witraże w oknach przedstawiające Matkę Bożą i św. Józefa.⁴⁷

Zespół kościelno – klasztorny Ojców Dominikanów

Zespół klasztorny dominikanów składa się z następujących obiektów: kościoła klasztornego pw. Wniebowzięcia NMP 1693 – 1707, 1904 – 1907, klasztoru k. XVII w., bramy głównej i ogrodzenia2 poł. XVIII w., dawnej stodoły, ob. kościoła pw. Męki Pańskiej l. 70 – te XX w., garaży l. 80 – te XX w., sali parafialnej. 80 – te XX w., drzewostanu z XVIII – XX w, wokół ogrodzenia cmentarza klasztornego, złożonego z lip, kasztanowców, wierzb płaczących i modrzewi. Zespół klasztorny dominikanów powstał w latach 1676 – 1678, z fundacji Zofii z Firlejów Tarnowskiej i Stanisława Tarnowskiego. W 1693 r. rozpoczęto budowę murowanego zespołu, projektu Michała Linka. W 1703 r. drewniany kościół i klasztor zostały zniszczone przez pożar. W 1706 r. konsekrowano nowy murowany kościół. Podczas pożaru w 1862 r. częściowemu zniszczeniu uległ klasztor i kościół. W latach 1904 – 1907 dokonano rozbudowy kościoła w oparciu o projekt Jana Sas Zubrzyckiego. W wyniku działań wojennych w 1915 r. poważnie ucierpiał kościół. Jego odbudowa miała miejsce w latach 1916 – 1932. W 1938 r. miał miejsce remont fasady głównej. W latach II wojny światowej zespół klasztorny nie poniósł wielkich strat. W latach 70 – tych i 80 – tych XX w., w miejsce zabudowań gospodarczych, na które składały się stodoła, chlewy i stajnia, powstały kościół pw. Męki Pańskiej, sala parafialna, garaże.

Kościół klasztorny pw. Wniebowzięcia NMP, ob. kościół parafialny

Kościół usytuowany jest w zachodniej części miasta, na wzgórzu opadającym na zachód ku Wiśle. Zbudowany został z cegły i częściowo z kamienia. Nad nawą główną, prezbiterium i kruchtą posiada dach siodłowy, dwuspadowy, nawy boczne nakryte są dachem pulpitowym. Wieża południowa posiada cebulasty hełm, natomiast północna posiada dach namiotowy. Całość kryta jest blachą miedzianą. Nawa główna, prezbiterium i kruchta posiadają stolcowo – płatwiową więźbę dachową. Wieża południowa i sygnaturka posiadają słupową konstrukcję dachową. Nawa główna i prezbiterium posiadają prostokątne otwory okienne, zamknięte półkoliście, w nawach bocznych biforialnie. Otwory drzwiowe są półkoliste z kłińcami, portale boczne są

⁴⁷ Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków z Siedzibą w Przemyśle Delegatura w Tarnobrzegu(dalej cytuję AWUOZ Tarnobrzeg), Karta Ewidencyjna Zabytku.

prostokątne z półkolistym gładkim tympanonem. Kościół jest obiektem trójnawowym, bazylikowym. Nawa główna jest szersza i wyższa od naw bocznych, zakończona jest węższym, prostokątnym prezbiterium, zamkniętym prostą ścianą. Nawy boczne są zamknięte od wewnątrz półkoliście, od zewnątrz wieloboczną absydą. Od wschodu na osi znajduje się kruchta zbudowana na rzucie prostokąta zbliżonego do kwadratu. Na osi naw bocznych znajdują się dwie wieże na rzucie kwadratu.

Rysunek 3. Kościół klasztorny pw. Wniebowzięcia NMP, ob. kościół parafialny.

Kościół posiada jednoosiową fasadę, podzieloną w kierunku poziomym czterema gładkimi pilastrami, w kierunku pionowym na dwie kondygnacje na właściwą fasadę i barokowy szczyt. Do środkowej części dolnej kondygnacji przylega dwukondygnacyjna kruchta. W dolnej kondygnacji, pomiędzy pilastrami na osi umieszczono otwór portalowy zamknięty łukiem półkolistym. Wieża południowa jest czterokondygnacyjna. Wieża północna jest jednokondygnacyjna, posiada otwór portalowy, prostokątny z półkolistym gładkim tympanonem. Pozostałe ściany kondygnacji posiadają otwory okienne zakończone półkoliście, bądź ślepe okna. Nawa boczna południowa od zachodu zamknięta jest trzema ścianami ośmioboku, od wschodu wieżą południową. W ścianie zachodniej znajduje się prostokątne ślepe okno. W ścianie południowej znajduje się trzy pary bliźniaczych okien zamkniętych półkoliście. Gzyms obiega całą nawę bez przerwy. Nad nawą boczną, przed częścią poligonalną występuje niski pas muru, obwiedziony od

góry dwoma pasami wolut. Południowa ściana nawy głównej podzielona jest w pionie czterema pilastrami, pomiędzy nimi w prostokątnych płycinach znajdują się prostokątne otwory okienne zamknięte półkoliście. Południowa ściana prezbiterium podzielona została trzema pilastrami, pomiędzy którymi znajdują się dwa otwory okienne. Zachodnia ściana prezbiterium ujęta jest w dwa flankujące pilastry, posiada dużą płycinę, łamiącą się pod kątem prostym ponad otworem okiennym do podziemi oraz koło okna ślepego w górnej części ściany. Ponad gzymsem wznosi się cokół, posiadający po bokach dwa lekko wysunięte piedestały z prostokątnymi płycinami na ich ścianach. Cokół zamyka od góry gierowany gzymś. Zbliżony do trójkąta szczyt nakryty jest trójkątnym przyczółkiem z żelaznym krzyżem w zwieńczeniu. Szczyt nad tęczą jest powtórzeniem szczytu nad fasady głównej, z tą różnicą, że w miejscu arkadki umieszczono cokół z kulą, zwieńczona żelaznym krzyżem. Elewacja północna przysłonięta została budynkiem klasztoru. Sygnaturka na planie kwadratu ze ściętymi prosto narożnikami, obita została blachą. Posiada ona hełm z czterema lukarnami, zwężający się ku górze, zakończony banią, ponad którą znajduje się kula dźwigająca żelazny krzyż.

Nawa główna i prezbiterium posiadają sklepienie kolebkowe z lunetami, chór posiada sklepienie kolebkowe, nawy boczne posiadają sklepienie krzyżowe, kruchta natomiast sklepienie krzyżowe. Nawa środkowa jest wyższa od bocznych. Oświetlają ją okna umieszczone ponad nawami bocznymi. Nawy boczne otwarte są do nawy głównej półkoliście zamkniętymi arkadami filarowymi. Prezbiterium jest węższe od nawy, zakończone prostą ścianą o trzech parach filarów wtopionych w ścianę. Filary połączone są ścianami ze ślepymi arkadami. W ścianie południowej mieszczą się dwa otwory okienne, w ścianie północnej mieści się ślepy otwór okienny i dwa otwory drzwiowe do zakrystii i na krużganek klasztorny. Nad kruchtą i częściowo nad nawą główną mieści się chór muzyczny. Nawy boczne zamknięte są od wschodu prostą ścianą, a od zachodu półkolistą absydą. Przęsła oddziela od siebie podwójny szeroki gurt, wsparty na zdwojonych pilastrach. Zakrystia składa się z dwóch pomieszczeń. W ścianie południowej pierwszego pomieszczenia znajduje się otwór drzwiowy prowadzący do prezbiterium, w ścianie wschodniej znajduje się drugi otwór drzwiowy prowadzący do krużganka klasztornego. Pomieszczenie drugie posiada otwór drzwiowy w ścianie południowej prowadzący do pierwszego pomieszczenia zakrystii. Pod nawą główną i prezbiterium znajdują się podziemia. Wejście główne do podziemi znajduje się w posadzce nawy głównej, w północno – wschodnim narożniku.⁴⁸

Klasztor

⁴⁸AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku.

Klasztor OO Dominikanów położony jest na prawym brzegu Wisły, w zachodniej części miasta, na wzgórzu opadającym na zachód, ku Wiśle. Od północy przylega do budynku kościoła klasztornego, ob. parafialnego.

Obiekt wymurowany został z cegły, na zaprawie wapienno – piaskowej, otynkowany. Krużganki parteru i I piętra oraz pomieszczenia parteru, posiadają sklepienia krzyżowo – kolebkowe. Cele I piętra posiadają stropy płaskie. Okna są dwuskrzydłowe, sześciopolowe, ośmio i trójpolowe. Dach nakryty jest blachą.

Klasztor usytuowany jest wokół regularnego, czterobocznego dziedzińca. Założony został na planie zbliżonym do kwadratu. Skrzydło wschodnie mieści klatkę schodową na pierwsze piętro, na prawo od wyjścia – kancelarię. Skrzydło północne mieści w narożniku północno – wschodnim refektarz, następnie w kierunku zachodnim kuchnię, korytarz klasztorny. W skrzydle zachodnim znajduje się korytarz od wschodu, trzy zakrystie, zejście do piwnicy i wejście krętymi schodami na piętro. Bryła klasztoru jest dwukondygnacyjna, w skrzydłach wschodnim i zachodnim częściowo podpiwniczona, nakryta dachem dwuspadowym. W skrzydle wschodnim znajduje się niewielki ryzalit z wejściem głównym.

Elewacje tylne posiadają cokół, zwieńczone są profilowanym gzymsem, rozcłonkowane są oknami i drzwiami. Elewacja wschodnia posiada ryzalit na osi, jest siedmioosiowa na poziomie parteru i pięćosiowa na I piętrze. Wejście główne w portalu profilowanym, ciągnionym w tynku. Elewacja północna dołem jest sześćosiowa, górą ośmioosiowa. W przyziemiu znajduje się wejście boczne do klasztoru, z profilowanym portalem. Elewacja zachodnia w przyziemiu jest dziewięćosiowa, na I piętrze jedenastoosiowa. Okna nie posiadają opasek. W wirydarzu na ścianie wschodniej okna są prostokątne, pozostałe półkoliście zamknięte. Ściana wschodnia jest pięćosiowa, ściany północna i zachodnia są trójosiowe. Wejście do wirydarza dostępne jest ze skrzydła północnego⁴⁹.

Brama główna i ogrodzenie cmentarza przyklasztornego

Wzniesione zostały w 2 poł. XVIII w. Skrzydła bramne bramy głównej i bocznej we wschodnim odcinku ogrodzenia ufundowane zostały przez Juliusza hrabiego Tarnowskiego i jego małżonkę Annę z hrabiów Branickich hrabinę Tarnowską po 1897 r. Położone są w zachodniej części miasta, na wzgórzu opadającym w kierunku zachodnim, ku Wiśle. Ogrodzenie otacza cmentarz klasztorny od wschodu i południa.

⁴⁹ AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku.

Brama główna znajduje się od wschodu. Od ul. Kościuszki znajdują się trzy bramki boczne.

Ogrodzenie wymurowane zostało z cegły pełnej na zaprawie wapiennej. Zwieńczone jest profilowanym gzymsem, nad którym znajduje się czterospadowy daszek, zakończony prostopadłościenną płytą. Daszki nad murem z cegły pełnej, przykryte dachówka ceramiczną, zakładkową. We wschodnim odcinku muru, na prawo i na lewo od bramy głównej, w połowie każdego odcinka, wymurowana jest z cegły pełnej na zaprawie wapiennej wnęka od strony cmentarza, nakryta ceglany daszkiem siodłowym, zakończonym krzyżem. Skrzydła bramne są ażurowe, kute, zdobione ornamentem cęgowym, z umieszczonymi w środku tarczami herbowymi i herbami Leliwa i Korczak⁵⁰.

Zespół kościelno – klasztorny SS. Dominikanek

Klasztor Dominikanek

Klasztor został wybudowany w latach 1861 – 1868. Po 1920 r. dobudowano do skrzydła wschodniego trakt zachodni, a skrzydło północne wydłużono o połowę. Zespół kościelno – klasztorny położony jest w zachodniej części osiedla przy drodze Tarnobrzeg – Koćmierzów. Klasztor wymurowany jest z cegły, obustronnie otynkowany. Posiada drewniane stropy z otynkowaną podbitką, w części północnozachodniej stropy Acermana. Wieżba dachowa jest drewniana, krokwiowo – stolcowa. Dach kryty jest blachą miedzianą. Stolarka okienna i drzwiowa jest drewniana, futrynowa. Schody wewnętrzne są betonowe, wylewane. Klasztor jest dwukondygnacyjny, częściowo podpiwniczony, skrzydła nakryte są dachami dwuspadowymi.

Klasztor wybudowany został na planie litery „L”. Bokiem południowym skrzydła wschodniego łączy się z kościołem. Skrzydła północne i wschodnie są dwu i półtaktowe, z korytarzem wzdłużnym. Trakt frontowy wschodni jest dwukrotnie głębszy od zachodniego złożony kolejno od kościoła: sala, sień, sala, sień, sala, refektarz. W trakcie tylnym odpowiednio: kwadratowa kaplica, sala, holl, dwie sale. Skrzydło północne złożone jest z dziesięciu sal, korytarza, sieni, klatki schodowej. Na piętrze jest podobny układ pomieszczeń.

Elewacje są otynkowane, na cokole zwieńczonym gzymsem cokołowym i wyłożonym płytami z piaskowca. Elewacja zwieńczona jest gzymsem pod którym znajduje się arkadowy fryz. Otwory okienne, drzwiowe, płyciny są zakończone półkoliście bez

⁵⁰ AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku.

opasek. Naroża ujęte są lizenami. Szczyty wyniesione są ponad płaszczyznę dachu, posiadają gzyms i arkadowy fryz. Od wschodu znajduje się elewacja frontowa, posiada ona ryzalit, skrzydło północne trójosiowe. W pozostałej części jest ona dziewięcioosiowa z drzwiami na 3 i 7 osi w parterze. Otwory drzwiowe ujęte są szerokimi opaskami zwieńczonymi trójkątnym szczytem. Elewacja północna jest trzyosiowa, posiada drzwi na 6 osi od wschodu. Elewacja zachodnia skrzydła wschodniego jest siedmioosiowa, posiada szerokie okna i drzwi na 3 osi. Elewacja zachodnia skrzydła północnego jest z drzwiami na środku i oknami po bokach. Elewacja południowa jest siedmioosiowa, z oknami na osiach⁵¹.

Szkoła klasztorna

Szkoła została wybudowana ok. 1880 r. w stylu eklektyzmu. Zespół kościelno – klasztorny położony jest w zachodniej części osiedla Wielowieś, przy lokalnej drodze Tarnobrzeg – Koćmierzów. Szkoła usytuowana jest szczytowo do drogi, zwrócona frontem na południe.

Obiekt wymurowany został z cegły, obustronnie otynkowany. Posiada drewniany strop belkowy z tynkowaną podbitką. Więźba dachowa drewniana, krokwiowo – stolcowa. Dach kryty jest blacha miedzianą. Stolarka drzwiowa jest drewniana, futrynowa. Okna ze śłemeniem, sześciopółowe. Drzwi płytynowe i płytowe. Obiekt wzniesiony na planie prostokąta, trójtraktowy, pięciodziałowy, z dwoma sieniami przechodnimi. Bryła budynku jest parterowa, niepodpiwniczona, nakryta dachem dwuspadowym.

Budynek jest otynkowany, na cokole zwieńczonym gzymsem cokołowym, zwieńczony gzymsem profilowanym. Otwory okienne są prostokątne, z płaskimi opaskami od góry do śłemenia. Otwory drzwiowe są półkoliście zwieńczone, przy nich pseudoryzality, przełamujące trójkątnie gzyms wieńczący. Płyciny elewacji wschodniej są konchowo sklepione w opaskach jak drzwi wejściowe. Opaska środkowa jest szersza i wyższa od bocznych, wzbogacona romańskimi kolumnami. Elewacja wschodnia jest trójosiowa, posiada trójkątny szczyt ogzymśowany. Elewacja zachodnia jest trójosiowa z oknami na osi. Elewacja południowa i północna są analogicznie opracowane, dziesięcioosiowe, na osiach 3 i 7 od zachodu drzwi wejściowe⁵².

⁵¹ AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku.

⁵² AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku.

Kościół klasztorny Dominikanek

Klasztor SS. Dominikanek w Wielowsi został ufundowany przez Gabriellę z Małachowskich Tarnowską. W skład zespołu klasztornego SS. Dominikanek wchodzi: kościół klasztorny 1861 – 1879, klasztor SS. Dominikanek 1861 – 1870, szkoła klasztorna ok. 1880, ogrodzenie klasztoru SS, Dominikanek l. 80 XIX w.

Budowę kościoła rozpoczęto w 1861 r., ukończono go wraz z klasztorem w 1870 r. Utrzymany jest w stylu eklektyzmu. Zespół klasztorny położony jest na zachodnim skraju osiedla, przy drodze z Tarnobrzega do Koćmierzowa. Kościół położony jest w południowej części założenia klasztornego, jest orientowany, bokiem południowym przylega do klasztoru. Obiekt jest wymurowany z cegły, otynkowany obustronnie. Posiada sklepienia kolebkowe, prezbiterium półkopułę. Wieżba dachowa jest drewniana, wieszarowa. Dach pokryty jest blachą ocynkowaną. Kościół posiada okna metalowe, wielopolowe, drzwi drewniane, spągowe. Chór muzyczny jest drewniany, nadwieszony, wsparty półkolistą arkadą. Schody na chór są drewniane, zabiegowe. Obiekt posiada dwuprzęsłową prostokątną nawę i prezbiterium w formie półkolistej absydy. Zwarty prostopadłościenny korpus nawowy nakryty jest dachem dwuspadowym. Prezbiterium niższe od nawy w formie półwalca, nakryte jest dachem półstożkowym. Przy ścianie południowej znajduje się dwukondygnacyjna wieża, wtopiona w bryłę klasztoru, przy niej zakrystia.

Elewacje kościoła są otynkowane, na cokole, naroża ujęte są lizenami. Fasada zachodnia jest dwukondygnacyjna, zwieńczona trójkątnym szczytem. Na osi znajduje się portal główny nad nim biforium, w szczycie umieszczony jest okulus. Między portalem a biforium znajduje się pas arkad półkolistych na kolumnkach. Analogiczne arkady, w układzie schodkowym zdobią szczyt. Biforium znajduje się w półkoliście zamkniętej płycinie. Portal główny ujęty jest ryzalitowym wysunięciem ściany, zwieńczony jest trójkątnym szczytem. Elewacja boczna północna jest dwuosiowa, na osiach okna opracowane jak biforium. Naroża i os międzyokienna posiadają lizeny przechodzące pod gzymsem i fryzem arkadowym. Elewacja boczna południowa przysłonięta jest częściowo przez klasztor i wieżę. Górna kondygnacja wieży opracowana jest jak fasada z biforium na osiach i trójkątnymi szczytami ze schodkowym arkadami. U podstawy biforium znajduje się gzymś kordonowy. Na elewacji wschodniej prezbiterium znajduje się pas arkadowy pod gzymsem wieńczącym, osadzonym na gzymś kordonowym.

Nawa główna jest dwuprzęsłowa ze sklepieniem kolebkowo – krzyżowym na gurtach. Między filarami znajdują się okna, półkoliście zamknięte, z archiwoltą zdobioną półwałkiem, ujęte po bokach kolumnami. Prezbiterium jest półkoliste, sklepienie

półkopułą. U dołu obiega prezbiterium pas arkadek kolumniowych. W ścianie południowej nawy są drzwi, w przęśle wschodnim znajdują się do zakrystii w wieży, w przęśle zachodnim w przyziemiu i na chórze znajdują się drzwi.⁵³

Kościół parafialny pw. św. Gertrudy i Michała Archanioła

Parafia w Wielowsi powstała prawdopodobnie w 1215 r. Obecny murowany kościół został wybudowany w 1884 r. według projektu Tadeusza Stryjeńskiego. W 1934 r. kościół został rozbudowany. Usytuowany jest w zachodniej części osiedla, przy drodze z Koćmierzowa do Sandomierza i Tarnobrzega. Przy kościele w Wielowsi znajdują się: plebania z lat 1905 – 1906, dzwonnica z 2 poł. XIX w., kaplica grobowa Tarnowskich z 1620 r.

Kościół wymurowany został z cegły na zaprawie wapiennej. Posiada płaskie stropy belkowe, drewnianą więźbę dachową konstrukcji krokwiowo – stłocowej, żelbetowy chór muzyczny, dach pokryty blachą ocynkowa. Kościół wybudowany został na planie wydłużonego prostokąta. Posiada jedną nawę, prezbiterium jest półkolistie zamknięte od środka, dwie kwadratowe w rzucie zakrystie, kwadratową kaplicę grobową Tarnowskich przy elewacji północnej, prostokątną kruchtę z klatką schodową na chór i wieżę. Prezbiterium jest niższe od nawy głównej, nakryte dachem pięciopłociowym, od zewnątrz zamknięte trójbocznie. Prostokątne zakrystie nakryte są dachami pulpitowymi. Kaplica grobowa nakryta jest dachem namiotowym, przechodzącym w latarnię nakrytą dzwonowatym hełmem. Wieża nakryta jest cebulastym, ażurowym hełmem. Elewacje są tynkowane, posiadają cokoły. Od zachodu znajduje się kruchta z wejściem głównym. Ponad dachem kruchty znajduje się gzyms wieńczący nawy głównej, zakończony profilowanym trójkątnym szczytem. Zachodnia ściana nawy głównej ujęta jest w narożach parą pilastrów, po każdej ze stron. Ponad szczytem nawy głównej wyrasta z dachu wieża zwieńczona barokowym hełmem. Elewacja południowa nawy głównej jest trójosiowa, rozczłonkowana parami płaskich pilastrów, dźwigających gzyms wieńczący. Do elewacji południowej przylega jedna z dwóch zakrystii. Prezbiterium kościoła znajduje się od wschodu. Od północy znajduje druga zakrystia oraz kaplica grobowa Tarnowskich, pochodząca z 1620 r. Elewacja północna została opracowana analogicznie do południowej.

Wnętrze nawy głównej i prezbiterium podzielone są pilastrami o porządku doryckim, podtrzymujące belkowanie z płaskim stropem. Ściany i sklepienia kościoła pokryte są

⁵³ AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku

współczesną polichromią, przedstawiająca świętych, Matkę Bożą Częstochowską i Trójcę Świętą.⁵⁴

Kaplica grobowa Tarnowskich przy kościele parafialnym w Wielowsi

Wczesnobarokowa kaplica wybudowana została około 1620 r. dla zmarłego w 1618 r. Stanisława Tarnowskiego, kasztelana sandomierskiego. Zespół kościelny położony jest w zachodniej części wsi, przy drodze Koćmierzów – Tarnobrzeg. Kaplica grobowa przylega do północnej ściany nawy głównej kościoła.

Wymurowana została z cegły pełnej, palonej, na zaprawie wapiennej, obustronnie tynkowana. Wieżba dachowa jest drewniana. Dach czterospadowy, z ośmiobocznym tamburem, nakrytym dzwonowatym hełmem. Dach pokryty blachą ocynkowaną. Obiekt powstał na planie kwadratu, z prostokątnymi wnękami w ścianach północnej i południowej. Bryła budynku jest parterowa, zwarta i prosta, nakryta dachem czterospadowym z którego wyrasta ośmioboczny tambur nakryty dachem dzwonowatym, zakończony krzyżem.

Ściany kaplicy ujęte są pilastrami, rozczłonowana ona jest na dwie kondygnacje nieprofilowanym gzymsem. Kondygnacja górna zakończona gzymsem na pseudokonsolach, zdobiona fryzem arkadowym. W dolnej kondygnacji w ścianie wschodniej i zachodniej koliste okno o rozglifionych ościeżach. Elewacje posiadają wysoki profilowany cokół. W tamburze ślepe półkoliste arkady⁵⁵.

Dzwonnica przy kościele parafialnym w Wielowsi

Eklektyczna dzwonnica wybudowana została około 1880 r. Dzwonnica usytuowana jest w południowo – zachodnim narożniku założenia zespołu kościelnego.

Wymurowana została z cegły na zaprawie wapiennej, jest otynkowana. Posiada żelazne zawieszenie dzwonów. Daszek okapowy wykonano z dachówki ceramicznej, zakładkowej. Dzwonnica posiada formę ściany przeprutej trzema wysmukłymi, półkoliście zamkniętymi arkadami. Obiekt posiada cokół zwieńczony profilowanym gzymsem. Pasy narożne i pas pod gzymsem tworzą obramienie arkad. Całość wieńczy trójkątny, ogzymsowany szczyt. Łuki arkad posiadają płaskie opaski. Dolne partie filarów są boniowane, tę część filarów zakończono „ząbkowaniem”⁵⁶.

⁵⁴ AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku

⁵⁵ AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku.

⁵⁶ AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku.

Plebania przy kościele parafialnym w Wielowsi

Eklektyczny obiekt powstał w latach 1905 – 1906, według projektu Stanisława Majerskiego. Na południe od kościoła znajdują się ogrody, plebania i zaplecze gospodarcze. Plebania jest lekko odsunięta od drogi, w ustawieniu kalenicowym.

Obiekt wymurowano z cegły na zaprawie wapiennej, jest on obustronnie tynkowany. Posiada stropy belkowe, drewniane z tynkowaną podsiębitką, od góry docieplone polepą. Wieżba dachowa jest drewniana, krokwiowo – stolcowa. Dach kryty jest dachówką ceramiczną, zakładkową. Stolarka drzwiowa jest drewniana, futrynowa. Okna ze ślaniem, czteropolowe. Drzwi płycinowe, zewnętrzne z nadświetlem. Budynek powstał na planie litery „L”. Posiada dwutraktowy korpus z dobudówką – gankiem od frontu. Bryła budynku jest parterowa, częściowo podpiwniczona, nakryta czterospadowym dachem. Nad skrzydłem dach trypolaciowy, zanikający w połaciach dachu głównego. Ganek jest nieco niższy od korpusu, posiada dwuspadowy dach.

Elewacje są otynkowane, na cokole, w linii stropu opaska, nad nią ścianka kolankowa. Otwory okienne i drzwiowe w uszakowatych opaskach, prostokątne. Okna posiadają gzyms podokienny. Elewacja frontowa, północno – zachodnia jest sześciosiowa, z gankiem lekko przesuniętym ku zachodowi. Po jego zachodniej stronie dwa okna, po wschodniej trzy okna. Naroża części północno – zachodniej lekko zryzalitowane trójkątnym szczytem, z okulusem. Ganek posiada drzwi na środku i wąskie okienka po bokach. Elewacja tylna to korpus czteroosiowy z oknami na osiach. Skrzydło nie posiada podziałów. Elewacja zachodnia jest trójosiowa, na osiach znajdują się okna. Elewacja wschodnia jest czteroosiowa, na drugiej osi od północy znajdują się drzwi, na pozostałych okna. W linii okien, w ścianie kolankowej znajdują się okienka⁵⁷.

Rezydencje

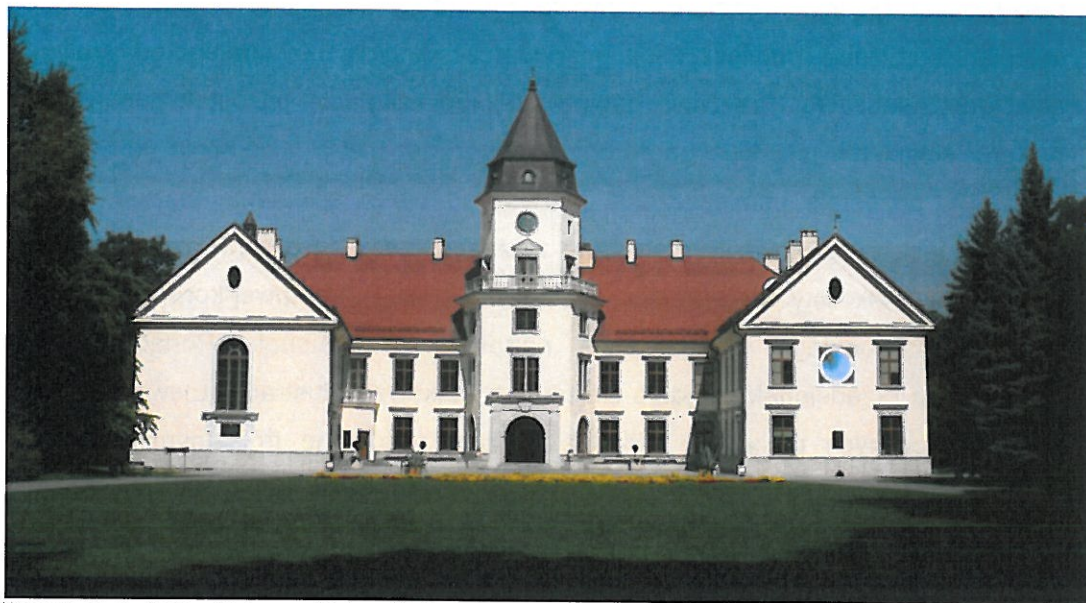
Pałac Tarnowskich w Dzikowie

Zespół pałacowy Tarnowskich obejmuje: pałac z XV w., XVII w., k. XVIII w., 1834 -1837, 1927 – 1930, oficynę z 1859 r., oranżerię z XIX w., dozorcówkę z XIX w., most z 1905 r., Most z 1911 r., pozostałości bastionu wschodniego z XVIII w., chlew z 1898 r., wozownię z początku XX w., lodownię z 1906 r., elektrownię z 1911 r., kordegardę z 1873 r., ogrodzenie i bramę wjazdową z drugiej połowy XIX w., kapliczkę

⁵⁷ AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku.

z drugiej połowy XIX w., stajnię z wozownią z 1860 r., rozbudowaną w latach 1869 – 1870, jak również park krajobrazowy z XIX w.

Rysunek 4. Pałac Tarnowskich w Dzikowie.

W 1522 r. Jan Spytek Tarnowski kupił wieś Dzików z murowanym, piętrowym „dworem wieżowym” od Andrzeja z Ossolina. W XVII w. przebudowano skrzydło zachodnie i wzniesiono skrzydło mieszczące korpus główny. W końcu XVIII w. Jan Jacek Tarnowski rozbudował pałac na planie podkowy, zwróconej w kierunku podjazdu. W latach 1834 – 1837 Jan Feliks Tarnowski i Waleria ze Stroynowskich Tarnowska przebudowali pałac w stylu neogotyckim, według projektu Franciszka Marii Lanciego. Pałac od podjazdu zyskał wieżę, od ogrodu ukończono galerię, dodano ryzalit, mieszczący Wielką Salę. W 1927 r. miał miejsce pożar pałacu. W latach 1927 – 1930 przebudowano go w stylu neobarokowym, według projektu Wacława Krzyżanowskiego. Po II wojnie światowej obiekt przejęty został przez Skarb Państwa.

Założenie pałacowo – parkowe znajduje się w południowo – wschodniej części osiedla Dzików, na planie wieloboku, w odległości 2 km od Wisły. Granicę południowo – wschodnią założenia wyznacza droga Tarnobrzeg – Sandomierz, od zachodu zabudowania oraz pola. Teren ten posiada duży spadek w kierunku północnym, mniejszy spadek od strony wschodniej i zachodniej, od południa przechodzi w równinę. Pałac znajduje się w centrum założenia.

Pałac został wmurowany z cegły, częściowo z kamienia, na planie podkowy. Korpus główny posiada plan wydłużonego prostokąta, skrzydło zachodnie i ganek plan trapezu, skrzydło wschodnie plan prostokąta. Korpus główny i skrzydła boczne nakryte są dachami czterospadowymi i dwuspadowymi, wieża nakryta jest wielobocznym hełmem

z iglicą. Pałac posiada płatwiowo – kleszczową wieżbę dachową. Dach korpusu głównego i skrzydeł bocznych pokryty jest dachówką ceramiczną, karpiówką, dach wieży pokryty jest blachą miedzianą. Piwnice posiadają sklepienia kolebkowe, kaplica sklepienie krzyżowe, pomieszczenia gospodarcze skrzydła zachodniego parteru i ganek sklepienia kolebkowo – krzyżowe, gabinet sklepienia żaglaste, pozostałe pomieszczenia parteru sklepienia płaskie, garderoby pierwszego piętra sklepienia kolebkowo – krzyżowe, pozostałe pomieszczenia pierwszego piętra sklepienia płaskie. Elewacja frontowa jest wieloosiowa, symetryczna z sześcioboczną wieżą na osi, w przyziemiu znajduje się półkolisty otwór wejściowy. U styku elewacji frontowej korpusu głównego i skrzydła zachodniego znajduje się parterowy przedsionek. Ponad gzymsem, wieńczącym przedsionek znajduje się taras z tralkową balustradą. Elewacje frontowe skrzydeł bocznych posiadają trójkątne frontony, zdobione trójkątnymi płycinami z okulusami. Elewacja frontowa skrzydła zachodniego jest jednoosiowa z wysokim prostokątnym oknem, zamkniętym półkolistym łukiem. Elewacja frontowa skrzydła wschodniego jest dwuosiowa, na osi posiada zegar słoneczny. Elewacja boczna zachodnia jest pięcioosiowa, symetryczna. Elewacja boczna wschodnia jest siedmioosiowa. Elewacja północna ogrodowa jest symetryczna, z centralnym ryzalitem, zwieńczonym trójkątnym frontonem, z trzema wysokimi, półkolistymi oknami. Ściana frontowa ryzalitu posiada trójkątny fronton, otoczony profilowaną opaską z herbem Leliwa na osi. Elewacje ryzalitu są gładkie, jednoosiowe. Elewacje po obu stronach ryzalitu są czteroosiowe, symetryczne. W narożniku na pierwszym piętrze znajduje się neogotycki balkon.⁵⁸

Oficyna – Kuchnia

Obiekt wzniesiono w 1858 r. według projektu Filipa Pokutyńskiego. Około 1860 r. został rozbudowany, przez wzniesienie przy wschodniej ścianie jednotraktowej przybudówki. Po 1904 r. dobudowano nowe skrzydło w kształcie wydłużonego prostokąta. Korpus główny budynku powstał w stylu neogotyku angielskiego. Skrzydło północno – wschodnie nie posiada wyraźnych cech stylowych. Kuchnia pałacowa położona jest w południowo – wschodniej części założenia pałacowo – parkowego. Od północnego – zachodu graniczy z fosą zamkową, a od północnego – zachodu z zabudowaniami gospodarczymi.

Obiekt wzniesiony został z cegły pełnej, ceramicznej, na zaprawie wapiennej, jest obustronnie tynkowany. Posiada piwnice ze sklepieniami kolebkowymi. Dach nad

⁵⁸ AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku

korpusem głównym pograżony, zwieńczony attyką. W części południowo – wschodniej – pulpitowy. Dach nad skrzydłem północno – wschodnim jest dwuspadowy, przykryty dachówką ceramiczną, zakładkową. Posiada konstrukcję płatwiowo – kleszczową. Nad korpusem głównym przykryty jest papą na lepiku. Stolarka okienna jest ośmiopodziałowa, z prostokątnym nadświetlem (północno – zachodni narożnik skrzydła północno - wschodniego) i krosnowa (północno – wschodni narożnik korpusu głównego) Stolarka drzwiowa jest futrynowa, drewniana. Drzwi wejściowe, główne są profilowane, płycinowe, z nadświetlem w formie łuku Tudora, o skrzydłach wypełnionych dwoma parami arkad, zwieńczonych trójlistnymi łukami. Drzwi skrzydła północno – wschodniego, zewnętrzne są klepkowe, wewnętrzne – współczesne, typowe i płycinowe.

Budynek powstał na planie zbliżonym do litery „L”. Korpus główny jest dwu i półtraktowy. Skrzydło północno – wschodnie jest jedno i półtraktowe. Poddasze zajmuje całą powierzchnię rzutu budynku. Obiekt jest częściowo podpiwniczony. Korpus główny jest piętrowy, skrzydło północno – wschodnie jest parterowe. Bryła budynku jest prostopadłościenna, podzielona na trzy człony, różniące się gabarytem, kompozycją, detalem architektonicznym elewacji oraz grubością murów.

Rysunek 5. Kuchnia w Pałacu Tarnowskich w Dzikowie.

Elewacja frontowa, zachodnia jest dwukondygnacyjna, sześciosiowa, symetryczna. Część środkowa posiada płytki ryzalit, flankowany na narożach przez sześcioboczne kolumnienki, zakończone wielobocznymi głowicami. Na parterze ujmują one ażurowy ganek, który na poziomie pierwszego piętra posiada metalową balustradę, ujmującą balkon. W miejscu drzwi balkonowych znajdują się dwa prostokątne okna, z współczesną stolarką. Oba otwory ujmuje jeden gzyms. Na wysokości poddasza

znajdują się dwa prostokątne okna, ze współczesną stolarką. Podobnie zdobione są skraje płaszczyzny elewacji. Całość zamyka gzyms wieńczący, wsparty na fryzie kostkowym i attyka w formie krenelaża. Elewacja boczna, północna w części korpusu głównego posiada wystrój architektoniczny analogiczny do elewacji frontowej, dwukondygnacyjna, dwuosiowa, flankowana kolumnkami, i zwieńczona attyką. Elewacja północna nowego skrzydła, jednokondygnacyjna, trzynastoosiowa. Wysoki cokół wraz z ceglany gzymsem stanowią horyzontalne elementy kompozycji architektonicznej. Gładka powierzchnia elewacji podzielona jest w pionie otworami okiennymi i zamkniętymi łukami odcinkowymi. Ponad nimi okna poddasza. Okna parteru zamyka drewniana, trójpodziałowa stolarka, z prostokątnym nadświetlem. Okna poddasza posiadają proste, metalowe kraty. Dwa środkowe okna posiadają trójdzielną, współczesną stolarkę. W elewacji północnej tego skrzydła znajdują się obudowane schody do piwnic. Podobną obudowę posiadają okna piwniczne. Elewacja boczna, południowa w części korpusu głównego jest analogiczna do elewacji północnej, trójosiowa, dwukondygnacyjna, flankowana kolumnkami, zwieńczona gzymsem i attyką. Odmianą elewację południową posiada przybudówka. Jest gładka, tynkowana, podzielona w poziomie za pomocą gzymsu kordonowego. Na parterze jest ślepa, na piętrze posiada prostokątny otwór okienny i mniejszy, prostokątny otwór na wysokości poddasza. Przy jej narożniku południowo – zachodnim wymurowano filar bramny. Elewacja południowa skrzydła północno – wschodniego jest analogiczna do północnej, wzbogacona ceglany gzymsem ponad otworami okiennymi i drzwiowymi. Elewacja tylna wschodnia, od wschodu widoczna jest tylna elewacja korpusu głównego, a mianowicie fryz kostkowy, gzyms wieńczący i narożne kolumny. Elewacja tylna przybudówki jest dwukondygnacyjna, na parterze czterosiowa, na piętrze trójosiowa, rozdzielona gzymsem kordonowym. Całość zamyka gzyms wieńczący. Elewacja tylna skrzydła północno – wschodniego na parterze i w ścianie szczytowej jest dwuosiowa. Do elewacji od strony północnej przylegają drewniane schody policzkowe, z prostą drewnianą balustradą, prowadzące na poddasze. Na parterze w narożniku południowo – wschodnim znajdują się drzwi płycinowe, dostępne po betonowych stopniach. Na prawo od osi znajduje się otwór okienny, jak w pozostałych elewacjach skrzydła. W ścianie szczytowej na osi, trójdzielny, sześciopółowy otwór okienny, zamknięty łukiem odcinkowym, z identycznym gzymsem ceglany⁵⁹.

⁵⁹ AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku.

Park

Centralnym punktem rozplanowania założenia jest zamek. Ogrody są dwutarasowe z podwójną promenadą na skarpach, częściowo na rampach ziemnych oraz tarasach, obmurowanych murem kamiennym. Dolne ogrody składają się z trzech kwater na rzucie prostokąta. Otoczone są aleją lipowo – grabową. Kwatera środkowa znajduje się na osi głównej zamku, zajmują ją łąki kwietne oraz murawy na skarpie podzamcza. Prawa kwatera usytuowana jest pod skarpą ogrodów warzywnych i przypomina naturalny grąd. Z przewagą jesionu, dęba i klonu. Na sztucznie podniesionym terenie oraz w okolicach kanałów i stawu zachowały się gaje lipowe, z takimi gatunkami jak: śniadek zwisty i kosaciec syberyjski. Lewa kwatera zwiera zbiorowiska drzew ukształtowane w 2 poł. XIX w. Rosną tu: tulipanowiec amerykański, kasztanowiec czerwony i gładki, cisy i kasztanowce drobnokwiatowe, niegdyś występowała glediczia trójciernista.

Na środkowej skarpie podzamcza, usytuowane były pierwotnie kwatery bylinowe, podobnie jak w pobliżu lapidarium i źródła związanego z kultem Matki Bożej Dzikowskiej. W pobliżu zamku na skarpach, w wewnętrznych pierścieniach fortyfikacji ziemnych rosły niegdyś pomnikowe dęby szypułkowe, dochodzące do 600 cm obwodu w pierśnicy. Do najokazalszych drzew na dolnym tarasie i na skarpie należą: dąb bezszypułkowy, jesion wyniosły, klon jesionolistny, buk pospolity, grab pospolity, klon polny.

Na górnym tarasie rosną: sosna wejmutka, miłorząb dwuklapowy, leszczyna turecka, modrzew europejski, cisy pospolite. Do 1956 r. na przedbramiu rosły orzechy czarne i kaukaski oraz surmie. W parku zachowały się również bindaże grabowe i pozostałości szpalerów lipowych, utworzyły one obecnie aleje. Niegdyś w fosach zamkowych utrzymane były różanki i kolekcje pnączy.

Na mapie katastralnej z 1850 r. zaznaczono : oficynę gospodarczą, stajnie, ogrody warzywne, drogi wewnętrzne, korty tenisowe, boisko sportowe, kordegardę, bramę główną, warzywniak, sad owocowy, ogród pomologiczny, szkółki produkcyjne, furty do ogrodów przy trakcie sandomierskim, drogę do folwarku na Wymysłowie, sieć dróg wewnętrznych, granice założenia ogrodowego, ogrodzenie.

Dendroflorę stanowiły: buk pospolity, cis pospolity, dąb szypułkowy, drzewa figowe – pozostałości figarni, grab pospolity, iglicznia trójcierniowa, jałowiec wirgilijski, jesion wyniosły, jesion wyniosły odmiana zwista, kasztan drobnokwiatowy, kasztanowiec czerwony, kasztanowiec gładki, lipa szerokolistna, miłorząb dwuklapowy, modrzew europejski, orzech czarny, orzech japoński, orzech kaukaski, sosna wejmutka, świerk

pospolity, świerk kłujący odmiana sina i biała, topola czarna, tulipanowiec amerykański, żywotnik zachodni, wiąz górski.

W Dzikowie zachowana jest sieć drogowa, zgodna z planem z poł XIX w. Oranżerie o konstrukcji jednospadowej, szklarnie i figarnie z kolekcją roślin szklarniowych i dużymi drzewami figowymi zostały zniszczone lub rozebrane w latach 80 XX w. Po pożarze zamku, w pierwszej połowie XX w. dokonano niwelacji dawnych umocnień ziemnych o charakterze obronnym, obudowano tarasy murem od strony podzamcza.

W ogrodach dzikowskich pracował po II wojnie światowej wybitny ogrodnik, praktykujący w Wiedniu Franciszek Truskolaski. W opiece nad ogrodami dzikowskimi współpracował z Zygmuntem Wojnarowskim oraz Marią Pietruską⁶⁰.

Kuźnia pałacowa, ob., Dom

Wzniesiona została w 1857 r. dla Jana Dzierżysława hrabiego Tarnowskiego. Usytuowana jest na zachód od zespołu pałacowo – parkowego. Budynek wolnostojący, usytuowany szczytowo na początku ulicy. Od zachodu posiada podwórze z budynkami gospodarczymi.

Obiekt wymurowany został z cegły na zaprawie wapiennej, jest obustronnie tynkowany. Posiada piwnice sklepione kolebkowo. Stropy budynku są belkowe, drewniane z tynkowaną podsiębitką. Konstrukcja dachowa płatwiowo – stolcowa, pokryta dachówką ceramiczną, karpiówka, częściowo zakładkową. Stolarka okienna jest drewniana, futrynowa, ościeżnicowa, dwuskrzydłowa, czterokwaterowa. Obiekt założony został na planie prostokąta z dwoma traktami. Bryła budynku jest zwarta, prostopadłościenna, nakryta dachem czterospadowym, pokrytym dachówką ceramiczną.

Elewacja wschodnia jest dwuosiowa, na cokole, podzielona trzema pasami pilastrów, podtrzymujący gzyms schodkowy, podokapowy. Otwory okienne umieszczone są w opaskach z kluczami. Elewacja północna jest gładka, na cokole, z umieszczonymi w narożach dwoma parami pilastrów, podtrzymujących gzyms schodkowy. Elewacja południowa jest jednoosiowa, na cokole, zdobiona analogicznie do elewacji północnej. W narożniku północno – zachodnim znajduje się otwór okienny bez opaski z kluczem. Elewacja zachodnia, frontowa, na cokole, podzielona symetrycznie zdwojonymi pilastrami na dwie płaszczyzny, po bokach środkowej pary pilastrów rozmieszczono

⁶⁰ J. Piórecki, Ogrody zabytkowe w widłach Sanu i Wisły w województwie tarnobrzesckim, [w:] Arboretum Bolestraszyce Zeszyt 1, Bolestraszyce 1992, s. 159 – 163.

symetrycznie pojedyncze pilastry, podtrzymujące schodkowy gzyms podokapowy. W narożniku południowo – zachodnim znajduje się otwór drzwiowy. W dachu od zachodu znajdują się dwie lukarny nakryte daszkiem dwuspadowym⁶¹.

Stajnia z ujeżdżalnią

Okolo 1860 r. wybudowana została murowana stajnia w pobliżu zamku. W latach 1869 – 1870 zaprojektowano nowa stajnię z ujeżdżalnią w stylu neogotyckim. Autorem projektu był Adolf Kühn ze Lwowa. Stajnia z ujeżdżalnią usytuowana jest w południowo – zachodniej części założenia pałacowo – parkowego. Od południa i zachodu przylega do ulicy Nadole.

Obiekt zbudowany został z cegły ceramicznej, pełnej na zaprawie wapiennej i cementowo – wapiennej. Obiekt jest obustronnie tynkowany, niewielkie jego fragmenty w skrzydle południowo – zachodnim są podpiwniczone. Piwnice sklepione są kolebkowo oraz kapą czeską. Pomieszczenia parteru i piętra posiadają płaskie stropy drewniane oraz ceramiczno – stalowe stropy typu Kleina. Nad korpusem głównym znajduje się stropodach z płyt panwiowych na dźwigarach stalowych. Skrzydła boczne posiadają płatwiowo – kleszczową więźbę dachową, dwu i czterospadowe, kryte dachówką ceramiczną. Nad korpusem głównym znajduje się stropodach. Stolarka okienna jest współczesna, typowa. W pawilonie od południa znajduje się ościeżnicowa, dwudzielna, sześciopoziomowa stolarka okienna.

Obiekt założony został na rzucie zbliżonym w kształcie do litery „U” , z wysuniętą do tyłu częścią środkową. Złożony jest z pięciu prostokątów i dwóch trapezów. Przylegających do siebie. Skrzydła boczne, korpus główny są jednotraktowe, pawilony dwutraktowe. Każda z części posiada odrębną komunikację. Bryła budynku jest rozczłonkowana, dwu i jednokondygnacyjna, złożona z prostopadłościanu korpusu głównego i skrzydeł bocznych, nakryta dachem dwu i czterospadowym oraz stropodachem.

Elewacja frontowa jest trójosiowa, symetryczna, parterowa, tynkowana z dwukondygnacyjnym ryzalitem w części środkowej. Główna oś wyznacza prostokątny otwór wejściowy, po prawej i lewej stronie otwory okienne, flankowane przez wąskie płyciny. Analogiczny wystrój posiada wyższa kondygnacja, nieco przesunięta w kierunku wschodnim. Skrajne partie ryzalitu posiadają formę płycin, obwiedzionych lizenami i zwieńczone gzymsem, jednoosiowe. Ponad gzymsem wieńczącym znajduje się ślepa

⁶¹ AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku.

ściana. Podobnie opracowano skrajne dwuosiowe partie korpusu głównego. Obramienie płyciny stanowią wysunięty gzyms, prosty fryz wieńczący gzyms. Elewacja dziedzińcowa skrzydła południowego podzielona jest na trzy człony z których każdy jest przesunięty względem sąsiedniego. Elewacja pawilonu frontowego jest dwupiętrowa, dwuosiowa, symetryczna. Trzy pionowe lizeny łącznie z gzymsem dzielą ją na cztery pola płycinowe, z otworami okiennymi, które w przyziemiu posiadają obramienia w formie łęków odcinkowych, na piętrze prostokątną opaskę, w górnej części. Piętrowy pawilon łączy się z parterową częścią skrzydła południowego przez piętrowy, jednoosiowy łącznik, który na wysokości piętra przybrał formę nadwieszono występu z własnym dwuspadowym dachem. Parterowe fragmenty elewacji północnej posiadają analogiczny wystrój architektoniczny do elewacji frontowej. Podobnie opracowano elewacje dziedzińcową skrzydła północnego. Elewacje frontowe skrzydeł bocznych podobne są do elewacji skrzydeł dziedzińcowych. Różnią się jedynie ilością osi okiennych i drzwiowych. Elewacje boczne, północne i południowe opracowano analogicznie jak elewacje dziedzińcowe. W elewacji tylnej, zachodniej główny akcent stanowi prostopadłościan ujeżdżalni. Elewacje północna i południowa tej części budynku są jednokondygnacyjne, czteroosiowe. Wąskie otwory okienne umieszczone są w płycinowych, prostokątnych polach, wyznaczonych przez cokół, lizeny i fryz kostkowy. Całość wieńczy gzyms nad którym znajduje się ślepa ściana. Elewacja zachodnia korpusu głównego jest jednokondygnacyjna, ślepa, zdobiona trzema ostrołukowymi blendami. Elewacja tylna, zachodnia skrzydła północnego i południowego są jednokondygnacyjne, wieloosiowe. Otwory okienne znajdują się w polach płycinowych, wyznaczonych przez cokół, prosty fryz i gzyms wieńczący. Całość zamykają trójkątne szczyty, wyznaczające szerokość skrzydeł bocznych⁶².

Kapliczka w zespole pałacowym

Wzniesiona została w linii ogrodzenia zespołu pałacowo –parkowego w 2 poł. XIX w. w stylu neogotyku angielskiego. Usytuowana jest w południowej części ogrodzenia zespołu pałacowo – parkowego, przy ul. Sandomierskiej. Oddzielono ją od drogi ogrodzeniem z siatki na słupach.

Jest to obiekt murowany z cegły, tynkowany, w kształcie poligonalnej ściany parawanowej, otwartej w stronę ul. Sandomierskiej. Zewnętrzne filary zdobione są blendami, zakończone piaskowcową głowicą krenelażową. Pomiedzy nimi znajduje się para ukośnych ścianek, zakończonych schodkowo, przeprutyh ostrołukową arkadą,

⁶² AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku.

z dekoracją maswerkową w środku. Środkowa część flankowana jest parą smukłych, wąskich kolumniek, o głowicach zdobionych uschlými liśćmi winnej latorośli, ustawionych w załamaniu ściany. Na kolumniekach wspierają się piaskowcowe, krenelażowe pinakle. Pomiędzy pinaklami znajduje się schodkowy, ażurowy szczyt zdobiony maswerkami. Poniżej na osi ostrołukowa wnęka konchowa w obramieniu neogotyckim, ujętym bogatą wimpergą. We wnęcie znajduje się neogotycka, kamienna rzeźba Pięknej Madonny z Dzieciątkiem. Po lewej stronie wnęki znajduje się herb Tarnowskich – Leliwa, a po prawej Zamoyskich – Jelita⁶³.

Ogrodzenie i brama wjazdowa zespołu pałacowo – parkowego

Wzniesione zostało w 2 poł. XIX w., w stylu neogotyku angielskiego. Założenie pałacowo – parkowe, w skład którego wchodzi brama główna i dwie bramki boczne, położone jest w północnej części miasta. Brama główna z bramkami bocznymi leżą na osi pałacu, przy ul. Sandomierskiej.

Ogrodzenie zbudowano z czerwonej cegły, na zaprawie wapiennej, jest ono tynkowane. Składa się z niskiego murku, z wielobocznymi filarkami, o gładkich głowicach, zabezpieczonych betonowym stożkiem. Pomiędzy filarami znajduje się kuta, ażurowa krata z prętów żelaznych. Filary bramy głównej są nieco wyższe od filarów ogrodzenia, zakończone są piaskowcową głowicą krenelażową. Boki filarów zdobione są blendami. Podobnie opracowane są filary flankujące bramki boczne. Pomiędzy filarami bramki bocznej a filarami ogrodzenia umieszczono murki z ażurowymi arkadami u dołu i krenelażem u góry. Krata bramy głównej i bramek bocznych jest analogiczna do kraty z przęsła z ogrodzenia⁶⁴.

Kordegarda w zespole pałacowo – parkowym

Wzniesiona została w 2 poł. XIX w. w 1873 r. W stylu neogotyckim, wg. projektu Zygmunta Hendla. Położona jest w południowej części zespołu pałacowo – parkowego, po prawej stronie głównej bramy wjazdowej. Wymurowana została z cegły, jest obustronnie tynkowana. Posiada drewniany, legarowy strop z podsiębitką i powalą z desek. Więźba dachowa jest drewniana, krokwiowo – płatwiowa. Pokrycie dachowe stanowi dachówka ceramiczna, zakładkowa. Stolarka okienna jest podwójna, ościeżnicowa. Drzwi drewniane, płycinowe, jednoskrzydłowe. Stolarka okienna i drzwiowa futrynowa. Obiekt zbudowano na planie prostokąta, z prostokątnym gankiem

⁶³ AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku.

⁶⁴ AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku.

od frontu. Bryła budynku jest parterowa, niepodpiwniczona, na ceglany fundament, nakryta częściowo dachem siodłowym, nad gankiem trójspadowym z lukarną.

Wszystkie elewacje są tynkowane, na cokole. Otwory okienne są prostokątne, zakończone łukiem odcinkowym, w profilowanych opaskach z kluczem, z gzymsem podokiennym. Elewacja frontowa, zachodnia posiada opilastrowane naroża, zakończona jest gzymsem kostkowym, trójosiowa, z dostawionym doń na ceglany fundament drewnianym gankiem. Słupy ganku są sfazowane, z zastrzałami u góry. Ganek u góry i u dołu jest szalowany od wewnątrz, zdobiony rombami i kwadratami. W środku rama okienna, drewniana, sześciopółowa. Od północy i od południa oprofilowana w narożach, zwieńczona gładkim gzymsem. Szczyty wyprowadzono ponad kalenice, zdobione są profilowanym gzymsem. Od północy u nasady szczytu znajduje się kartusz herbowy z herbem Tarnowskich – Leliwa. Poniżej tarczy herbowej znajduje się oprofilowany otwór okienny, z gzymsem podokiennym. Elewacje boczne północna i południowa w partii przyziemia i szczytu jednoosiowe. Elewacja tylna, wschodnia jest gładka, o narożach opilastrowanych, zakończonych fryzem kostkowym⁶⁵.

Elektrownia w zespole pałacowo – parkowym

Wybudowana została w 1911 r. przez Jana Zdzisława hrabiego Tarnowskiego. Obiekt położony jest w północno – zachodniej części założenia pałacowo – parkowego, na terenie zalewowym Wisły. Od zachodu graniczy z zabudową siedliskową, od wschodu i południa z parkiem pałacowym.

Elektrownia wymurowana została z cegły pełnej, na zaprawie wapiennej, obustronnie tynkowana. Piwnice posiadają ceramiczne stropy na stalowych dźwigarach. Nad parterem znajduje się drewniany, belkowy strop z tynkowaną podsiębitką. Więźba dachowa konstrukcji krokwiowo – płatwiowej. Dwuspadowy dach pokryty jest dachówką ceramiczną, zakładkową. Stolarka okienna i drzwiowa jest futrynowa, drewniana. Okna dwuskrzydłowe. Obiekt wybudowany został na planie dwóch prostokątów większego i mniejszego, stykających się ze sobą od południa. Posiada dwa trakty. Bryła budynku jest zwarta, prostopadłościenna, nakryta dwoma dachami dwuspadowymi, ustawionymi do siebie prostopadle oraz dachem pulpitowym nad przybudówką, pokrytymi dachówką ceramiczną.

Elewacja północna jest gładka, tynkowana, trójosiowa na parterze i dwuosiowa na poddaszu, na cokole z płaskimi, gładkimi opaskami wokół otworów okiennych

⁶⁵ AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku.

i drzwiowych. W przyziemiu znajdują się trzy stopnie schodów, zaopatrzonej we współczesną balustradę. Elewacja wschodnia jest gładka, tynkowana, pięcioosiowa w przyziemiu i trójosiowa na poddaszu. Okno w narożniku północno – wschodnim podniesione są ku górze, pod nim znajduje się ślepy otwór w kształcie elipsy, ujęty prostą opaską. Okna parteru ujęte są w proste opaski. W partii przyziemia znajdują się cztery ujęte w płaskie opaski otwory okienne, doświetlające piwnice. W części elewacji wschodniej przybudówki zamurowano otwór drzwiowy, ujęty prostą opaską. Elewacja południowa przybudówki na cokole, gładka, tynkowana, trójosiowa z prostymi, płaskimi opaskami okiennymi. W ścianie szczytowej dwa małe otwory okienne, doświetlające poddasze, ujęte w płaskie opaski. Elewacja zachodnia budynku głównego jest gładka, czteroosiowa, na cokole, z profilowanymi opaskami okiennymi. W drugim od północy otworze okiennym wykuto nowy otwór drzwiowy. Na kalenicy budynku znajduje się prostopadłościenny wywietrznik, nakryty dachem dwuspadowym, pokryty dachówką ceramiczną. Elewacja zachodnia przybudówki jest gładka, tynkowana, na cokole⁶⁶.

Lodownia w zespole pałacowo – parkowym

Wzniesiona została w 1906 r. przez Zdzisława hrabiego Tarnowskiego. Lodownia usytuowana jest w południowo – wschodniej części zespołu. Od wschodu przylega do warzywniaka, od południa znajduje się piwnica ziemna, od zachodu kurnik, od północy chlew i kuchnia pałacowa.

Obiekt wymurowany został z cegły na zaprawie wapiennej, od wewnątrz tynkowany, z zewnątrz pozostawiony w cegle, podpiwniczony w całości, nakryty dachami dwuspadowymi, przecinającymi się pod kątem prostym. Pokrycie dachu stanowi dachówka ceramiczna, zakładkowa. Więźba dachowa jest konstrukcji płatwiowo – jętkowej i krokwiowej. Tynki wewnętrzne wapienno – piaskowe. Stolarka okienna drewniana, futrynowa, ościeżnicowa. Stolarka drzwiowa jest drewniana, futrynowa, dwuskrzydłowa z nadświetlem i jednoskrzydłowa, płycinowa. Budynek powstał na planie dwóch przecinających się pod kątem prostym prostokątów. Jednotraktowy, czteropomieszczeniowy. Bryła budynku jest prostopadłościenna, nakryta krzyżującymi się dachami siodłowymi, podpiwniczona, parterowa.

Wszystkie elewacje posiadają niski cokół, oddzielony ćwierćwałkiem od ścian. Elewacja północna, frontowa jest trzyosiowa, z wysuniętym na osi ryzalitem, mieszczący półkoliście zakończony otwór drzwiowy z nadświetlem i trzema stopniami schodów. W ścianach bocznych ryzalitu półkoliście zakończone sześciopolowe otwory okienne z

⁶⁶ AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku.

trójpołowym półkolistym nadświetlem. Otwory okienne i drzwiowe ryzalitu obwiedzione są fryzem ceglany, przechodzącym w gzyms międzykondygnacyjny. Ryzalit wieńczy ceglany gzyms z ornamentem kostkowym. W szczycie ryzalitu znajduje się ujęty w ceglaną opaskę owalny otwór okienny. Dach ryzalitu wieńczy ozdobny pazdur. Elewacja południowa tylna zdobiona jest analogicznie do północnej z ryzalitem, trójosiowa. W ryzalicie w miejscu drzwi znajduje się półkoliście zakończony otwór okienny, a w szczycie w miejsce okna w kształcie koła znajduje się półkoliście zamknięty, prostokątny otwór okienny. Elewacja wschodnia jest gładka z umieszczonym w szczycie prostokątnym otworem. Szczyt wieńczy ozdobny pazdur. Elewacja zachodnia jest analogiczna do wschodniej. W elewacji wschodniej i zachodniej ryzalitu północnego w partii cokołowej znajduje się po jednym z każdej strony otworze okiennym, zamkniętym odcinkowo z dekoracyjnym, ceglany łukiem odcinkowym⁶⁷.

Wozownia w zespole pałacowym

Wzniesiona została na początku XX w. przez Zdzisława hrabiego Tarnowskiego. Wozownia usytuowana jest w południowo – zachodniej części zespołu pałacowo – parkowego, od zachodu przylega do ul. Nadole. Od południa graniczy z zespołem stajni z ujeżdżalnią, a od wschodu i północy z parkiem pałacowym. Usytuowana jest na skraju wzniesienia, opadającego ku północnemu – zachodowi.

Obiekt wymurowany został z cegły, na zaprawie wapiennej, jest obustronnie tynkowany, niepodpiwniczony, nakryty stropem odcinkowym na dźwigarach stalowych. Więźba dachowa jest konstrukcji krokwiowo – jętkowej. Nakryta jest dachem dwuspadowym, przykrytym dachówką ceramiczną, zakładkową. Tynki wewnętrzne są wapienno – piaskowe, podobnie jak tynki zewnętrzne. Stolarka drzwiowa jest drewniana, futrynowa, dwuskrzydłowa, jednostronnie nabijana w choinkę, na stalowych zawiasach pasowych. Stolarka okienna jest stalowa, wielopolowa. Obiekt założony został na planie prostokąta do którego przylega mniejszy, tworzą one razem literę „L”. Od północnego – wschodu współcześnie przybudowano garaż. Prostokąt główny jest jednotraktowy, trójpomieszczeniowy. Prostokąt mniejszy jest jednotraktowy, dwupomieszczeniowy. Bryła budynku jest parterowa, niepodpiwniczona, prostopadłościenna. Całość nakryta jest dachem siodłowym.

Elewacje są gładkie, tynkowane, na wysokim cokole. Elewacja północna jest jednoosiowa, w narożniku północno – zachodnim znajdują się dwuskrzydłowe drzwi garażowe. Na wschód od drzwi widoczne są zamurowane cztery otwory okienne.

⁶⁷ AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku.

Elewacja wschodnia korpusu głównego jest jednoosiowa, gładka, pozbawiona cokołu z umieszczonym asymetrycznie otworem drzwiowym. Elewacja południowa korpusu głównego jest pięcioosiowa z której pierwsze trzy osie od południowego wschodu, zajmują okna, a dwie ostatnie dwuskrzydłowe otwory drzwiowe. Elewacja wschodnia części mniejszej jest dwuosiowa z rozmieszczonymi symetrycznie otworami drzwiowymi. Elewacja południowa części mniejszej jest jednoosiowa w partii przyziemia. W szczycie znajdują się dwa niewielkie otwory okienne, doświetlające poddasze. Pod okapem wystają profilowane końcówki belek więźby dachowej. Ponad szczytem ozdobna, drewniana sterczyna. Elewacja zachodnia korpusu głównego i części mniejszej posiada bardzo wysoki cokół, dwuosiowa, z której oś skrajna od południa zawiera zamurowany otwór okienny⁶⁸.

Chlew w zespole pałacowo – parkowym

Wybudowany został w 1898 r. przez Zdzisława hrabiego Tarnowskiego. Obiekt usytuowany jest w południowo – wschodniej części zespołu pałacowo – parkowego. Od wschodu sąsiaduje z kuchnią pałacową, od południa z lodownią, od zachodu z parkiem pałacowym.

Obiekt wymurowany został z cegły na zaprawie wapiennej, jest obustronnie tynkowany, niepodpiwniczony, nakryty stropem odcinkowym na dźwigarach stalowych. Więźba dachowa posiada konstrukcję krokwiowo – jętkową. Nakryta jest dachem dwuspadowym, przykrytym blachą stalową, dachówko podobną. Tynki zewnętrzne i wewnętrzne są wapienno – cementowe. Stolarka okienna jest drewniana, futrynowa, ościeżnicowa. Stolarka drzwiowa jest drewniana, futrynowa, dwuskrzydłowa z opierzeniem w jodełkę, na stalowych zawiasach pasowych.

Jednotraktowy obiekt powstał na planie prostokąta. Składa się on z dwóch jednoprzestrzennych pomieszczeń i części środkowej zawierającej garaż i pomieszczenia socjalne. Bryła budynku jest prostopadłościenna, parterowa, niepodpiwniczona. Całość nakryta jest dachem siodłowym.

Wszystkie elewacje są tynkowane. Elewacja północna, frontowa jest pięcioosiowa, z której oś trzecia i czwarta stanowią otwory drzwiowe. Drzwi w narożniku północno – zachodnim posiadają nadświetle. Otwory okienne i jeden otwór drzwiowy posiadają ceglane nadproża i parapety. Ponad oknami znajduje się ceglany, gładki gzyms między kondygnacyjny, oddzielający parter od kondygnacji poddasza, zawierającej cztery

⁶⁸ AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku.

rozmieszczone symetrycznie otwory okienne. Elewacja zachodnia jest gładka, w partii szczytu umieszczono osiowo dwupolowe okno. Elewacja południowa jest analogiczna do północnej, z tym że cztery osie stanowią otwory okienne, a jeden otwór drzwiowy z nadświetlem. Kondygnacja poddasza jest analogiczna do elewacji północnej. Wystrój zewnętrzny elewacji jak w elewacji północnej. Elewacja wschodnia na niskim cokole, gładka⁶⁹.

Most w zespole pałacowo – parkowym

Wzniesiony został w 1911 r. przez Zdzisława hrabiego Tarnowskiego. Most usytuowany jest w północno – wschodniej części założenia, nad fosą otaczającą pałac od wschodu. Wymurowany został z cegły pełnej, palonej, na zaprawie wapiennej. Przerzucono go przez fosę łukiem arkadowym, wspartym na dwóch przyczółkach ceglanych. Ścianki mostu wymurowano z cegły, o układzie schodkowym. Ścianki boczne przykryte są płytkami betonowymi. Elewacje boczne północna i południowa są gładkie, nietynkowane, zakończone schodkowym murem, z arkadą przerzuconą ponad fosą. Od strony północnej przylega do ściany mostu mur bastionowy dawnych umocnień obronnych pałacu⁷⁰.

Pozostałości bastionu wschodniego w zespole pałacowo – parkowym

Wzniesiony został w 1 poł. XVIII w. w stylu barokowym w czasie prac prowadzonych przez Jana Stanisława hrabiego Tarnowskiego. Fragment umocnień bastionowych usytuowany jest w północno – wschodniej części założenia, przy fosie obiegającej pałac od wschodu.

Wymurowany został z cegły, na zaprawie wapiennej, pierwotnie tynkowany, zwieńczony ceglany, tynkowanymi występami, regularnie rozmieszczonymi, w formie krenelażu. Od wschodu w narożniku północno – wschodnim cztery sklepienie łukiem pełnym wnęki, obecnie zmurowane. Od północy zakończony betonową czapą, po skosie. Pola muru pomiędzy krenelażem pokryte szczątkowo zachowaną dachówką ceramiczną, karpiówką⁷¹.

Most w zespole pałacowo – parkowym

⁶⁹ AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku.

⁷⁰ AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku.

⁷¹ AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku.

Wybudowany został w 1903 r. przez Zdzisława hrabiego Tarnowskiego. Most usytuowany jest w południowej części założenia, na osi pałacu i bramy wjazdowej na teren zespołu, nad fosą, która urywa się w zachodniej części zespołu, przy stajni.

Most wymurowany został z cegły, przerzucony ponad fosą łukiem arkadowym, uskokowym, wspartym na dwóch przyczółkach ceglanych. Pierwszy, zewnętrzny łuk arkady mostowej większy, drugi wewnętrzny mniejszy. Ścianki mostu są murowane, o układzie schodkowym, przykryte częściowo płytkami piaskowca, częściowo płytkami betonowymi. Na osi poprzecznej mostu, na ściankach bocznych stały pierwotnie latarnie, po jednej z każdej strony. Przejazd przez most pokryty jest kostką granitową. Elewacje boczne wschodnia i zachodnia są gładkie, nietynkowane, zakończone schodkowym murem, z uskokową arkadą mostową przerzuconą przez fosę⁷².

Pałac w Mokrzyszowie

Zespół pałacowy w Mokrzyszowie składa się z neogotyckiego pałacu otoczonego resztkami dawnego parku z relikdami starodrzewu oraz dawnej oficyny, dziś znajdującej się poza parkiem. Budowę rozpoczęto w połowie XIX w., ukończono ją w 1893 r. Pałac należał do G. Schindlera, następnie do spółki Maks i Artur Francke. W 1905 r. pałac kupiła Zofia z Potockich Tarnowska. Założenie pałacowo – parkowe położone jest w centrum osiedla Mokrzyszów, na południe od drogi Tarnobrzeg – Stalowa Wola.

Pałac wymurowany został z cegły na zaprawie wapiennej. Jest on budowlą dwukondygnacyjną, podpiwniczoną, dwutraktową, wzniesioną na planie prostokąta. Piwnice posiadają sklepienie kolebkowe, pozostałe stropy są drewniane, belkowe. Klatka schodowa jest ostrołukowa z lunetami. Obiekt posiada drewnianą więźbę dachową, krokwiowo – stolcową. Pałac posiada zwartą prostopadłościenną bryłę. W narożniku północno – zachodnim znajduje się czworoboczna wieża, w narożniku południowo – wschodnim pięcioboczna wieża. Pałac posiada ryzalit w dłuższych bokach oraz wykusz parterowy od wschodu. Korpus główny nakryty jest dachem czterospadowym, wieża północna posiada dach mansardowy, hełm jest stożkowy. Ryzalit zachodni i szczyt elewacji wschodniej nakryte są dachami dwuspadowymi.

Elementami wspólnymi wystroju elewacji są podziały poziome i detal wokół okien. Pałac w poziomie posiada gzymsy cokołowe i kordonowe. Osie okienne pokrywają się na wszystkich kondygnacjach. Wszystkie okna posiadają profilowane opaski. Elewacje

⁷² AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku.

obiektu są odmienne, różnią się między sobą. Elewacja zachodnia, frontowa jest niesymetryczna, ośmioosiowa, od północy posiada jednoosiową wieżę i ryzalit środkowy. Elewacja wschodnia, ogrodowa jest niesymetryczna, dziesięcioosiowa, posiada trójosiowy ryzalit środkowy i wieloboczną wieżę od południa. Elewacja południowa jest trójosiowa z jednoosiową wieżą w narożniku wschodnim. Elewacja północna jest trójosiowa, posiada pięciokondygnacyjną wieżę w osi zachodniej. We wnętrzu znajduje się 15 dużych sal i reprezentacyjna klatka schodowa. Komunikacja odbywa się w układzie traktowym i działowym. Obiekt zaliczany jest do tzw. architektury malowniczej, opartej w głównej mierze na wzorach neogotyku angielskiego.⁷³

Park

W otoczeniu pałacu letniego w Mokrzeszowie zachowały się ogrody użytkowe i kwatery drzew owocowych. Niewielkie powierzchnie starodrzewia z lipą szerokolistną i drobnolistną, dębem szypułkowym, wiązem polnym i górskim, jesionem wyniosłym i kasztanowcem zwyczajnym, rosną wąskim pierścieniem wokół granicy założenia. Przed elewacją ogrodową pałacu rosną stare drzewa żywotnika wschodniego i zachodniego. Występuje tu ponad to buk czerwony, sosna wejmutka i pospolita, klon polny, klon jawor, z nowych nasadzeń topola simonii. Z drzew pomnikowych występują tu : dąb szypułkowy, buk pospolity, buk pospolity odmiana purpurowa, wiąz górski⁷⁴.

Oficyna pałacu w Mokrzeszowie

Eklektyczna oficyna pałacowa pochodzi z 1 poł. XIX w. Położona jest na skrzyżowaniu drogi Stalowa Wola –Mokrzeszów, na południowym skraju osady, przy ul. Zamkowej, na lokalnym wyniesieniu, w otoczeniu pozostałości parkowych. Zwrócona jest frontem na zachód.

Wymurowana została z cegły, obustronnie tynkowana. Posiada drewniane stropy belkowe, z tynkowaną podsiębitką, docieplone glinianą polepą. Wieżba dachowa jest drewniana, krokwiowo – stolcowa. Dach kryty jest ceramiczną dachówką. Stolarka okienna i drzwiowa jest drewniana, futrynowa. Okna ośmiopolowe, drzwi płycinowe. Obiekt wybudowany został na planie prostokąta, z prostokątnym przedsionkiem od frontu. Budynek jest dwutraktowy, dwunastopomieszczeniowy. Bryła budynku jest prostopadłościenna, parterowa, nakryta dachem dwuspadowym. Przedsionek frontowy równy jest wysokością korpusowi głównemu, posiada dwuspadowy dach.

⁷³ AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku

⁷⁴ J. Piórecki, *op. cit.*, s. 170.

Elewacje są tynkowane, na cokole, zwieńczone profilowanym gzymsem. Naroża ujęte są boniowanymi lizenami. Otwory okienne i drzwiowe są prostokątne w profilowanych opaskach. Elewacja frontowa, zachodnia jest pięcioosiowa, na osiach trójskrzydłowe okna. W bocznej, północnej ścianie przedsiönka drzwi, w południowej okno. Elewacja tylna jest sześciuosiowa, z nieregularnym układem osi, na 1 i na 4 osi od północy znajdują się drzwi poprzedzone schodami. Elewacje szczytowe, południowa i północna są dwukondygnacyjne⁷⁵.

Dwór w Nagnajowie

Klasycystyczny dwór w Nagnajowie powstał w drugiej połowie XIX w. dla rodziny Padewiczów. W 1866 r. nabyty został przez Rathlerów, następnie przez Biegelaisenów. W czasie II wojny światowej dwór został poważnie uszkodzony. Po wojnie został przejęty przez Skarb Państwa. Obiekt usytuowany jest na północnym skraju osiedla Nagnajów, na skraju skarpy wiślanej, równolegle do drogi Mielec – Tarnobrzeg.

Dwór wzniesiony jest na planie prostokąta, wymurowany z cegły na zaprawie wapiennej, otynkowany. Obiekt jest parterowy, od północy podpiwniczony. Posiada stropy Kleina nad piwnicami, nad parterem stropy płaskie żelbetowe z wieńcami. Dwór posiada drewnianą, dwustolcową więźbę dachową. Nad korpusem znajduje się dach czterospadowy, kryty dachówką ceramiczną, portyk nakryty jest dachem dwuspadowym. Elewacje mają skromny wystrój w postaci gzymsów profilowanych i boniowanych naroży. Elewacja wschodnia, frontowa jest dziesięcioosiowa, przylega do niej portyk, wsparty na czterech kolumnach, wolnostojących i dwóch półkolumnach, dostawionych do lica fasady, o porządku tokańskim. Portyk posiada trójkątny szczyt z okulusem w środku. Elewacja południowa jest trójosiowa, zachodnia jest jednoosiowa, północna jest trójosiowa. Komunikacja odbywa się w układzie traktowym i działowym.⁷⁶

Zabudowa Miejska

Zabudowa miejska w Tarnobrzegu występuje głównie na obszarze Starego Miasta, ale również na obszarach, które niegdyś stanowiły przedmieścia, a obecne znajdują się w granicach Tarnobrzega. Zabudowa ta pochodzi w większości z końca XIX w. Wśród obiektów godnych uwagi należy wymienić m.in.:

⁷⁵ AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku.

⁷⁶ AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku.

Urząd Miejski

Budynek został wzniesiony w 1910 r., według projektu inż. Nikodemowicza, na potrzeby Rady Powiatowej. W 1915 r. obiekt doznał uszkodzeń. W 1920 r. część gmachu została przekazana na potrzeby gimnazjum im. Hetmana Jana Tarnowskiego.

Rysunek 6. Urząd Miejski.

Do 1973 r. służył jako siedziba Liceum Ogólnokształcącego. W latach 1975 -1998 był siedzibą Wojewody. Od 1999 r. jest siedzibą Zarządu Miasta Tarnobrzega oraz Urzędu Miejskiego. Obiekt położony jest w zachodniej części miasta, przy ul. Kościuszki, na rogu, utworzonym przez skrzyżowanie z ul. Sokolą. Secesyjny, dwukondygnacyjny, podpiwniczony obiekt na planie dwóch prostokątów, połączonych ze sobą częścią 1,5 traktową, przez co rzut przypomina literę „L”, wybudowany został z cegły, na zaprawie wapiennej, jest on obustronnie tynkowany. Posiada on nad parterem i piętrem stropy typu Kleina, nad piwnicą sklepienia odcinkowe, na belkach stalowych. Dach jest czterospadowy i dwuspadowy, nad klatką schodową mansardowy, drewniany, konstrukcji płatwiowo – kleszczowej, kryty dachówką ceramiczną. Elewacja frontowa jest siedmioosiowa, symetryczna, po jej środku znajduje się trzyosiowy ryzalit. Po środku znajduje się wejście, dostępne schodami. Nad wejściem znajduje się wsparty na kolumnach balkon z balaskową balustradą. Ryzalit w partii dachu posiada szczyt, flankowany dwoma odcinkami balaskowej balustrady. Elewacja południowa jest dziesięcioosiowa, elewacja północna jest trzyosiowa. Elewacja zachodnia skrzydła południowego jest trzyosiowa, w przyziemiu posiada duże otwory, prowadzące do

garaży, a na piętrze szerokie okna. Elewacja tylnia skrzydła wschodniego, posiada duży otwór oświetlający klatkę schodową. Elewacje posiadają: wysoki cokół, boniowania, pilastry, kierowane gzymsy, opaski, fryz.⁷⁷

Magistrat, ob. Kamienica

Wzniesiony został w stylu eklektyzmu, w końcu XIX w. z przeznaczeniem na siedzibę władz municypalnych. Usytuowany jest przy ul. Kościuszki 12.

Wymurowany został z cegły ceramicznej pełnej, na zaprawie wapiennej, obustronnie tynkowany, niepodpiwniczony. Posiada drewniany, belkowy strop z tynkowaną podsiębitką i podłogą od góry. Więźba dachowa jest drewniana, konstrukcji płatwiowo – krokwiowej. Dach pokryty jest dachówką ceramiczną, zakładkową. Okna futrynowe, drewniane, dwuskrzydłowe, czteropolowe. Drzwi futrynowe, płycinowe, dwuskrzydłowe. Detal architektoniczny zewnętrzny ciągniony w tynku.

Obiekt wybudowany został na planie trapezu, ze ściętym narożnikiem, jednoprzestrzenny. Wyjście na zewnątrz znajduje się od zachodu, od północy natomiast przez wspólną sień z sąsiednim budynkiem.

Elewacja wschodnia jest trójosiowa, na niewielkim cokole, tynkowana, ujęta w narożach boniowaniem, zwieńczona profilowanym gzymsem wspartym na fryzie kostkowym. Okna elewacji posiadają opaskę profilowaną, przechodzącą w nadokienny gzyms odcinkowy, posadzoną nad podokienniku, ten na kostkowych wspornikach. Elewacja południowo – wschodnia jest jednoosiowa o analogicznym wystroju do elewacji wschodniej, z tym że posiada zamurowany otwór okienny. Elewacja południowa jest trójosiowa o analogicznym wystroju do elewacji wschodniej i południowo – wschodniej. Od zachodu i północy posiada ścianę wspólną z sąsiednimi budynkami. Od zachodu budynek został rozebrany⁷⁸.

Budynek dawnego Sądu Powiatowego

Neoklasycystyczny budynek sądu i aresztu zaczęto wznosić z inicjatywy sędziego Erazma Tałasiewicza. W 1888 r. budynek był częściowo ukończony. W 1890 r. siedziba Sądu była ukończona. Obiekt usytuowany jest w północnej części miasta. Dwa skrzydła południowe i wschodnie ujmują rozwarty pod kątem narożnik wytyczony ulicami

⁷⁷ AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku

⁷⁸ AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku

Dominikańską i Sandomierską. Od północy przylega mniej reprezentacyjne skrzydło, które z zachodnim murem ogrodzeniowym i nowszym garażem zamyka podwórze.

Budynek został wzniesiony z cegły, jest obustronnie tynkowany, posiada stropy drewniane i ceglane odcinkowe. Więźba dachowa budynku jest płatwiowo – stolcową z kleszczami, kołowana, dach kryty blachą. Stolarka okienna dwuskrzydłowa z lufcikiem u góry, skrzynkowa, konstrukcji ościeżnicowej. Stolarka drzwiowa płycinowa.

Budynek jest trójskrzydłowy, w kształcie spłaszczonej, rozwartej podkowy, na narożniku skrzyżowania ulic ścięty. W tym miejscu znajduje się główne wejście, prowadzące do wąskiego korytarza, położonego za nim holu i wejścia na podwórze. Układ wewnątrz jest 2,5 traktowy, z korytarzem rozdzielającym dwie części pomieszczeń, w skrzydle północnym 1,5 traktowy. Bryła budynku jest rozczłonowana, parterowa, nakryta dwuspadowymi dachami, niepodpiwniczona.

Elewacja frontowa załamuje się, ujmując narożnik skrzydła południowo – wschodniego, jest sześciosiowa od ul. Dominikańskiej, trzyosiowa na ściętym narożniku, dziesięcioosiowa od ul. Sandomierskiej. Okna zgrupowane parami, otoczone opaskami, z płycinami podokiennymi i gzymsami nadokiennymi. Wejście w ściętym narożniku ujęte jest pilastrami na cokołach i zwieńczone trójkątnym naczółkiem. Całość elewacji obiega podokapowy gzyms profilowany. Elewacja północna składa się z czteroosiowej ściany szczytowej skrzydła wschodniego i dwuosiowej elewacji bocznej skrzydła północnego. Okna znajdują się w uszastych obramieniach, odmiennie niż w elewacji frontowej. Elewacja szczytowa skrzydła północnego jest czteroosiowa. Elewacja tylna składa się z trzyosiowej części należącej do skrzydła północnego, sześciosiowej części skrzydła wschodniego i pięcioosiowej części skrzydła południowego. Między skrzydłami, na osi wejścia głównego znajduje się odcinkowo zamknięta wnęka wejścia na podwórze, której arkada spina skrzydło wschodnie i południowe. Elewacja zachodnia, szczytowa skrzydła południowego przebita jest wtórnym, dużym otworem okiennym⁷⁹.

Kamienica Pl. B. Głowackiego 41

Obiekt wzniesiono na przełomie XIX i XX w. dla Beniamina Federbuscha w stylu eklektycznym z elementami baroku, klasycyzmu i modernizmu. W okresie powojennym zaadoptowany został na potrzeby GS SCH. Obecnie służy celom handlowym.

⁷⁹ AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku

Usytuowany jest w narożnym południowo – wschodnim bloku zabudowy przyrynkowej, w pierzei zachodniej, przy skrzyżowaniu ul. Szkolnej i Pl. B. Głowackiego.

Budynek posiada ceglane fundamenty na betonowych ławach, ściany tynkowane są obustronnie, balkony żelbetowe na stalowych dźwigarach. Piwnice posiadają sklepienia kolebkowe, na piętrze w części pomieszczeń stropy Kleina, pozostałe belkowe. Wieźba dachowa konstrukcji stolcowej, pokrycie z blachy. Stolarka drzwiowa płycinowa, jedno i dwuskrzydłowa. Okna dwudzielne, czterokwaterowe, półskrzynekowe. Od Pl. Głowackiego na piętrze czterodzielne, ośmiokwaterowe. W przyziemiu od strony Pl. Głowackiego okna wystawowe.

Budynek powstał na planie wąskiego prostokąta, jako obiekt dwutraktowy z frontowym traktem ryzalitowym wysuniętym z zachodniej elewacji bocznej. Układ przestrzenny piętra jest analogiczny do parteru. Komunikacja na piętrze jest osobna dla każdego traktu, odbywa się dwiema klatkami schodowymi. Jedna klatka schodowa w trakcie frontowym, w ryzalicie bocznym, z wejściem od południa. Druga w trakcie tylnym, w jego środkowej części, dostępna wąskim korytarzem z wejściem od zachodu.

Bryła budynku jest dwukondygnacyjna prostopadłościenna, zwarta i podpiwniczona. Dachy są osobne dla każdego traktu. Nad traktem frontowym dach trzyspadowy w układzie szczytowym do Pl. B. Głowackiego. Nad traktem tylnym dach dwuspadowy w układzie kalenicowym.

Elewacja frontowa od ul. Szkolnej posiada lekko przesuniętą oś symetrii, jest siedmioosiowa, dwukondygnacyjna z trójosiową częścią środkową, zaznaczoną ryzalitem zwieńczonym płasko zakończonym szczytem z dwoma spływami na bokach i dwoma oknami doświetlającymi. Przyziemie i narożniki zaznaczono boniowaniem. Partia cokołowa posiada okna doświetlające piwnice, wyodrębniona jest pasem tynku. Między kondygnacjami znajduje się szeroki fryz, ograniczony profilowanymi gzymsami z płycinami na osiach otworów okiennych. Górna kondygnacja zwieńczona jest pseudodoryckim belkowaniem. W partii szczytowej ryzalitu odcinki gzymsu nad oknami. Podziały pionowe za pomocą otworów okiennych i drzwiowych. Na osi znajduje się wejście, nad którym w drugiej kondygnacji znajduje się balkon. Drugie wejście znajduje się przy lewym skraju elewacji. Otwory okienne górne w postaci dwóch dużych, odcinkowo zamkniętych otworów okiennych na piętrze. Profilowane arkadowe zamknięcia okien wsparte są na płaskich pilastrach i zwieńczone dekoracyjnymi kluczami. W przyłuczach trójkątne, pozorne płyciny ograniczone listwami ciągnionymi w tynku. Pozostałe elewacje nie opracowane architektonicznie. W ścianie zachodniej tylnego traktu znajduje się wtórny otwór okienny w przyziemiu i wtórne okno na piętrze.

W przyziemiu znajduje się otwór wejściowy do korytarza i klatki schodowej tylnego traktu. W ścianie traktu frontowego znajduje się otwór wejściowy w przyziemiu. W ścianie północnej znajduje się prostokątny otwór doświetlający strych⁸⁰.

Kamienica tzw. „Bratniak” Pl. B. Głowackiego 52

Wzniesiona została w końcu XIX w. dla Chaima Zwirna. Od 1891 r. stanowiła własność Cypy Rosenfeld i Małki Burstyn. W 1899 r. została kupiona przez Spółkę Kasy Oszczędności i Pożyczek w Tarnobrzegu na siedzibę sklepu katolickiego, założonego przez Towarzystwo Przemysłowo – Handlowe. W 1919 r. budynek stanowił własność Aleksandra Brodkiewicza. W 1929 r. został własnością Okręgowej Spółdzielni

Stowarzyszenia Spożywców „Bratnia Pomoc” w Sandomierzu. Początkowo był to budynek piętrowy z dachem dwuspadowym. W latach 1918 – 1920 rozbudowano go do stanu obecnego. Po II wojnie światowej mieściły się tu sklep i biura PSS „Społem”. W 1986 r. przejęty został na potrzeby Izby Skarbowej w Tarnobrzegu.

Obiekt usytuowany jest w północnej pierzei Pl. B. Głowackiego. Secesyjny, podpiwniczony, dwu i półkondygnacyjny obiekt, na planie trapezu i przyległego do niego kwadratu, mieszczącego klatkę schodową, wymurowany został z cegły, na zaprawie wapiennej, jest obustronnie tynkowany. Piwnica posiada sklepienia odcinkowe, kondygnacje nadziemne płaskie stropy betonowe. Obiekt posiada trójspadowy dach o drewnianej płatwiowo – stolcowej konstrukcji. Dach przykryty jest blachą miedzianą. Elewacja frontowa jest trójosiowa z wejściem, flankowanym dwoma dużymi oknami. Na piętrze znajduje się balkon, wsparty na dekoracyjnych wspornikach, pod którym na osi, w prostokątnej płaskiej ramie znajduje się płaskorzeźba przedstawiająca wizerunek Matki Bożej Dzikowskiej. Elewacja zwieńczona jest kostkowym gzymsem kordonowym, oddzielającym nadbudowę, w postaci poddasza. Elewacja zachodnia jest trójosiowa, z analogiczną do fasady frontowej dekoracją. Posiada jednoosiową przybudówkę. Elewacja północna, tylna posiada węższą, trójosiową klatkę schodową, z wejściem posiadającym półkolisty tympanon, wypełniony dekoracją stiukową, drewniany balkon na ozdobnych wspornikach.⁸¹

Kamienica przy pl. B. Głowackiego 53

⁸⁰ AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku

⁸¹ AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku

Kamienica powstała w końcu XIX w. W latach 1914 – 1939 znajdowała się w niej księgarnia i skład materiałów komercyjnych. W 1945 r. jej użytkownikiem został PSS „Społem” w Tarnobrzegu. Od 1997 r. stanowi własność prywatną, mieści lokale handlowe.

Obiekt usytuowany jest w północnej pierzei pl. B. Głowackiego. Secesyjny częściowo podpiwniczony budynek na planie kwadratu, wymurowany został z cegły na zaprawie wapiennej. Piwnice posiadają sklepienie kolebkowe, krzyżowe, strop płaski i odcinkowy. Parter posiada sklepienie żaglaste, strop odcinkowy i strop płaski. Stropy piętra są płaskie, drewniane. Obiekt posiada drewnianą płatwiowo – stolcową więźbę dachową. Dach siodłowy, przykryty jest blachą i papą. Elewacja frontowa południowa, jest pięcioosiowa, boniowana szerokimi pasami, przyziemie od górnych kondygnacji oddzielone jest listwą, posiada trzy okna wystawowe, wejście w narożniku wschodnim, na piętrze balkon oraz fryz z kołami. Elewacja południowa zwieńczona jest belkowanie, podzielonym na segmenty pilasterkami. Elewacja tylna, północna jest siedmioosiowa, z zewnętrznymi schodami na piętro oraz balkonem.⁸²

Dom przy ul. Szerokiej 9

Dom wzniesiono w 2 poł. XIX w. Do 1920 r. należał do Markusa Honigwascha i Ryfki Honigwaschowej. W czerwcu 1920 r. nabyty został przez Feliksa Aducha i Marię Aduchową. Kolejnymi właścicielami są spadkobiercy Aduchów. Obiekt usytuowany jest na niewielkim wzniesieniu, na południowy – wschód od Rynku, w boku zabudowy zwartej, pomiędzy ul. Szeroką, Sienkiewicza i Dominikańską.

Obiekt został wymurowany z cegły ceramicznej, pełnej na zaprawie wapiennej, jako budynek parterowy, jest obustronnie tynkowany, częściowo podpiwniczony. Piwnica posiada ceramiczne beczkowe sklepienia, parter stropy płaskie, drewniane, belkowe z podsufitką, obite trzcina, tynkowane. Więźba dachowa jest drewniana, krokwiowa ze stolcami ukośnymi. Dach dwuspadowy, pokryty blachą. Stolarka okienna od frontu jest drewniana, ościeżnicowa, od podwórza współczesna. Stolarka drzwiowa jest drewniana, futrynowa. Drzwi są dwu i jednoskrzydłowe, współczesne.

Budynek powstał na planie trapezu, jest dwutraktowy, siedmiopomieszczeniowy. Bryła budynku jest zwarta, prostopadłościenna, parterowa, częściowo podpiwniczona.

Elewacja frontowa jest czteroosiowa, symetryczna. W parterze na drugiej osi od południa znajduje się otwór drzwiowy. Budynek nie posiada wystroju

⁸² AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku

architektonicznego. Posiada wysoką podmurówkę. Wejście umieszczone jest we wnęce, dostępne po czterech stopniach. Całość wieńczy skromny profilowany gzyms. Elewacja tylna jest trójosiowa, pozbawiona wystroju architektonicznego. Na parterze, na pierwszej od południa osi znajduje się otwór drzwiowy. Gzyms wieńczący został usunięty⁸³.

Budynek Kasyna Urzędniczego, ob. Tarnobrzeski Dom Kultury

Budynek został wzniesiony w latach 1912 – 1914 z inicjatywy starosty tarnobrzeskiego Eugeniusza Swobody, według planów inż. Nikodemowicza z Przemyśla. Po II wojnie światowej użytkowany był jako Powiatowy Dom Kultury, od 1975 r. jako Wojewódzki Dom Kultury. W 1983 r. zostały odnowione elewacje obiektu. Budynek utrzymany jest w stylu eklektycznym. Jest to obiekt narożny, usytuowany w zachodniej części miasta, u zbiegu ul. Słowackiego i Sokolej, z dobudowanym od południa nowoczesnym budynkiem WDK. Składa się z dwóch skrzydeł północnego i wschodniego. Od zachodu przylega do niego niewielki dziedziniec.

Obiekt został wymurowany z cegły na zaprawie wapiennej. Jest obustronnie tynkowany, ozdobiony sztukateriami, częściowo podpiwniczony. Piwnice sklepiono odcinkowymi kolebkami. Dostępne są one z zewnątrz, od zachodu. Obiekt posiada drewniane, belkowe stropy z sufitami, nad sceną i widownią wzmocnione są stalowymi podciągami. Więźba dachowa jest drewniana, konstrukcji stolcowo – krokwiowej, nad widownią wieszarowej. Stolarka okienna jest drewniana, ościeżnicowa, dwuskrzydłowa, czterokwaterowa. Stolarka drzwiowa jest drewniana, płycinowa.

Obiekt wybudowano na planie litery L o dwutraktowym układzie wewnątrz, obecnie zmienionym. Front budynku zwrócony jest ku północy. Budynek jest wolnostojący, parterowy na wysokim cokole, prostopadłościenny, nakryty dachem czterospadowym z ryzalitem w skrzydle północnym, od północy zakończonym tympanonem.

Elewacja północna, frontowa jest ośmioosiowa z dwuosiowym ryzalitem, zakończona tympanonem ujętym w wolutowe spływy z kulistymi sterczynami na osiach. Wzniesiona na wysokim cokole, posiada wykonane techniką sztukatorską ramy o wyciętych półkoliście narożnikach, wypełnionych wewnątrz pasami boniowania i ujmujące otwory okienne. Otwory okienne ozdobione są opaskami z cekinami, z profilowanymi parapetami i z liściastymi zwieńczeniami ujętymi w klucz i cokolik z kulą sterczyny. U góry znajduje się belkowanie z fryzem wypełnionym okienkami poddasza, między którymi znajdują się roślinne girlandy. Podobnie zdobione są pozostałe elewacje.

⁸³ AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku.

Elewacja wschodnia jest sześćoosiowa na cokole. Elewacja zachodnia od strony dziedzińca złożona jest z elewacji skrzydła północnego i wschodniego, przebita została jednym otworem drzwiowym, dostępnym przez zewnętrzne schody i dwoma małymi otworami okiennymi, pozbawionymi dekoracji oraz zejściem do piwnic w partii cokołu. Elewacja południowa skrzydła północnego jest ślepa, zdobiona ujętymi w profilowaną ramę pasami boniowania, pozbawiona girlandów w partii fryzu. W narożniku południowo – wschodnim znajduje się otwór drzwiowy. Do elewacji przylega betonowa pochylnia. Elewacja południowa skrzydła wschodniego przysłonięta jest dobudowanym współcześnie budynkiem WDK⁸⁴.

Dom mieszkalny (Dworek) ul. Mickiewicza 19

Wzniesiony został w końcu XIX w. jako komora celna. W latach 1918 – 1939 mieścił się w nim Powiatowy Zarząd Drogowy. Od 1945 r. mieścił się w nim Zarząd Dróg Publicznych, przekształcony w 1950 r. w Rejon Dróg Publicznych. W 1985 r. obiekt został przejęty przez Przedsiębiorstwo Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej w Tarnobrzegu. Położony jest w południowej części miasta, między ul. Mickiewicza, Szpitalną i Borek.

Obiekt posiada ceglane i betonowe fundamenty. Jest podpiwniczony w tylnej części, w trakcie środkowym. Ściany są drewniane w konstrukcji wieńcowej na obłap, obustronnie tynkowane. W piwnicach stropy Kleina. W pozostałych pomieszczeniach stropy drewniane z tynkowaną podsiębitką. Wieżba dachowa płatwiowo – kleszczowa, drewniana, czterospadowa. Dach nakryty jest blachą ocynkowaną. Stolarka okienna ościeżnicowa, trójskrzydłowa, podwójna. Stolarka drzwiowa płycinowa. Od frontu znajduje się portyk wgłębny wsparty na czterech drewnianych kolumnach.

Obiekt powstał na planie prostokąta. Jest czterodziałowy, dwutraktowy, wielopomieszczeniowy. Od frontu znajduje się portyk wgłębny, od tyłu ganek, na rzucie prostokąta, trójdziałowy. Bryła budynku jest prostopadłościenna, parterowa, częściowo podpiwniczona, nakryta wysokim, czterospadowym, łamanym dachem polskim, z trójkątną facjatką od frontu.

Elewacje są tynkowane, na cokołach, rozczłonkowane prostokątnymi otworami okiennymi i drzwiowymi. Elewacja frontowa jest pięćoosiowa. Portyk wgłębny posiada trzy osie, drzwi i dwa dwuskrzydłowe okna. Nad portykiem wgłębny znajduje się trójkątna facjatka, o spływach wolutowych z eliptycznym okulusem na osi. Elewacja tylna

⁸⁴ AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku

jest sześciosienna z czego cztery osie przypadają na ganek. Elewacja południowa, szczytowa jest jednoosienna, asymetryczna. Elewacja szczytowa północna jest asymetryczna⁸⁵.

Budownictwo drewniane

Do końca okresu międzywojennego w widłach Wisły i Sanu podstawowym materiałem do budowy było drewno. Od drugiej połowy XIX w. plan domu mieszkalnego przechodził przemiany. Częstym rozwiązaniem była chałupa mieszkalna ze stajnią pod jednym dachem, funkcjonował również samodzielny budynek mieszkalny. Tendencje w budownictwie szły w kierunku samodzielnego budynku mieszkalnego i odrębnych zabudowań gospodarczych. Do lat 60 XX w. powszechnym zjawiskiem była stodoła i stajnia pod jednym dachem. Punktem wyjścia dla samodzielnej chałupy mieszkalnej, był model dwupomieszczeniowy, jednotraktowy. Składał się z izby i sieni. Występował również dom jednopomieszczeniowy. U Lasowiaków powszechnie występował typ chałupy jednotraktowej. Sień w takim domu znajdowała się początkowo przy jednej ze ścian szczytowych, następnie między izbą a komorą. Występowały również sienie przelotowe. Po II wojnie światowej komora została zastąpiona przez kuchnię połączoną ze spiżarnią. Upowszechnił się plan chałupy półtora i dwutraktowy. Zastosowanie u Lasowiaków dwutraktu nastąpiło późno, dopiero w okresie I wojny światowej.⁸⁶

Budynki mieszkalne, gospodarcze i inwentarskie cechowała zrębowa konstrukcja ścian, czyli system drewnianych belek położonych poziomo jedna na drugiej i wiązanych w narożach. Zrębem chałup była sosna, rzadziej jodła i świerk. Zręby domów i budynków gospodarczych wykonywano w konstrukcji wieńcowej. Stosowano belki grube, z grubsza ociosane z pozostawieniem oflisów. Od I wojny światowej obróbka stała się staranna. Grube belki rozcinano przy pomocy pił. Ściany chałup stały się cieńsze. W systemie wiązania węglów stosowano trzy metody. Do początków XX w. wiązano belki na obłap. Po I wojnie światowej wszedł nowy system wiązania belek na rybi ogon. Trzecim systemem węglowania był tzw. zamek. Stosowanie systemu sumikowo – łątkowego było w budynkach mieszkalnych bardzo rzadkie. Dom zaczynało budować od położenia podwaliny tzw. przyciesia. Naroża wsparte były zwykle na kamieniach. Stosowanie fundamentów pojawiło się w początkach XX w. Wysokość zrębu w XIX w. wynosiła od 170 do 190 cm, w XX w. miała już 180 do 220 cm, uzyskiwano wysokości dochodzące nawet do 280 cm. Przestrzenie między belkami uszczelniano mchem i gliną wewnątrz i

⁸⁵ AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku

⁸⁶ J. Furdyna, *op. cit.*, s. 50 – 74.

z zewnątrz, było to tzw. gacenie. Od początku XX w. domy bielono. Po I wojnie światowej bielono dekoracyjnie szczeliny między belkami. W okresie międzywojennym domy zaczęto szalować pionowo deskami. Wcześniejsze domy posiadały głównie dachy czterospadowe, później dwuspadowe. Wraz z wprowadzeniem cegły do budowy, zaniknęły słomiane pokrycia dachów, wyparte one zostały przez dachówkę. Zachodnie i północne części wideł Wisły i Sanu były najbardziej zaawansowane w użyciu jako budulca cegły i pustaków.⁸⁷

Prawie do końca drugiej połowy XIX w. Tarnobrzeg posiadał zabudowę drewnianą. Sytuacja uległa zmianie po serii niszczących miasto pożarów z drugiej połowy XIX w. Po ostatnim pożarze zalecono odbudowę zniszczonych domów przy zastosowaniu cegły. Jeszcze po II wojnie światowej większość zabudowy miasta i dzielnic powstałych z przyłączenia do Tarnobrzega części okolicznych wsi, miała charakter drewniany. W obecnej chwili zabudowa drewniana jest sporadyczna. Nie obserwujemy już drewnianej małomiasteczkowej zabudowy.

Do lat 60 XX w. przy ul. Mickiewicza 30 znajdował się drewniany dom pochodzący z przełomu XVIII i XIX w., reprezentujący drewniane małomiasteckie budownictwo. Został on przeniesiony do Muzeum Budownictwa Ludowego. Obiekt ten usytuowany był w zabudowie luźnej, kalenicą do drogi. Posiadał konstrukcję zrębową, bez ostatków, wylepiony był gliną i pobielony. Założony był na planie prostokąta, był parterowy bez podpiwniczenia. Posiadał dach czterospadowy o krótkiej kalenicy, więźbę jętkową. Elewacje dłuższe były trójosiowe, elewacje krótsze dwuosiowe. Od frontu na osi umieszczono ganek na dwóch drewnianych, kanelowanych kolumnach „doryckich”. Otwory były bez obramień. Wnętrze było trójdzielne, dwutraktowe. Posiadał belkowe stropy.⁸⁸

Cmentarze

Cmentarz rzymskokatolicki przykościelny (przyklasztorny)

Nieczynny cmentarz o powierzchni 0,6 ha położony jest na krawędzi skarpy wiślanej, w północno – zachodniej części miasta. Od zachodu graniczy z ogrodem klasztornym, z pozostałych stron otoczony jest zabudową klasztorną oraz zabudowaniami mieszkalnymi. Powstał w 1676 r. Założono go na planie wieloboku, z zespołem klasztornym w centrum. Otoczony jest murem kamiennym z bramą na osi kościoła od strony wschodniej. Przy prezbiterium kościoła wydzielono kwaterę z grobami rodziny

⁸⁷ *Ibidem*, s. 74 – 90.

⁸⁸ AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku

Tarnowskich: Michała, Jana Feliksa, Walerii. Na mogiłach znajdują się kamienne nagrobki neogotyckie w formie krzyży na postumentach. Przy wejściu do kościoła znajduje się nagrobek przyścienny Antoniego Krzyżanowskiego. W krypcie rodowej spoczywają członkowie rodziny Tarnowskich od 2 ćw. XVII w. do czasów współczesnych – ostatni Artur Tarnowski, oficer I dywizji Panczernej gen. Stanisława Maczka, zmarły w 1984 r. Na drzewostan wokół kościoła i klasztoru składają się: lipy, kasztanowce modrzewie, wierzby płaczące i żywotniki⁸⁹.

Cmentarz wojenny z I i II wojny światowej przy ul. Targowej

Posiada on powierzchnię 0,24 ha. Jest nieczynny. Położony w południowej części miasta, otoczony jest zwartą zabudową mieszkalną i usługową. Założony został na planie prostokąta, posiada regularny układ mogił i kwater wzdłuż alei głównej. Otoczony jest metalowym ogrodzeniem, z bramą w krótszym boku, od strony ulicy. Na osi wejścia znajduje się pomnik ku czci żołnierzy poległych w I i II wojnie światowej. Na cmentarzu znajdują się mogiły pojedyncze i zbiorowe 233 żołnierzy austro - węgierskich i rosyjskich z czasów I wojny światowej i 72 żołnierzy polskich z września 1939r. Mogiły z I wojny światowej przykryte są płytami betonowymi, mogiły z II wojny światowej znajdują się w obramieniach betonowych, posiadają betonowe krzyże z orłami. Na zieleń cmentarza składają się lipy, brzozy, dęby i robinie, posadzone wzdłuż ogrodzenia i przy alei głównej⁹⁰.

Cmentarz żydowski nowy, przy ul. Sienkiewicza

Cmentarz nieczynny, o powierzchni 0,8 ha, położony na pagórku we wschodniej części miasta, otoczony zabudową mieszkalną. Założony został w 1930 r., na planie prostokąta. Posiada ogrodzenie metalowe z bramą od strony zachodniej (pierwotnie od południa). Macewy pierwotnie rozmieszczone były rzędowo, obecnie nieregularnie. Przy ogrodzeniu, po stronie zachodniej znajduje się budynek ohelu z tablicami epitafijnymi, poświęconymi rabinom. Zachowane kamienne macewy pochodzą z okresu międzywojennego, część ich pochodzi ze starego cmentarza zlikwidowanego w latach 30 XX w. Na zieleń cmentarza składają się krzewy, klony i robinie⁹¹.

Cmentarz rzymskokatolicki, przykościelny w Miechocinie

Nieczynny cmentarz o powierzchni 0,4 ha, położony jest na krawędzi skarpy wiślanej, na wzniesieniu w zachodniej części Miehocina, przy drodze do Rzeszowa. Założony

⁸⁹Zabytkowe cmentarze i mogiły w Polsce, pod red. W. Puget, Warszawa 1995, s. 161

⁹⁰Ibidem, s. 162.

⁹¹Ibidem, s. 161 – 162.

został przed 1326 r. Pierwotnie jego założenie dostosowane było do ukształtowania wzgórza. Obecnie posiada plan nieregularnego czworoboku z kościołem parafialnym w centrum. Otoczony jest metalowym ogrodzeniem, z bramą na osi kościoła. Nie posiada nagrobków⁹².

Cmentarz rzymskokatolicki w Miechocinie przy ul. St. Orła

Nieczynny cmentarz o powierzchni 1,3 ha położony jest w południowej części dawnej wsi Miechocin, przy drodze wylotowej do Chmielowa. Od północy otoczony jest łąkami, z pozostałych stron graniczy z zabudową mieszkalną. Założono go w końcu XVIII w. lub na początku XIX w. Zamknięty został w latach 50 XX w. Założony został na planie prostokąta. Otoczony jest murem kamiennym, posiada bramę w połowie dłuższego boku. Pierwotny układ alej i kwater jest nieczytelny. Posiada aleję na osi bramy, która prowadzi do neoromańskiej kaplicy Św. Krzyża z 1881 r. Zachowało się kilkadziesiąt nagrobków kamiennych wolnostojących, płyt i krzyży żeliwnych z XIX w. i 1 poł. XX w., klasycystycznych, eklektycznych, romantycznych i neogotyckich. Wśród nagrobków dominującymi formami są krzyże, figury aniołów, Matki Bożej, Chrystusa na cokołach, stele, obeliski, pojedyncze sarkofagi, ułamane pnie drzew, kapliczki. Drzewostan cmentarza jest rozproszony, składają się na niego lipy, kasztanowce, jesiony, dęby, wiele z nich to samosiewy. Podszycie składa się z dzikiego bzu, robinii, leszczyny, malin. Zieleń nie jest pielęgnowana⁹³.

Cmentarz epidemiczny w Miechocinie przy ul. St. Orła

Nieczynny cmentarz o powierzchni 0,04 ha położony jest na terenie Miechocina w niewielkim zagajniku, 1,5 km na południe od zabudowań. Założony został na planie kwadratu w poł. XIX w. Otoczony jest niskim wałem ziemnym. Pierwotny układ mógł być regularny, rzędowy, obecnie jest nieczytelny. Teren porasta młody las sosnowy.⁹⁴

Cmentarz rzymskokatolicki, przykościelny w Wielowsi

Nieczynny cmentarz o powierzchni 0,3 ha położony jest w centrum Wielowsi, w pobliżu drogi Tarnobrzeg – Sandomierz. Założony został przed rokiem 1302, na planie zbliżonym do owalu z kościołem parafialnym w centrum. Otoczony jest metalowym ogrodzeniem, z czterema murowanymi kaplicami na obwodzie i bramą na osi kościoła. Na cmentarzu brak jest nagrobków. W krypcie pod kaplicą św. Gertrudy znajduje się

⁹²*Ibidem*, s. 163

⁹³*Ibidem*, s. 163 - 164.

⁹⁴*Ibidem*, s. 164.

grobowiec rodziny Tarnowskich, z okresu od końca XVI w. do 3 ćw. XVII w. Wzdłuż ogrodzenia rośnie kilkanaście drzew w tym 4 lipy⁹⁵.

Cmentarz rzymskokatolicki, przyklasztorny w Wielowsi

Nieczynny cmentarz o powierzchni 0,5 ha położony jest w centrum Wielowsi, naprzeciw kościoła parafialnego, przy skrzyżowaniu lokalnych dróg. Pochodzi z 1861 r. Założony został na planie wieloboku, z zabudową klasztorną w części zachodniej i północnej. Cmentarz otoczony został murem. Teren zamieniony został na ogród przyklasztorny, z alejkami i kształtowaną zielenią (żywopłoty, tuje, świerki srebrzyste, krzewy ozdobne)⁹⁶.

Nagrobki na cmentarzu parafialnym w Tarnobrzegu – Miechocinie przy ul. Mickiewicza

Wśród nich nagrobki ks. A. Rychela – proboszcza miechocińskiego, T. Wojciechowskiego, W. Brodkiewicza – rotmistrza Sztabu Generalnego, Stanisława Zaleskiego – uczestnika Powstania Styczniowego, W. Więcka – działacza ludowego, pośła do parlamentu wiedeńskiego, senatora II Rzeczypospolitej.

Nagrobki te stanowią cenne przykłady sztuki sepulkralnej okresu międzywojennego o cechach eklektycznych i mają dużą wartość historyczną ze względu na osoby zmarłych⁹⁷.

Nagrobki na cmentarzu parafialnym w Tarnobrzegu przy ul. Wistostrada

Wśród nich nagrobki Karola Emricha, Pawła Danyłowicza, Marii Zerhakowej, Jana Słomki – wójta Dzikowa, Franciszka Ludwika Hnate – sędziego grodzkiego.

Nagrobki te stanowią interesujące przykłady sztuki sepulkralnej okresu międzywojennego o cechach modernistycznych i eklektycznych. Ponadto mają dużą wartość historyczną ze względu na pochowane tu osobistości, będące w przeszłości zasłużonymi dla Tarnobrzega⁹⁸.

⁹⁵*Ibidem*, s. 164 – 165.

⁹⁶*Ibidem*, s. 165.

⁹⁷ AWUOZ Tarnobrzeg, Dokumentacja dotycząca decyzji o wpisie obiektów do rejestru zabytków.

⁹⁸ AWUOZ Tarnobrzeg, Dokumentacja dotycząca decyzji o wpisie obiektów do rejestru zabytków.

Budynek dawnego browaru hrabiów Tarnowskich

Budynek dawnego browaru hrabiów Tarnowskich położony jest w Tarnobrzegu po zachodniej stronie ulicy Jachowicza, na działce znajdującej się w znacznym zaniżeniu w stosunku do ulicy. Po stronie wschodniej poprzedzony jest dziedzińcem, oddzielonym od ulicy dekoracyjnym ogrodzeniem z siatki, wykonanym przed II wojną światową. Od południa i zachodu przylegają do niego budynki pomocnicze. Natomiast po stronie północnej zlokalizowany jest drewniany, parterowy budynek dawnej dyrekcji browaru.

Budynek browaru wzniesiony został ok. połowy XIX w. przez hrabiów Tarnowskich z Dzikowa. Następnie był kilkakrotnie rozbudowywany o obiekty pomocnicze, m.in. w okresie międzywojennym i w latach 60 XX w., tworząc kompleks budynków browarniczych. Wzniesiony jest z cegły pełnej na zaprawie wapiennej, z zewnątrz nietynkowany, z pozostałościami tynków na elewacji zachodniej.

Budynek browaru składa się z trzech części, tworząc jedną architektoniczną bryłę pod względem stylu i czasu powstania, jednak zróżnicowaną pod względem wysokości poszczególnych części składowych, tj. budynku głównego, klatki schodowej i trójkondygnacyjnej wieży. Więźby dachowe nad poszczególnymi częściami browaru są drewniane, o konstrukcji stolcowo – płatwiowej i wieszarowej, kryte dachówką. Stolarka okienna drewniana, dwuskrzydłowa, wielokwaterowa, zakończona od góry łukiem odcinkowym, ujętym prostym obramieniem. Drzwi drewniane jedno i dwuskrzydłowe oraz metalowe jednoskrzydłowe, znajdujące się w trójkondygnacyjnej wieży. Konstrukcja stropów pomiędzy kondygnacjami jest zróżnicowana. Występują stropy odcinkowe, płaskie betonowe, stropy Kleina oraz stropy belkowe, umocnione stalowymi dźwigarami. Układ wnętrza jest nieregularny.

Główny budynek jest dwukondygnacyjny, na planie prostokąta, nakryty dachem dwuspadowym z czterema lukarnami w połąci wschodniej i formą wieży wzniesionej na planie kwadratu, nakrytej dachem czterospadowym, przeprowadzającej od strony południowej, zachodnia połąc dachu. Elewacja frontowa budynku jest czteroosiowa, podzielona w pionie trzema pilastrami i zakończona profilowanym gzymsem poddachowym. Elewacja północna na wysokości drugiej kondygnacji jest trójosiowa, w części szczytowej dwuosiowa. W dolnej kondygnacji, na całej szerokości elewacji przylega do budynku parterowa dobudówka, nakryta dachem pulpitowym. Elewacja zachodnia na wysokości drugiej kondygnacji jest pięcioosiowa, z pozostałościami tynków. Dolna kondygnacja zasłonięta jest późniejszymi dobudówkami. Od południa do budynku głównego przylega jednoosiowa, trójkondygnacyjna klatka schodowa, obsługująca pomieszczenia znajdujące się w dobudowanej od południa

trójkondygnacyjnej wieży oraz poddasze nad budynkiem głównym. Wieża wzniesiona jest na planie kwadratu, podpiwniczona, nakryta dachem czterospadowym z centralnym, wyniesionym powyżej szczytu dachu kominem, pełniącym niegdyś rolę suszarni. Drzwi na poddasze oraz do pomieszczeń wieży są metalowe, kute z otworami drzwiowymi ujętymi obramieniem. Klatka schodowa wraz z wieżą wysunięta jest względem lica elewacji frontowej i tworzy formę ryzalitu. Elewacja tylna – zachodnia w obrębie wszystkich części budynku dawnego browaru, pozbawiona jest artykulacji architektonicznej⁹⁹.

⁹⁹ AWUOZ Tarnobrzeg, Dokumentacja dotycząca decyzji o wpisie obiektu do rejestru zabytków.

Spichlerz przy ul. Warszawskiej

Usytuowany jest w Wielowisi przy drodze prowadzącej do szosy Tarnobrzeg – Sandomierz. Zbudowany został w 1889 r. – data znajduje się na kartuszu herbowym Tarnowskich. Murowany z cegły, tynkowany, na rzucie prostokąta, jednopiętrowy, podpiwniczony. Dach siodłowy kryty dachówką. Ściany podzielone gzymsem międzykondygnacyjnym, zamknięte gzymsem profilowanym. Elewacja frontowa i tylna 4 osiowa, boczne 1 osiowe. Otwory okienne kwadratowe, za wyjątkiem dwóch na piętrze w formie trójkątów równoramiennych w opaskach. W elewacji frontowej dwie szerokie półkoliste arkady wjazdowe do zamkniętego „podcienia”, z którego jest wejście do dwóch bocznych małych pomieszczeń oraz dwa wejścia do dwudzielnego wnętrza. Wewnątrz drewniane stropy belkowe wsparte na osi wzdłużnej rzędem ceglanych filarów¹⁰⁰.

Spichlerz ul. Prof. Stanisława Pawłowskiego 14

Wzniesiony został w 1848 r. w stylu klasycystycznym przez Jana Bogdana Tarnowskiego senatora i kasztelana Królestwa Polskiego. Usytuowany jest na północ od zespołu pałacowego, na skraju wzniesienia, na terenie dawnego folwarku „Wymysłów”.

Obiekt został wymurowany z cegły na zaprawie wapiennej. Jest on obustronnie tynkowany. Więźba dachowa jest krokwiowo – jętkowa. Pokrycie dachu stanowi dachówka ceramiczna. Stolarka okienna jest drewniana, futrynowa. Drzwi są drewniane, futrynowe, jednoskrzydłowe, jednostronnie oklepkowane, na zawiasach pasowych, żelaznych. Stropy są drewniane, belkowe. Obiekt założony został na rzucie prostokąta. Jest dwutraktowy, pięciopomieszczeniowy. Trakt południowy jest czterokrotnie szerszy od północnego. Pierwsze piętro i poddasze są jednoprzestrzenne. Bryła budynku jest zwarta, dwukondygnacyjna, prostopadłościenna, nakryta dachem siodłowym niepodpiwniczona.

Wszystkie elewacje są tynkowane na niskim cokole. Naroża są boniowane, dwoma pasami boniowania, podzielone opaską poziomą, podkreślającą podział między kondygnacyjny. Elewacja frontowa, północna dołem jest pięcioosiowa, górą trzyosiowa. W dolnej partii w drugiej, trzeciej i czwartej osi występuje arkadowy podcień. W czwartej osi występują drzwi. Z podcienia prowadzi wejście do komór na prawo i na lewo. Elewacja tylna, południowa w dolnej i górnej kondygnacji jest pięcioosiowa. Na trzeciej osi pomiędzy dwoma pasami boniowania, w połaci dachowej lukarna, jednoosiowa, zwieńczona trójkątnym szczytem, zdobionym profilowaniem. W dolnej kondygnacji w

¹⁰⁰ AWUOZ Tarnobrzeg, Dokumentacja dotycząca decyzji o wpisie obiektu do rejestru zabytków.

trzeciej osi znajduje się ślepy otwór drzwiowy, ponad nim w górze prostokątna wnęka, oprofilowana z umieszczonym ponad nią herbem Leliwa i datą 1843. Elewacja boczna, wschodnia od przyziemia do szczytu jednoosiowa, w partii przyziemia i I piętra gładka, a w partii szczytu jednoosiowa. Otwory okienne posiadają półkolisty wykrój, o archiwalcie obwiedzionej listwą. Szczyty są gładkie, wyprowadzone ponad kalenicę, tynkowane, jednoosiowe, z półkolistym oknem, zdobionym analogicznie jak pozostałe otwory okienne¹⁰¹.

Budynek dawnego Zarządu Dóbr Tarnowskich

Obiekt jest wolnostojący, usytuowany kalenicowo w stosunku do trójkątnego placu przed bramą założenia pałacowo – parkowego w Dzikowie, w zachodniej pierzei zabudowy. Powstał drugiej połowie XIX w., pełnił funkcję siedziby Zarządu Dóbr Tarnowskich.

Budynek wymurowany został z cegły na zaprawie wapiennej, otwory sklepione są lekko odcinkowymi nadprożami, tynki wapienne. W części północnej budynek jest podpiwniczony. Piwnice posiadają kolebkowe sklepienia. Stropy są drewniane, podobnie podłogi. Budynek posiada użytkowe poddasze, krokwiową więźbę dachową, wspartą na murach pomieszczeń poddasza. Strop sieni wsparty jest na podtrzymanym metalowym słupem wtórnym ściągu, przecinającym prostą, okrągłą rozetę na plafonie. Więźba wzmocniona jest podciągami podtrzymującymi belki więzarowe. Dach jest dwuspadowy, przykryty dachówką. Stolarki okienne są dwuskrzydłowe, czterokwaterowe, drzwi płycinowe.

Budynek jest parterowy, z użytkowym poddaszem, dwutraktowy, trójdzielny. Ściany mają ramową dekorację, o dolnej listwie wspartej na cokole i górnej na kroksztynach oraz gzyms podokapowy. Otwory okienne umieszczone są w płaskich opaskach zaopatrzonych u góry w klucze, u dołu w parapety.

Elewacja frontowa jest siedmioosiowa, symetryczna z wejściem po środku, poprzedzonym trzyosiowym gankiem arkadowym. W szczycie ganku znajduje się płycina w kształcie leżącego prostokąta, wewnątrz pusta. Elewacja południowa jest trzyosiowa, w przyziemiu czteroosiowa, w partii szczytu znajdują się dwa mniejsze i dwa większe otwory okienne poddasza. Elewacja tylna jest pięcioosiowa, z dwoma oknami węższymi, częściowo zamurowanymi. W poddaszu znajduje się trzyosiowa wystawka, zwieńczona gzymsem i trójkątnym szczykiem. Po stronie północnej znajduje się nowa

¹⁰¹ AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku.

przybudówka i komin kotłowni. Elewacja północna jest czteroosiowa, analogiczna do elewacji południowej¹⁰².

Kapliczki

Opisując zabytki Tarnobrzega nie można pominąć kapliczek, których wiele zachowało się do naszych czasów. Tarnobrzeg zawdzięcza je w głównej mierze terenom wiejskim, które zostały włączone w granice administracyjne miasta w ubiegłym stuleciu.

Różnorodność podziału kapliczek jest duża. Sporządzenie klasyfikacji typologicznej tych obiektów nie jest więc prostą sprawą. Bogactwo form architektonicznych kapliczek jest bardzo duże, od naśladownictwa budowli wzniesionych w danym stylu architektonicznym po fantazyjne motywy. W architekturze kapliczek najczęściej odnaleźć można elementy baroku, rokoka i gotyku. Systematyzując kapliczki, podziału można dokonać w zależności od ich formy, przyjętych stylów budownictwa. Ze względu na umiejscowienie kapliczki można podzielić na: nadrzewne, na słupach i na ziemi. Ze względu na tworzywo z którego kapliczki zostały wykonane można podzielić je na: drewniane i murowane. T. Seweryn dzieli napotkane obiekty na kapliczki nadrzewne, kapliczki na słupach, kapliczki naziemne oraz figury przydrożne.

KAPLICZKI NADRZEWNE

Typ I obejmuje oszklone, płaskie skrzyneczki z obrazkiem w ramach. Skrzyneczki te mają też kształt płaskiego ołtarzyka oszklonego, a przybijane bywają do drzewa lub wstawiane w jego dziupłę.

Typ II obejmuje kapliczki podobne do budek ptasich, altanek lub płaskich skrzyneczek, nieraz misternie rzeźbionych. Jest to mieszkanie wyrzezanego z drzewa świątka. Frontowa ściana tej kapliczki jest otwarta. Domek ten nakryta oczywiście daszek, najczęściej dwupołaciowy, czasem blaszany, wygięty w półkole lub podkowę.

Do typu III należą miniaturowe świątynki w kształcie płaskich budyneków z wieżyczkami lub sygnaturkami, otoczone z przodu ogrodzeniem wiejskim. Mają one daszki dwu- lub czterospadowe przechodzące w baniastą kopułę lub wieżyczkę. Frontowa ich ściana, a czasem i boczna, bywa otwarta, obramiona z boku dekoracyjnymi kolumnkami i listewkami zdobniczo wycinanymi¹⁰³.

¹⁰² AWUOZ Tarnobrzeg, Notatka dotycząca obiektu.

¹⁰³ T. Seweryn, *Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce*, Warszawa 1958, s. 19.

Do IV typu należą kapliczki nakryte czterema daszkami. Z przodu wyglądają jak świątynki z renesansową loggią, a więc otwartym krużgankiem łukowo sklepionym, wspartym na rzeźbionych kolumnkach, między którymi w trzech grupach rozmieszczone są rzeźby drewniane. Środkowa część kapliczki bywa oszklona, a zawiera rzeźbę główną na tle ołtarzyka z obrazkiem.

KAPLICZKI NA SŁUPACH

Typ I. Najprymitywniejszą formą kapliczek słupowych są kłody drzewa z wydłubaną wnęką na świątko, albo też na ich wzór murowane miniatury baszt, nakryte płaskim lub stożkowym dachem.

Typ II. Z tych form prymitywnych wywodzą się słupy drewniane, na których stawiano lub wieszano godła święte lub świątko.

Typ III reprezentują czworościenne słupy z wnęką u góry na pomieszczenie na świątko, albo też kolumny kamienne zakończone kapliczką. Niektóre sylwetą swoją przypominają latarnię morską. Zresztą pełnią one również rolę przystani, choć w innym tego słowa znaczeniu. Nie wszystkie kapliczki dadzą się pomieścić w ramach tych pięciu typów¹⁰⁴.

KAPLICZKI NAZIEMNE

Typ I. Jedną z najprymitywniejszych form kapliczek naziemnych przedstawia budynek z belek modrzewiowych, stawianych na zrąb, nakryty dachem w kształcie piramidy kwadratowej. Kapliczka ta wygląda na ogół jak budynek gospodarski mieszczący się w stosunkowo dużym ogrodzeniu z płotu.

Typ II obejmuje analogiczne domki czworościenne, wapnem bielone, nakryte dachem dwu- lub czterospadowym, mające duże wejście w szczytowej ścianie, do połowy zasłonięte sztachetową bramką. Wewnątrz ołtarz z mensą, rzeźbą lub obrazem.

Typ III stanowią jednonawowe świątynki z oknami w bocznych ścianach. Kapliczki te cechuje daszek czterospadowy, zakończony kulą z krzyżem w żelaznej aureoli nie kolistej lecz kwadratowej z kilkunastu wgiętymi półkolami.

Typ IV. Spośród naziemnych kapliczek dominującym w Polsce typem są murowane, graniastosłupowe obeliski z kamienia lub cegły, schodowato załamane w 2 lub 3 kondygnacjach lub czworościenne słupy z wnękami, wypełnionymi zwykle

¹⁰⁴*Ibidem*, s. 20.

płaskorzeźbą, a nakryte dwu- lub czterosпадkowym daszkiem. Najczęstszą odmianą powyższego typu są czworościenne graniastostupy z dookólnym okapnikiem, nad którym znajduje się otwarta z przodu kapliczka z dwusпадkowym daszkiem albo też – wzorem średniowiecznych „latarni umarłych” stawianych przy cmentarzach i na rozstajach¹⁰⁵ –takież graniastostupy, posiadające u szczytu kapliczkę z czterech filarków i daszku, nakrywającego umieszczoną w środku figurę Chrystusa.

FIGURY PRZYDROŻNE

Typ I Sprowadza się do użytkowej funkcji formy, nie pretendującej do autonomicznego piękna. Redukuje się ona do daszku oraz do cokołu, na którym postawiono dwa prostopadłe kamienie lub dwa murki, stanowiące podstawę rzeźby Chrystusa upadającego pod krzyżem. Tego typu pomniki sięgają odległych czasów. Tradycja ludowa lokuje je w pierwszych wiekach chrześcijaństwa w Polsce. Niekiedy piaskowcowy cokół wydłuża się z jednej strony w płytę służącą za klęcznik.

Typ II obejmuje figury nakryte dachem dwusпадowym, stożkowatym, wspartym na czterech słupach. Architektura taka, na zewnątrz przypominająca studnie góralskie, stosowana była do obudowy figury św. Jana Nepomucena, stawianej zwykle nad źródłami, rzekami, jeziorami i w pobliżu mostów.

Typ III konstrukcja na czterech filarach połączonych arkadami na podmurówce, daszek gwiaździsty powstały ze skrzyżowania dwóch daszków dwusпадowych kopuła w kształcie kopicy z żelaznym krzyżem.

Typ IV obejmuje figury z rozpiętym nad nimi daszkiem, niczym baldachimem na żelaznych prętach wygiętych w kształt litery S, przy czym dolny wybrzuszony bywa na zewnątrz¹⁰⁶.

W klasyfikacji dokonanej na potrzeby niniejszego opracowania, opierając się na materiale zawartym w GEZ proponuje się następujące grupy:

- kapliczki domkowe (kubaturowe),
- figury przydrożne w tym: kapliczki słupowe, kapliczki postumentowe,
- krzyże przydrożne.

Kapliczki domkowe (kubaturowe) to etap pośredni między architekturą kościelną, a budownictwem chłopskim. Budowano je z drewna, murowano z kamienia i cegły. Przeważająca część kapliczek domkowych wzniesiona jest na planie: kwadratu,

¹⁰⁵*Ibidem*, s. 21.

¹⁰⁶ *Ibidem*, s. 22.

prostokąta, prostokąta o zaokrąglonych narożach, prostokąta z częścią prezbiterialną zamkniętą półkoliście, prostokąta z częścią prezbiterialną zamkniętą wielobocznie (najczęściej trójkątnie). Kapliczki z wyodrębnioną częścią prezbiterialną, węższą i niższą niż pozostałe części budowli, zdarzają się rzadko. Kapliczki domkowe najczęściej posiadają dachy: dwuspadowe, namiotowe, trójspadowe, czterospadowe. Na dachu znajdują się wieżyczki, prezentujące różne kształty. Często są cebulaste kopuły z latarnią, wieżyczki wieloboczne i wielokondygnacyjne, nakryte dachem namiotowym. Wieżyczka usytuowana jest na środku rzutu poziomego kapliczki, nad częścią prezbiterialną lub nad szczytem dachu od frontu. Często posiada dzwonek – sygnaturkę. Szczyt dachu dwuspadowego lub trójspadowego jest najczęściej trójkątny, wydzielony okapem lub gzymsem. Bywa że mieści się w nim wnęka z figurką świętego lub krzyżem. W kapliczkach domkowych otwór drzwiowy jest przeważnie prostokątny lub prostokątny zamknięty łukiem półkolistym bądź łukiem z uskokiem. Drzwi najczęściej są drewniane. Często otwór drzwiowy zamyka drewniana lub metalowa krata, sięgająca czasem do połowy lub dwóch trzecich wysokości¹⁰⁷.

Przykładem kapliczek domkowych na terenie Tarnobrzega są: murowana kapliczka z 1872 r. przy ul. Sienkiewicza, murowana kaplica z 1911 r. przy ul. Przemysłowej 18, murowana kapliczka z przełomu XIX i XX w. przy torach kolejowych (dz. 9 – 114/10), murowana kapliczka z 1888 przy ul. Warszawskiej 387, murowana kapliczka z 2 poł. XIX w. przy ul. Żniwnej. Na szczególną uwagę zasługuje kapliczka przy ul. Sienkiewicza 195. Została ona wzniesiona w 1752 r. przez robotników tartaku w Mokrzeszowie, na terenie dawnego cmentarza cholerycznego. Usytuowana jest przy ulicy Sienkiewicza, przy jednej z posesji, na niewielkim wzniesieniu. Barokowo – ludowy obiekt powstał z drewna w konstrukcji słupowej, na planie prostokąta. Jest on szalowany deskami w układzie pionowym. Posiada płaski drewniany strop, dach brogowy, zwieńczony cebulką z krzyżem, przykryty gontem. Elewacja frontowa posiada otwór drzwiowy na osi, prostokątny, zamknięty łukiem. Elewacja tylna i boczne są gładkie.

Do kapliczek domkowych z terenu Tarnobrzega zaliczone zostały również:

Kapliczka św. Barbary z XVIII/XIX w. na terenie szpitala przy ul. Mickiewicza

Wybudowana została na przełomie XVIII i XIX w. z rzeźbą rokokową św. Barbary z XVIII w. W latach 60 XX w. została zdemontowana. Odbudowano ją w 1982 r. Kapliczka usytuowana jest w zachodniej części terenu Szpitala Wojewódzkiego,

¹⁰⁷ U. Janicka – Krzywda, *Kapliczki i krzyże przydrożne polskiego podkarpacia*, Warszawa 1991, s. 46 – 47.

przylegających do ulicy Mickiewicza. Barokowa kapliczka założona jest na rzucie kwadratu. Wybudowana została z drewna w konstrukcji słupowej. Cztery słupy podtrzymują czterospadowy dach, przykryty gontem i zakończony krzyżem. Strop kapliczki jest płaski z desek. Kapliczka posiada otwarte ściany, pomiędzy słupami znajduje się jedynie drewniany płótek z furtką. Na osi usytuowany jest betonowy, obłożony otoczkami cokół, na którym ustawiona jest rokokowa rzeźba św. Barbary¹⁰⁸.

Podobną konstrukcję posiada również Kapliczka św. Onufrego z 1 poł. XIX w. w Lesie Zwierzynieckim, zaliczana jest ona do kapliczek podcieniowych.

Ludowy obiekt położony jest w północnej części lasu Zwierzyniec. Wzniesiony został z drewna, posiada konstrukcję słupową, drewniane sklepienie pseudokrzyżowe z żebrami, dach brogowy konstrukcji krokwiowej, zwieńczony drewnianą sterczyną z krzyżem. Jednoprzestrzenna kapliczka zbudowana została na planie prostokąta. Usytuowana jest bezpośrednio na gruncie. Obiekt posiada prostopadłościenną bryłę. Wewnątrz znajduje się posadzka ułożona z czerwonej cegły, w centrum na murowanym z cegły, tynkowanym cokole ustawiona jest drewniana rzeźba św. Onufrego, w pozycji modlitewnej przed krucyfiksem¹⁰⁹.

Figury przydrożne, kiedyś wykonywane w drewnie, obecnie z kamienia. Rozpowszechniły się w XVII w. Dominują wśród nich dwa typy: kapliczki słupowe i kapliczki postumentowe.

Pierwowzorem kapliczek słupowych jest drewniana kłoda z wydłubaną wnęką na świątku, na ich wzór murowano walcowate miniatury baszt nakryte płaskim lub stożkowym dachem. Kapliczki słupowe mają formę wielokondygnacyjnego, czworościennego słupa, zwieńczonego krzyżem lub figurą. Słup występuje w różnych wariantach. W pierwszym wariantcie czworościenny słup posiada wnękę u góry na postawienie świątku. Niekiedy sylwetą przypomina latarnię morską. W drugim wariantcie podstawą słupa jest kilkustopniowa baza, na niej umieszczony jest cokół z napisem fundacyjnym, następnie jedna lub dwie kondygnacje. Baza jest szersza od cokołu i pięter kapliczki. W trzecim wariantcie słup posiada kształt, zwężający się ku górze. Kolejne piętra są od siebie wyraźnie oddzielone i każde kolejne jest węższe. W czwartym wariantcie słup na całej wysokości ma jednakowy przekrój, poszczególne kondygnacje zaznaczone mogą być jedynie gzymsem. We wszystkich wariantach najbardziej okazała jest ściana frontowa. Do rzadkości należy zdobienie wszystkich czterech ścian.

¹⁰⁸ AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku.

¹⁰⁹ AWUOZ Tarnobrzeg, Karta Ewidencyjna Zabytku.

Motywy zdobnicze czerpane są z różnych stylów architektonicznych¹¹⁰. Przykładami kapliczek słupowych z terenu Tarnobrzega są: kapliczka z końca XIX w. usytuowana przy ul. Szlacheckiej, kapliczka z lat 20 XX w. przy ul. Zamkowej 112, kapliczka z XIX w. przy ul. Cichej, kapliczka św. Teresy od Dzieciątka Jezus z 1926 r. przy ulicy Ocieckiej 216, figura św. Antoniego z 2 poł. XIX w. na Placu Górnika oraz figura NMP z 1887 r. przy ul. Sienkiewicza.

Kapliczki postumentowi składają się z czterościennego postumentu oraz wieńczącej go figury lub krzyża. Rzadziej składają się z kolumny i wieńczącej jej figury.

Kapliczki postumentowi można podzielić na dwa typy główne: w pierwszym typie podstawę stanowi kilkustopniowa baza, na niej umieszczony jest prostopadłościenny postument, a na nim figura. Postument na frontowej ścianie posiada tablicę z napisem fundacyjnym. W drugim typie podstawę stanowi kilkustopniowa baza, na niej umieszczony jest postument prostopadłościenny z wnęką od frontu. Wnęka zwykle jest prostokątna, półkolistie sklepiąca, wieńcze do niej prostokątny otwór, zakończony łukiem. Otwór zamykają przeszklone drzwiczki lub szyba oprawiona w ramę. Całość nakrywa daszek przeważnie dwuspadowy lub wieńczy krzyż. Przykładem kapliczek postumentowych z terenu Tarnobrzega są: Figura kamienna Serca Pana Jezusa na postumencie z 1926 r. przy ul. Małej, Figura Matki Bożej Apokaliptycznej na postumencie z 1941 r. przy ul. Szklanej, Figura kamienna Najświętszej Maryi Panny na postumencie z 1929 r. na Placu Ludowym. Na postumentach mocowano również krzyże, w tym: Krzyż kamienny z XIX w. przy ul. Sandomierskiej 27, Krzyż kamienny z 1906 r. przy ul. Szklanej, Krzyż kamienny z 1935 r. na Placu Akademii Miechocińskiej, Krzyż przydrożny z 1879 r. na Placu Górnika.

Kapliczki słupowe i postumentowe bywają zwieńczone figurą, która może być nakryta fantazyjnym blaszanym daszkiem, wspartym na dwóch lub czterech prętach. Do rzadkości należą daszki drewniane. Przykładem są: Figura NMP z 1887 r. przy ul. Sienkiewicza, Figura kamienna Najświętszej Maryi Panny na postumencie z 1929 r. na Placu Ludowym, Figura Matki Bożej Apokaliptycznej na postumencie z 1941 r. przy ul. Szklanej.

Kapliczka nawiązująca swoją formą do latarni – wieńczy ona kolumnę lub czworościenne słup, czasem wsparta jest na kilkustopniowej bazie. Sama latarnia jest

¹¹⁰ *Ibidem*, s. 48 – 51.

ażurowa, bywa przeszklona z krzyżem u góry. Przykładem jest kapliczka z figurą Chrystusa Króla z 1957 r. przy ul. Żeromskiego.

Krzyże przydrożne

Tradycja wznoszenia drewnianych krzyży przydrożnych sięga XVII w., możliwe że nawet okresów wcześniejszych. Ze względu na materiał użyty do ich budowy krzyże dzielimy na: krzyże drewniane, krzyże kowalskie, krzyże kamienne z betonu i lastryko. Pod względem intencjonalnym dzielimy na: krzyża cmentarne, krzyże wzniesione w celu wspomnienia duszy niewinnie zabitego, krzyże pokutne, krzyże dziękczynne, krzyże misyjne.

Krzyże powstawały z przecięcia się dłuższej belki pionowej z krótszą poprzeczną. Zwykle niezdobiony krzyż może być wykończony jedynie rzeźbionymi gałkami u końców belek. Przeważnie na środku umocowana jest, odlana w metalu, figurka Chrystusa Ukrzyżowanego osłaniana przez wygięty daszek metalowy. Na niektórych obiektach występują napisy dewocyjne.

Krzyże kowalskie pojawiły się przy drogach w 2 poł XIX w. Ramiona krzyży bywają pełne, z ażurowymi wycięciami bądź też wykonane są z prętów metalowych. Zakończenia ramion formowano w kształcie gałki, listka, serca, promieni otaczających środek krzyża. Spotyka się również w zdobnictwie krzyży motywy roślinne w formie gałązek, kielichów kwiatowych. Krzyż mocowano na czymś w postaci obelisku, czyli czworobocznym wysokim słupie, zwężającym się ku górze. Przykładami metalowych krzyży z terenu Tarnobrzega są: Krzyż z 1910 r. przy drodze polnej na osiedlu Borów, Krzyż 1876 r. przy ul. Dzikowskiej, Krzyż z 1935 r. przy ul. Mickiewicza.

Innymi materiałami, z których wykonywano krzyże, były: kamień, beton i lastryko. Historia przydrożnych krzyży betonowych i lastrykowych sięga pierwszego ćwierćwiecza XX wieku. Krzyże te, podobnie jak i kamienne, nigdy nie osiągnęły, poza terenami cmentarzy, popularności przydrożnych krzyży drewnianych. Przykładami krzyży kamiennych z terenu Tarnobrzega są: Krzyż kamienny z XIX w. przy ul. Sandomierskiej 27, Krzyż kamienny z 1906 r. przy ul. Szklanej, Krzyż kamienny z 1935 r. na Placu Akademii Miechocińskiej, Krzyż przydrożny z 1879 r. na Placu Górnika.

Wśród obiektów drewnianych, narażonych szczególnie na niszczenie, na terenie Tarnobrzega zachowały się: Krzyż przydrożny z XIX w. przy ul. Sandomierskiej, Krzyż z lat 20 XX w. przy ul. Zamkowej 11, Krzyż z końca XIX w. przy ul. Zamkowej 54.

5.2.5. Zabytki ruchome

Poniższa tabela przedstawia zabytki ruchome na obszarze miasta Tarnobrzega.

Tabela 2. Zabytki ruchome z terenu Tarnobrzega.

Lp.	Miejscowość	Obiekty	Numer rejestru zabytków	Data wpisu
1	2	3	4	5
1.	Tarnobrzeg	Zabytki ruchome z zespołu klasztornego OO. Dominikanów	B - 1011	20.04.1993
2.	Tarnobrzeg	Pomnik Bartosza Głowackiego	B - 104	28.07.2004
3.	Tarnobrzeg	Nagrobek Klementyny Kucharskiej na Cmentarzu parafialnym przy ul. Wisłostrada	B - 300	14.08.2004
4.	Tarnobrzeg - Dzików	Wyposażenie zespołu pałacowo - parkowego	B - 1009	09.02.1989
6.	Tarnobrzeg - Miechocin	Zespół 109 nagrobków na starym cmentarzu parafialnym przy ul. Stanisława Orła	B - 508	27.02.2012
7.	Tarnobrzeg - Sielec	Ołtarz z obrazem św. Jacka w kościele filialnym p.w. św. Jacka	B - 157	27.04.2006
8.	Tarnobrzeg - Wielowieś	Wystrój i wyposażenie Klasztoru SS Dominikanek	B - 142	21.02.2006
9.	Tarnobrzeg - Wielowieś	Obrazy stanowiące zbiór Klasztoru SS Dominikanek	B - 118	30.08.2005

Ze względu na przepisy ustawy z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej (tj. Dz.U. 2014 poz. 782), a także ze względów etycznych i bezpieczeństwa nie publikuje się szczegółowych danych na temat zabytków ruchomych.

5.2.6. Zabytki archeologiczne

Najstarsze ślady pobytu ludzi w północnej części Kotliny Sandomierskiej pochodzą ze środkowego paleolitu.¹¹¹Epoka kamienia reprezentowana jest przez stanowiska: Sobów 6, 8, Machów 13, Mokrzyszów 10. Są to nieliczne znaleziska wyrobów krzemiennych. W okresie tym, ok. 110 – 70 tys. lat temu miał miejsce początek okresu ostatniego zlodowacenia. W skutek zmian stref klimatycznych, za ziemiach polskich pojawiła się roślinność tundrowa. W tym czasie występowały grupy ludności różniące się tradycją kulturową: z jednej strony reprezentowały one kompleks mustierski z drugiej zaś mikocki. Przeciwwstawienie kulturowe tych kompleksów oparte jest na typologii narzędzi kamiennych. Zespoły narzędzi należące do kompleksu mustierskiego znane są ze stanowisk otwartych na lessach południowej Polski, jak również ze stanowisk

¹¹¹ M. Florek, J. Gurba, *Archeologia o najstarszym osadnictwie na terenie miasta*, [w:] *Tarnobrzeg dzieje miasta 1593 – 1939*, t. 1, pod red. F. Kiryka, Tarnobrzeg 2005, s. 14.

jaskiniowych południowej Polski. Kompleks mikocki był wewnętrznie bardziej zróżnicowany. Z kompleksem tym wiąże się zasiedlenie tzw. obozowisk podstawowych. Zasięg polowań ludności kompleksu mikockiego przekraczał ku północy Wyżynę Krakowsko – Częstochowską.¹¹²

Liczniesze znaleziska na terenie Polski w postaci śladów osadnictwa pochodzą z paleolitu środkowego. Znaleziska z tego okresu na terenie Tarnobrzega należą do kultury świderskiej. Ostatni okres późno glacialnego ochłodzenia (11 – 10 tys. lat temu) spowodował zmiany w stosunkach kulturowych i osadniczych na ziemiach polskich. Pojawiły się znów wyspecjalizowane w polowaniach na renifery grupy myśliwych. Na ziemiach polskich, obok fazy przejściowej między kulturą Bromme – Lyngby, a świderską, znana jest dobrze rozwinięta kultura świderska, obejmująca Niż Polski, pasmo wyżyn aż po Karpaty. Tereny łowieckie grup kultury świderskiej znajdowały się na Dolnym Śląsku, w Wielkopolsce, w środkowo – zachodniej Polsce, na Wyżynie Krakowsko – Częstochowskiej, w środkowej Polsce wraz z basenem Wisły, w południowo – wschodniej Polsce, na pograniczu polsko – białoruskim.¹¹³

W wyniku postglacialnego ocieplenia w umiarkowanej strefie Euroazji paleolityczni myśliwi stworzyli formację gospodarczo – społeczną nazwaną mezolitem. Z okresu mezolitu pochodzą 4 stanowiska, w postaci pozostałości obozowiska oraz śladów osadnictwa na terenie Sobowa, stanowiska nr 63, 45, 52, 53. Z terenu oddalonego od Tarnobrzega pochodzą pozostałości obozowisk mezolitycznych. Stanowiska te wiąże się z kulturami komornicką i janisławicką.¹¹⁴ Gospodarka mezolityczna oparta była na polowaniach, zbieractwie i łowieniu ryb. Środowisko postglacialne charakteryzowało się ekspansją lasów na Niż Europejski. Polowano w sposób indywidualny. Miejsce dużych osad zajęły małe. Zmniejszeniu uległy rozmiary narzędzi krzemienych, pojawiły się zmniejszone ostrza strzał oraz narzędzia tnące. Okres mezolitu na ziemiach polskich obejmuje czasy od 10 tys. – 5 tys. lat temu. Między 10 tys. a 9 200 tys. lat temu zaniknęły grupy świderskie. Przemieściły się one na północ w ślad za stadami reniferów. Ludność wczesno mezolityczna napłynęła na ziemie polskie z zachodu. Wczesno mezolityczne grupy zaliczane są do kultury komornickiej. Pozostałe kultury mezolityczne reprezentowane na ziemiach polskich to: janisławicka, kundajska i kultura chojnicko – pieńkowska.¹¹⁵

¹¹² P. Kaczanowski, J.K. Kozłowski, *Najdawniejsze dzieje ziem polskich, Wielka historia Polski* T. 1, Kraków 2003, s. 65 – 67.

¹¹³ *Ibidem*, s. 90 – 91.

¹¹⁴ M. Florek, J. Gurba, *op.cit.*, s. 15.

¹¹⁵ M. Florek, J. Gurba, *op. cit.*, s. 93 – 98.

Pierwsi rolnicy i hodowcy na ziemiach polskich, reprezentujący kulturę ceramiki wstęgowej rytej pojawili się ok. 5 400 – 5 300 lat a. C. Przybyli z terenu Moraw i Czech przez Bramę Morawską i Kotlinę Kłodzką. Ekspansja ta objęła lessowe tereny na Dolnym i Górnym Śląsku (Płaskowyż Głubczycki, Przedgórze Sudeckie) i w Małopolsce (dolinę Wisły na wschód o Krakowa, wyżyny – Miechowską i Sandomierską). Dotarła także do rejonu Rzeszowa na wschodzie, Kujaw, ziemi chełmińskiej oraz Wielkopolski na północy. Rozwój kultury ceramiki wstęgowej rytej trwał na ziemiach polskich od 5 000 lat a. C. do 4 700 lat a. C. Około 4 600 lat a. C. pojawiły się jednostki tzw. kompleksu lendzielsko – polgarskiego. Ślady pobytu ludności ceramiki wstęgowej rytej odkryto także na terenie Tarnobrzega. Znajdźiska neolityczne znane są ze stanowisk: Mokrzeszów 11,20,23, Sobów 62,2, 58, Dzików 5, Machów 7,16, Kajmów 5,4,7, Nagnajów 9. Południowy skraj lessowej Wyżyny Sandomierskiej zajmowało osadnictwo młodszych kultur pochodzenia południowego: kultury lubelsko – wołyńskiej ceramiki malowanej, kultury malickiej i innych grup cyklu lendzielsko – polgarskiego. Uformowanie jednostek tego cyklu na ziemiach polskich wiąże się z napływem nowej ludności z Kotliny Karpackiej. Kultura materialna wczesnego neolitu obejmowała ceramikę, wyroby kamienne, nieliczne wyroby z kości i rogu. Naczynia o formach kulistych wyrabiano z miejscowych glin. Ornamentyka ich była ryta, plastyczna lub wykonywana paznokciem. Wyroby kamienne wykonywano technikami gładzenia i łupania.

W okresie od 4 100/3 900 do 3 200/3 000 lat a. C. na ziemiach polskich doszło do zakończenia procesu neolityzacji. Gospodarka rolniczo – hodowlana zajęła cały obszar ziem polskich. Tak zmodyfikowany typ gospodarki ukształtował się w obrębie tzw. kultury pucharów lejkowatych. Kultura ta pojawiła się w pierwszej połowie IV tys. a. C. Posiadała ona całkowicie odmienny charakter od tradycji wstęgowej. Charakteryzowała się jednorodnością stylu ceramicznego oraz silnym zróżnicowaniem w innych dziedzinach kultury materialnej. Różnorodność ta odnosi się również do kultury duchowej, a w szczególności do zwyczajów grzebalnych. Na terenie Pomorza, Kujaw, Małopolski występowały megalityczne grobowce kujawskie. Pojawiły się groby szkieletowe. Na Pomorzu i obszarze śląsko – morawskim występowały groby ciałopalne, z kolei na Lubelszczyźnie – groby w jamach ziemnych bez konstrukcji kamiennych, albo z różnego rodzaju pokrywami kamiennymi. Praktykowano magię, znane są również dowody na istnienie wśród tej kultury kanibalizmu. Ludność kultury pucharów lejkowatych współistniała z grupami neolitycznymi. Pozostałości tej kultury znane są ze stanowisk: Wielowieś 4,8, Sobów 62,66,51, Mokrzeszów 8,25,26. W okresie tym zaszły zmiany w sposobie uprawy roli, co spowodowane było demografią. Areal pól dostępny na

obrzeżeniu dolin rzecznych nie był wystarczający dla powiększających się grup osadniczych. Pozyskanie powierzchni pod uprawy wymagało trzebieży i wypalania lasów. Eneolit wiązał się więc z intensywną eksploatacją środowiska naturalnego. Nastąpiły duże przemiany w sposobie uprawy roli. Na przełomie V i IV tys. a. C. pojawiło się sprzężajne rolnictwo, oparte na użyciu radła ciągnionego przez zwierzęta. W tym okresie zaczęto również używać zwierząt pociągowych do transportu z użyciem wozów czterokołowych. Istotne zmiany zaszły również w hodowli. Zwierzęta hodowlane przestały być traktowane jedynie jako źródło mięsa. Zaczęto pozyskiwać od nich mleko, wełnę i siłę pociągową. Wzrost demograficzny spowodował pojawienie się dużych osad obronnych, w których znajdowały się ośrodki władzy, osad rezydencjonalnych oraz osad związanych z produkcją. Zróżnicowanie społeczne generowało zapotrzebowanie na dobra luksusowe. Poszukiwano wyrobów z miedzi oraz niektórych gatunków krzemienia. Szczególnie ceniony był krzemień pasiasty z okolic Opatowa. Handel oparty na eksporcie produktów krzemiennych stanowił o bogactwie osad kultury pucharów lejkowatych na terenie Wyżyny Sandomierskiej. Niewielka podaż wyrobów miedzianych w tym okresie spowodowana była brakiem miejscowych złóż tego surowca.¹¹⁶

W drugiej połowie IV tys. a. C. kultura pucharów lejkowatych przeszła transformację, której podłożem było przejście do gospodarki pasterskiej. Nastąpiło przekształcenie wczesnoeneolitycznych grup w nową jednostkę, określoną jako kultura amfor kulistych. Tworzyły ją grupy ludności migrujące z Niżu Polskiego w kierunku południowym, a szczególnie w południowo – wschodnim. Odmienne przedstawiał się we wczesnym eneolicie rozwój strefy nadbałtyckiej. Od 5 200 do 4 300 a. C. dominowała tam kultura ertebolle. W pewnych częściach Pomorza aż do 3 700/3 600 a. C. utrzymywały się tradycje mezolityczne. Tamtejsza gospodarka zachowała charakter rybacko – łowiecki. Zmiany jakie zaszły na ziemiach polskich pod koniec IV tys. a. C. były wynikiem wewnętrznych transformacji systemu gospodarczo – społecznego. Proces ten odbył się bez udziału migracji zewnętrznych. Nowy typ gospodarki jaki się wtedy wykształcił, określany jest jako nomadyczne pasterstwo. Procesy te doprowadziły do wykształcenia jednostek znanych pod nazwami kultury amfor kulistych, a następnie kultury ceramiki sznurowej.¹¹⁷ Na terenie Tarnobrzega znaleziono jedynie dwie gładkie siekiery z krzemienia pasiastego i jedno dłuto z krzemienia wołyńskiego, miejsca te opisano jako stanowiska: Tarnobrzeg 12,13,14. Znaleźiska te świadczą o pobycie niewielkich grup kultury amfor kulistych na tym terenie. Grupy te pochodziły z terenu Wyżyny Sandomierskiej. Liczne znaleźiska kultury amfor kulistych znane są z miejscowości

¹¹⁶ P. Kaczanowski, J.K. Kozłowski, *op. cit.*, s. 104 – 127.

¹¹⁷ *Ibidem*, s. 128 – 129.

Złota. Ślady pobytu kultury ceramiki sznurowej znane są ze stanowisk: Tarnobrzeg 15, Sobów 10,14. Kultura amfor kulistych znana jest przede wszystkim z pochówków. W zasięgu kultury amfor kulistych wyróżnia się trzy grupy regionalne: środkowopolską – obejmującą dorzecze Wisły z wyjątkiem Pogórza Karpackiego, zachodnią w basenie Odry i Łaby oraz wschodnią -obejmującą Wołyń, Podole i pogórze wschodnich Karpat. Były to grupy uprawiające różne typy półosiadłego pasterstwa z okazjonalną uprawą roli. Podobny proces powstawania grup pasterskich przebiegał w kształtowaniu się kultury ceramiki sznurowej. Najstarsza faza tej kultury to schyłek IV w. a. C. Zasięg kultury ceramiki sznurowej, był szeroki, obejmował Niemcy, Czechy, Polskę, Danię, Holandię, Norwegię, Szwecję, Łotwę i Estonię. Ludność tej kultury łączyła zbieżność wyposażenia grobowego na całym tym obszarze.

Ewolucja kultury ceramiki sznurowej charakteryzowała się tworzeniem grup lokalnych w tym horyzontu środkowoeuropejskiego. W wyniku kontaktów ludności horyzontu środkowoeuropejskiego ceramiki sznurowej z kulturą amfor kulistych, badeńską i kulturami północno-wschodnioeuropejskimi ze strefy leśnej powstały: grupa krakowsko – sandomierska, grupa lubaczowska, grupa śląska, grupa nadodrzańska. Efektem krzyżowania się wpływów kultury ceramiki sznurowej i kultur strefy leśnej północno-wschodniej Europy była kultura rzucewska – znana jest głównie z osad. Stabilizacja jej osadnictwa była związana z eksploatacją złóż bursztynu i produkowaniem z niego ozdób w wyspecjalizowanych pracowniach. Na terenach m.in. północno-wschodniej Polski pod wpływem kultur kręgu mezolitycznego i postświdurskich powstała kultura niemeńska. W północno-wschodniej części Polski występowała kultura Narva.

W okresie 2000 – 1800 lat a. C. środkową część Europy ogarnęły migracje. W okresie tym Dolny Śląsk objęty był wpływami kultury unietyckiej, natomiast na południowo – wschodnich obszarach ziem polskich występowała kultura Otomani. Tym czasem dorzecza Wisły i Odry zamieszkałe były przez ludność związaną z ceramiką sznurową. We wczesnej epoce brązu na ziemiach polskich w dorzeczu górnej i środkowej Wisły, na podłożu krakowsko – częstochowskiej grupy ceramiki sznurowej, powstał przykarpacki krąg kultur episznurowych, identyfikowany z kulturą mierzanowicką. W początkach epoki brązu w widłach Wisły i Sanu pojawiła się nowa ludność, będąca pod wpływami cywilizacji wczesno brązowych z terenów zakarpackich. Z okresu tego, na interesującym nas terenie pochodzą osady, cmentarzysko i kilka śladów osadnictwa. Wszystkie położone są w dolinie Mokrzyszówki. Można mówić o istnieniu kompleksu

osadniczego w okolicach Sobowa. Stanowiska Wielowieś 8, Mokrzyszów 17, Sobów 1,10,12,41,43 łączy się z kulturą mierzanowicką.¹¹⁸

Od ok. 1700 – 1600 lat a. C. w środkowej Europie rozpadły się systemy osadnicze. Ze wczesnej epoki brązu pochodzą stanowiska: Zakrzów 9, Wymysłów 2, Sobów 62,70,31,37,40, Miechocin 6, Tarnobrzeg 11, Mokrzyszów 5,15,16,29, Kajmów 4, Nagnajów 9. W ich miejsce pojawiła się ludność, której śladem są cmentarzyska kurhanowe. W późnej fazie kultur mogiłowych, nastąpił ich podział. W skład wschodniej grupy kultur mogiłowych wchodziła tzw. kultura przedłużycka, z dorzecza górnej i środkowej Odry. W okresie pomiędzy 1600 a 1300 a. C. tereny środkowych i wschodnich ziem polskich objęte zostały osadnictwem kultury trzcinieckiej. Pozostałości tej kultury znane są ze stanowisk: Kajmów 6, Kozielec 5. Starsza epoka brązu odpowiada rozkwitowi kultur mogiłowych na ziemiach polskich.

Charakterystyczną dla ziem polskich odmianą kultury pól popielnicowych była kultura łużycka. W ciągu 1300 – 1100 lat a. C. w międzyrzeczu Wisły i Sanu ukształtowała się grupa tarnobrzaska kultury łużyckiej. Powstała ona na podłożu kultury trzcinieckiej, grupy śląsko – małopolskiej kultury łużyckiej, wpływów z kręgu kultury tracko – scytyjskiej. Przez pewien okres okolice Tarnobrzega stanowiły centrum tej grupy. Stanowiska grupy tarnobrzaskiej koncentrują się wzdłuż dolin Wisły i Trześniówki. Jedno ze skupisk osadniczych grup tarnobrzaskiej, funkcjonujące od III okresu epoki brązu do początku okresu lateńskiego zlokalizowane było w sąsiedztwie Nagnajowa, Machowa i Chmielowa. Drugi zespół osadniczy, funkcjonujący w podobnych ramach czasowych usytuowany był na pograniczu Dzikowa i Tarnobrzega. Kolejny zespół osadniczy, funkcjonujący od V okresu epoki brązu do końca okresu halsztackiego znajdował się na terenie Zakrzowa. Natomiast w dolinie Trześniówki znajdowały się lokalne skupiska w rejonie Mokrzyszowa i Sobowa. Kultura łużycka na terenie Tarnobrzega znana jest ze stanowisk: Sielec 2, Wielowieś 10,2, Zakrzów 1,2,4,8, Wymysłów 2, Borów 2, Sobów 61,62,63,66,3,4,28,30,32,36,39,40,43,46,47,56,59,60, Mokrzyszów 1,7,8,9,17,18,19,20,23,24,26,27,28,29,32,33, Miechocin 3,9, Machów 1,3,4,6,7,8,11,13,14,16,17,18,20, Tarnobrzeg 1,2,4,5,6,8,17, Kozielec 1,2,3,4,5, Kajmów 4,6, Ocice 1, Nagnajów 1,2,3,4,7,8,9. Ludność grupy tarnobrzaskiej kultury łużyckiej zajmowała niewielkie osady o charakterze otwartym. Charakterystyczne dla grupy tarnobrzaskiej było stosowanie ciałopalnego obrządku pogrzebowego. Cmentarzyska zakładane były na terenach eksponowanych, zwykle na wzniesieniach

¹¹⁸ *Ibidem*, s. 139 – 148.

terenu. Liczyły od kilkudziesięciu do kilkuset grobów. Zmarłych składano w płaskich grobach popielnicowych, rzadziej w grobach jamowych. Groby sytuowano blisko siebie, tworzyły one wyraźne skupienia. Niekiedy obok popielnicy grób zawierał naczynia, figurki, ozdoby brązowe lub żelazne. Do rzadkości należało składanie w grobach broni. Podstawą gospodarki ludności grupy tarnobrzeszkiej była uprawa roli. Ludność ta знаła również metalurgię brązową. W okresie halsztackim wśród grupy tarnobrzeszkiej upowszechniła się znajomość żelaza. Dość charakterystyczna była twórczość ceramiczna grupy tarnobrzeszkiej. Łączyła ona cechy wytwórczości kultury łużyckiej z wpływami kultur tracko – scytyjskich. Naczynia lepiące były w rękach. Charakterystyczne są tzw. „wazy nadszańskie”, „misy zbydniowskie”.¹¹⁹

W końcowym okresie istnienia grupy tarnobrzeszkiej, na jej tereny dotarło osadnictwo kultury pomorskiej. Pozostałości tej kultury, reprezentowane są przez stanowisko Sobów 36. U schyłku okresu halsztackiego lub na początku okresu lateńskiego zanikło osadnictwo grupy tarnobrzeszkiej w międzyrzeczu Wisły i Sanu.

Ekspansja kultury lateńskiej położyła kres istnieniu osadnictwa grup kultury łużyckiej. Do początku okresu przedrzymskiego istniała grupa tarnobrzeszka. Również na zachodnich rubieżach terenów zajmowanych przez ludność kultury łużyckiej kontynuowane było osadnictwo ww. kultury. Zanik zachodnich grup kultury łużyckiej nastąpił w początkach okresu przedrzymskiego.

Duże zmiany kulturowe na ziemiach polskich nastąpiły na przełomie III i II w. a. C. W miejsce kultury pomorskiej i kultury grobów kloszowych powstały: kultura przeworska i oksywska, które zajęły większą część ziem polskich. Pozostałe obszary tj. „północno – zachodnia Polska zajęta została przez kulturę kurhanów zachodniobałtyjskich. W zachodniej Polsce istniały grupy kultury Jastorf. W dorzeczu górnego Bugu i na części Polesia stwierdzono ślady kultury zarubinieckiej. Zlatenizowaną strefę, obejmującą wiele różnych kultur określa się mianem „europejskiego Barbaricum”.¹²⁰

W dziejach środkowoeuropejskiego Barbaricum istotną rolę odegrała ludność kultury przeworskiej. Kultura ta powstała na początku młodszego okresu przedrzymskiego i trwała do schyłku wczesnej fazy okresu wędrówek ludów. Rozwijała się od przełomu III i II w. a. C. do pierwszej połowy V w. p. C. W młodszym okresie przedrzymskim kultura przeworska zajmowała tereny środkowego Śląska, Dolnego Śląska, północno –

¹¹⁹ M. Florek, J. Gurba, *op. cit.*, s. 21 – 23.

¹²⁰ P. Kaczanowski, J.K. Kozłowski, *op. cit.*, s. 212 -213.

zachodnią część Górnego Śląska, Wielkopolskę, Kujawy, środkową Polskę, znaczną część Mazowsza i Podlasia oraz część Małopolski.¹²¹

Wcześniej na części terenów ziem polskich pojawiło się osadnictwo celtyckie. Rozwijało się ono w niektórych rejonach południowej Polski, na Śląsku, później w Małopolsce. Na Dolnym Śląsku zajmowało obszar na lewym brzegu Odry, ograniczony od wschodu Oławą, od zachodu Bystrzycą, ku południowi zaś sięgający góry Ślęży. Przypuszczalnie na Ślęży istniał ośrodek kultowy Celtów. Na Górnym Śląsku osadnictwo celtyckie potwierdzone jest na Wyżynie Głubczyckiej przez osadę w Roszowickim Lesie, osiedle w Nowej Cerkwi. Osadnictwo celtyckie objęło również Małopolskę nad górną Wisłą, od okolic Krakowa po Nidę Rabę, oraz obszar nad górnym Sanem. Osadnictwo celtyckie w zachodniej Małopolsce w młodszej fazie rozwoju charakteryzowało się współwystępowaniem elementów kultury Celtów i elementów kultury przeworskiej. Zjawisko to określono mianem celto przeworskiej grupy kulturowej. Obecnie stosowana jest nazwa „grupa tyniecka”. Schyłek rozwoju grupy tynieckiej wiązał się z kształtowaniem się na terenach ww. grupy stylu wczesno rzymskiego tj., z początkiem I w. p. C., gdy pojawiło się osadnictwo kultury puchowskiej na prawym brzegu Wisły.¹²²

Cztery wieki przed Chrystusem w międzyrzeczu Wisły i Sanu istniała jeszcze grupa tarnobrzaska. W młodszym okresie lateńskim pojawiły się stanowiska kultury przeworskiej. Z okresu lateńskiego znane są z terenu Tarnobrzega stanowiska: Zakrzów 1,2,3,4,5, Dzików 3 (skarb), 4, Sobów 7,36, Miechocin 1,4,5, Kajmów 3,7, Machów 1,2,3,7,10,14,16, Tarnobrzeg 5,10, Nagnajów 10. . Osadnictwo kultury przeworskiej z okolic Tarnobrzega pozostawiło nieliczne ślady osadnictwa, jedną osadę i trzy niewielkie cmentarzyska. Można mówić o istnieniu na tym terenie w młodszym okresie lateńskim trzech lokalnych skupisk osadniczych: pierwsze w rejonie Dzikowa, drugie na terenie Zakrzowa i trzecie między Machowem i Miechocinem. Z tego okresu pochodzi znaleziony w parku dzikowskim grób ciałopalny. Rolę popielnicy w tym grobie pełnił brązowy dzban pochodzący z Kapui w północnej Italii. Świadczy to o szerokich kontaktach handlowych ludności kultury przeworskiej.¹²³

Na początku I w. p. C. na ziemiach polskich, na terenach zajmowanych przez krąg przeworsko – oksywski, rozwinęły się dwie jednostki kulturowe: kontynuująca swój rozwój kultura przeworska i powstała w miejsce kultury oksywskiej kultura wielbarska.

¹²¹ *Ibidem*, s. 217.

¹²² *Ibidem*, s. 212.

¹²³ M. Florek, J. Gurba, *op. cit.*, s. 24.

Na początku okresu rzymskiego nie nastąpiły istotne zmiany w osadnictwie kultury przeworskiej. W starszej fazie wczesnego okresu rzymskiego obserwowane jest znaczne zagęszczenie osadnictwa kultury przeworskiej. Ludność tej kultury rozpoczęła ekspansję na tereny, na których nie notowano wcześniej osadnictwa przeworskiego (Śląsk Opolski, część Dolnego Śląska). W Małopolsce w miejsce grupy tynieckiej weszła ludność kultury puchowskiej. Północne Mazowsze zajmowane było przez grupę nidzicką.¹²⁴

Między 80 r. p. C. a 160 r. p. C. na terenach zajętych przez kulturę przeworską, nastąpił dalszy wzrost gęstości osadnictwa. Na Mazowszu zanikła grupa nidzicka, a w jej miejsce weszło osadnictwo kultury wielbarskiej. Na początku młodszego okresu rzymskiego kultura przeworska zniknęła z prawobrzeżnego Mazowsza i Podlasia. Jej miejsce zajęła kultura wielbarska. Jednocześnie kultura przeworska przesunęła się na tereny wschodniej Słowacji, Ukrainy Zakarpackiej, północno – wschodnich Węgier i północno – zachodniej Rumunii.¹²⁵

Ludność kultury przeworskiej w okresie wczesno rzymskim kontynuowała zwyczaj pogrzebowe funkcjonujące w starszych fazach swojego rozwoju. W dalszym ciągu dominowało ciałopalenie. W późnych fazach swojego rozwoju ludność kultury przeworskiej odeszła od grobów popielnicowych na rzecz jamowych. W okresie rzymskim utrzymywał się zwyczaj wyposażania zmarłych w liczne przedmioty, w tym w broń. W młodszym i późnym okresie rzymskim w inwentarzach grobowych występuje przewaga grotów strzał nad grotami broni drzewcowej. Wśród znalezisk broni zwraca uwagę grot z zadziorami z wykonanym za pomocą inkrustacji napisem runicznym. Między 160 r. p. C. a 260 r. p. C. w obrębie kultury przeworskiej doszło do rozwoju produkcji rzemieślniczej na skalę masową.

Na początku okresu rzymskiego na terenach zajętych przez kulturę oksywską doszło do powstania nowej jednostki, zwanej kulturą wielbarską. Proces ten miał charakter radykalny i związany był z migracją plemion gockich na południowe wybrzeże Bałtyku. W okresie wczesno rzymskim kultura wielbarska obejmowała tereny Dolnego Powiśla, ziemi chełmińskiej, środkowego Pomorza, pojezierza Kaszubskiego i Krajeńskiego, północnej Wielkopolski. Na wschodzie sięgała Pastłki i Łyny. Na początku drugiej połowy II w. p. C. rozpoczęła się ekspansja kultury wielbarskiej w kierunku południowo – wschodnim. Ekspansja ta objęła prawobrzeżne Mazowsze, Podlasie, część Wołynia i Polesia. W wyniku pojawienia się ludności kultury wielbarskiej na terenie kotliny

¹²⁴ P. Kaczanowski, J.K. Kozłowski, *op. cit.*, s. 282 – 283.

¹²⁵ *Ibidem*, s. 284.

Hrubieszowskiej powstała grupa masłomęcka.¹²⁶ Z terenu kultury wielbarskiej znane są pochówki szkieletowe umieszczone w trumnach, wykonanych z wydrążonych kłód dębowych. Groby takie mają analogie na terenach północnej Europy.

Po 80 r. p. C. nad środkową Odrą ukształtowała się kultura lubuszycka. W kolejnych stadiach swego rozwoju kultura ta zajmowała tereny Górnych i Dolnych Łużyc, północną część Dolnego Śląska, ziemię lubuską, południową Brandenburgię i wschodnią Saksonię. Inwentarze tej kultury wskazują na silne powiązanie jej z kulturą przeworską i wielbarską. W początku młodszego okresu rzymskiego kultura lubuszycka wchłonęła grupę lubuska, powstałą z nakładania się wpływów kultury przeworskiej i kręgu nadłabskiego. W III w. p. C. na środkowym Pomorzu uformowała się grupa dębczyńska. Wykazywała ona wyraźne wpływy kręgu nadłabskiego. Jej rozwój trwał do przełomu IV i V w. p. C. W młodszym okresie rzymskim w Karpatach nastąpiło zagęszczenie sieci osadniczej. W rejonach wschodniej strefy beskidzkiej wyróżnia się materiały typu Wietrzno – Solina. Charakteryzują się one obecnością elementów kultury przeworskiej i kultur dackich. Na terenie kręgu zachodniobałtyjskiego stwierdzono istnienie w okresie rzymskim kilku lokalnych grup kulturowych. W tym kultury rogaczewskiej, kultury sudowskiej, kultury Dollkeim – Kovrovo.¹²⁷

Z początkiem młodszego okresu przedrzymskiego na ziemiach polskich dokonały się zmiany w gospodarce rolnej. Dominującym systemem uprawy roli w młodszym okresie przedrzymskim i okresie rzymskim była gospodarka przemiennie – odłogowa. Ziemię uprawiano przy użyciu radła rylcowego i płozowego. Stosowano orkę poprzeczną lub wielokierunkową. W młodszych fazach okresu rzymskiego nastąpił rozwój produkcji urządzeń żniwnych. Uprawiano żyto, proso, jęczmień, owies, pszenicę, rośliny strączkowe oraz len i konopie. Hodowano bydło rogate, trzodę chlewną, konie oraz owce. W okresie wpływów rzymskich nastąpił rozwój wyspecjalizowanych gałęzi produkcji rzemieślniczej. Powstały ośrodki produkujące ceramikę tłoczoną, ośrodki produkcji żelaza, z których największy funkcjonował w północno – wschodniej części Gór Świętokrzyskich.

Wpływy rzymskie były jedną z najważniejszych przyczyn zmian kulturowych i gospodarczych zachodzących w Barbaricum w pierwszych stuleciach p. C. Dla terenów środkowoeuropejskich podstawowe znaczenie w wymianie handlowej z państwem rzymskim miał tzw. szlak bursztynowy. Początek napływów importów rzymskich na tereny Barbaricum przypadł na I w. a. C. Sprowadzano głównie naczynia brązowe,

¹²⁶ *Ibidem*, s.292 – 293.

¹²⁷ *Ibidem*, s. 296 – 300.

srebrne, szklane, ozdoby i części strojów. W III w. p. C. wymiana ta osłabła, część importów stanowiły łupy, trybuty, subsydia, lub żołąd dla mieszkańców Barbaricum służących w rzymskiej armii. W końcu III w. p. C. sprowadzano naczynia terra sigillata, pojawiła się znaczna ilość złotych monet. Z terenu Barbaricum Rzymianie sprowadzali głównie bursztyn, futra oraz skóry¹²⁸.

Od I w. p. C. w okolicach Tarnobrzega wzrosła liczba punktów osadniczych kultury przeworskiej. Rozrosły się skupiska osadnicze w Dzikowie, Zakrzowie oraz skupisko między Machowem, a Miechocinem, powstało nowe osadnictwo między Machowem i Nagnajowem, składające się z ośmiu osad. W okresie rzymskim tereny Tarnobrzega znajdowały się na skrzyżowaniu dwóch szlaków handlowych – szlaku z Carnuntum i Caemantii nad Dunajem nad Bałtyk oraz szlaku łączącego ziemie polskie z terenami nadczarnomorskimi. Z okolic Tarnobrzega pochodzą dwa skarby monet rzymskich – jeden odkryty w Dzikowie, drugi w Chmielowie. Przykładem importów rzymskich znalezionych na tym terenie jest ceramika, naczynia brązowe i ozdoby.¹²⁹

Pierwsze wzmianki pisane o ziemiach polskich pochodzą z dzieł starożytnych kronikarzy. Strabon w *Geographika*, wspomina o Lugiach, identyfikowanych z ludnością kultury przeworskiej. Zamieszkiwali oni większość terenów południowej i środkowej Polski. Według Strabona podlegali oni zwierzchnictwu markomańskiego państwa Marboda. Następna wzmianka o Lugiach odnosi się do czasów cesarza Klaudiusza. Według Tacyty (*Annales III*) Lugiowie przyczynili się do upadku kwadzkiego państwa Wanniusza. Informacje o Lugiach zawarł również Kasjusz Dion w dziele *Historia Rzymska*. Pisał on o wydarzeniach z lat 91, 92, kiedy Lugiowie, prowadząc wojnę ze Swewami zwrócili się do Domicjana z prośbą o posiłki. Pod nazwą Lugiowie kryje się związek szeregu plemion „Lugiorumnonen”, tworzących wspólnotę połączoną różnymi więzami. Istnienie związku plemion Lugiów potwierdza także Ptolemeusz w *Geografia II*. Związek lugijski powstał zapewne wcześniej niż pierwsza informacja o jego istnieniu, zawarta u Strabona. Wskazuje na to informacja u Pawła Orozjusza w *Historiarum adversus paganos libri VII*. Istotne osłabienie związku lugijskiego nastąpiło w II w. Lugiowie, identyfikowani z ludnością kultury przeworskiej, stanowili dominującą jego część. Zajmowali południową i środkową część Polski. Na terenach dzisiejszych ziem polskich, w świetle źródeł antycznych, znajdowały się również siedziby innych ludów. Ptolemeusz wzmiankuje o Silingach, na terenie Łużyc i Śląska. W źródłach z V w. Silingowie określani zostali jako odłamek Wandalów. Źródła pisane (Jordanes, *Getica*)

¹²⁸ *Ibidem*, s. 315 – 324.

¹²⁹ M. Florek, J. Gurba, *op. cit.*, s. 25 – 26.

lokalizują plemiona Wandalów między Wisłą a Odrą. Historia plemion Wandalów jest bogata. W czasie walk Probusa z ludem „Longiones” doszło do walk nad rzeką Ligys. Przeciwnikami Rzymu były wojska Wandalów i Burgundów. Oba te plemiona pochodziły z kręgu kultury przeworskiej. Siedziby Burgundów w czasie ich pobytu w środkowej Europie należy lokalizować w północno – zachodniej części obszaru kultury przeworskiej. Według Tacyty na północ za Lugiami mieszkali Goci. Wywodzący się ze Skandynawii Goci osiedlili się nad dolnym biegiem Wisły. Łączyła ich pewna wspólnota kulturowa, identyfikowana z kulturą wielbarską. Na początku drugiej połowy II w. kultura wielbarska zaczęła ekspansję w kierunku południowo – wschodnim, wypierając z prawobrzeżnego Mazowsza ludność przeworską. W sąsiedztwie Gotów mieszkali Wenedowie. Ich siedziby znajdowały się w rejonie ujścia Wisły. Obszary północno – wschodniej Polski zasiedlone były przez plemiona Estiów. W okresie rzymskim na południowo – wschodnich obszarach Europy główną rolę odgrywały dwa ludy – Sarmaci i Dakowie. Sarmaci po wyparciu Scytów stali się dominującą siłą na północ od Morza Czarnego. Według PomponiuszaMeli granica Sarmacji przebiegała wzdłuż Wisły.¹³⁰

Okres wędrówek ludów obejmował lata 375 – 568. Jego początek wiązał się z ekspansją huńską na tereny stepów nadczarnomorskich, koniec natomiast – z pojawieniem się Awarów w Kotlinie Karpackiej. Zmiany kulturowe w środkowej Europie nastąpiły dopiero w V w., wraz z zanikiem kultur o tradycjach okresu rzymskiego. Początek stadium nazywanego późną fazą okresu wędrówek ludów odnoszący się do ziem polskich datuje się w przybliżeniu od 450 r. Na obszarach zajętych uprzednio przez osadnictwo kultury przeworskiej zaobserwowano daleko idące zmiany. W dorzeczu górnej Wisły, gdzie w ciągu pierwszej połowy V w. istniało gęste osadnictwo, brak jakichkolwiek śladów zasiedlenia z drugiej połowy tego stulecia. Także na terenach Śląska nie stwierdzono osadnictwa z drugiej połowy V w. Zarówno wśród materiałów kultury przeworskiej i lubuszyckiej trudno o zabytki młodsze niż z przełomu IV i V w. Barak również śladów osadnictwa w południowo – zachodniej Polsce, Łużycach, Mazowszu, i Podlasiu. Inaczej było na terenach środkowej Polski, w dorzeczu Warty, w środkowym biegu Proсны i Bzury, gdzie stwierdzono osadnictwo związane z tradycjami kultur okresu rzymskiego, pochodzące z drugiej połowy V w. i początku VI w. W rozwiniętej fazie okresu wędrówek ludów na obszarach zajętych przez kultury zachodniobałtyjskie stwierdzono ciągłość rozwoju kulturowego. Obszar Pomorza

¹³⁰ P. Kaczanowski, J.K. Kozłowski, *op. cit.*, s. 253 – 263.

powiązany był z północną Europą. Z terenów tych pochodzą liczne znaleziska z drugiej połowy V w. i pierwszej ćwierci VI w.¹³¹

Początek osadnictwa słowiańskiego na ziemiach polskich datowany jest na VI w. Słowianiedzielili się na Antów, zajmujących międzyrzecze środkowego Dniestru i Dniepru, oraz Sklawenów, których siedziby na wschodzie stykały się z terenami Antów, w kierunku północno – zachodnim sięgały do źródeł Wisły. Na tych obszarach wyróżnia się kilka jednostek kulturowych. W części zachodniej, na terenach prawobrzeżnego dorzecza Dniepru, prawobrzeżnego dorzecza Prypeci po górny Boh i Dniestr po południowo – wschodnią Polskę wyróżniono kulturę praską. Wschodnia jej część określana jest jako typ Korczak. Kultura Pieńkowska zajmowała obszary między Dońcem, dolnym Dunajem, środkowym biegiem Suły i górnym biegiem Rosi. Kulturę tę łączy się z Antami. W dorzeczu górnego Dniepru, Desny, lokalizowana jest kultura Kołczin. Na północ od tej strefy, równoległe z kulturami wczesnosłowiańskimi, rozwijała się kultura Bancerowszczyzna – Tuszemla.¹³²

Na terenie Polski widoczny jest związek między rozlokowaniem osad wczesnosłowiańskich a urodzajnością gleb. Większość osad wczesnosłowiańskich na ziemiach polskich to niewielkie osiedla. W osadach takich najczęstszym typem budynku mieszkalnego była czterokątna półziemianka lub ziemianka, o powierzchni od 10 do 15 m kw., z paleniskiem lub piecem kamiennym. Ludność słowiańska stosowała ciepłalny obrządek pogrzebowy. Ich gospodarka opierała się na rolnictwie z dużym udziałem hodowli. Najwcześniej osadnictwo słowiańskie dotarło na tereny południowo – wschodniej Polski, w dorzecze Sanu, nad górną Wisłę w rejon Krakowa, do Kotliny Sądeckiej. Pojedyncze stanowiska znane są z okolic Sandomierza, Lublina, z Mazowsza i Górnego Śląska. Młodsze skupiska osadnicze odkryto na terenie Dolnego Śląska. Obszary te zostały zasiedlone przez Słowian w ciągu drugiej połowy V w. i w ciągu VI w. Na przełomie VI i VII w. osadnictwo słowiańskie pojawiło się na terenie Pomorza Zachodniego, Wielkopolski i Dolnego Śląska. Obszary te wchodziły w obręb tzw. grupy Sukow – Dziedzice. Początek osadnictwa słowiańskiego na ziemiach polskich wiąże się z wielką wędrówką Słowian, która objęła obszary środkowej i południowej Europy. W międzyrzeczu Odry i Łaby Słowianie ok. połowy VI w., w Meklemburgii- na początku VII w. W ciągu VII w. zaszły zmiany w kulturze Słowian zajmujących ziemie polskie. Około połowy VII w. rozpoczęto wyrabianie naczyń za pomocą koła garncarskiego, zakładano

¹³¹ *Ibidem*, s. 325 – 331.

¹³² *Ibidem*, s. 334.

cmentarzyska kurhanowe, powstały pierwsze osady obronne. W VI do X w. miało miejsce zagęszczenie sieci osadniczej. Budowę grodów na większą skalę rozpoczęto w VIII w.¹³³

Okolice Tarnobrzega były jednym z miejsc, gdzie osadnictwo słowiańskie pojawiło się najwcześniej. Na terenie tym już w pierwszej fazie wczesnego średniowiecza powstały dwa skupiska osadnicze, położone po obu stronach Wisły. Jedno z nich znajdowało się między Koprzywnicą a Sandomierzem, drugie – na krawędzi i stokach Garbu Tarnobrzieskiego, tworząc osady w Machowie, Tarnobrzegu, Dzikowie i Trześni. Do X w. powstały nowe osady. Na przełomie X i XI w. w Wielowisi powstał niewielki gród. Z okresu od VI do XIII w., z terenu między Wisłą, a Trześniówką znanych jest 40 osad otwartych, jedno grodzisko, dwa cmentarzyska szkieletowe.¹³⁴Z okresu wczesnego średniowiecza pochodzą następujące stanowiska: Sielec 1, Wielowieś 5,8, Borów 1,4, Zakrzów 10,7,6,9, Wymysłów 1, Dzików 2, Sobów 63,66,33,34,36,40,44,55, Miechocin 2,6,8,11, Kajmów 1,2,4, Machów 2,3,5,7,9,10,12,14,15,16,17,18,19, Tarnobrzeg 4,5. Z późniejszych wieków średnich pochodzą stanowiska: Wielowieś 1,3, Zakrzów 4, Machów 21, Tarnobrzeg 5, Mokrzyszów 4.

Poniższa tabela przedstawia ogólną liczbę stanowisk archeologicznych na terenie Tarnobrzega, w tym zaznaczono stanowiska ujęte w gminnej ewidencji zabytków.

Tabela 3. Stanowisk archeologicznych na terenie Tarnobrzega.

Lp.	Stanowisko	Rodzaj stanowiska	Chronologia	AZP
1	2	3	4	5
1.	Tarnobrzeg – Wielowieś 1	1.osada 2. grodzisko	1. przed X w. 2. XI – XII w. (XIII w.)	90 – 73/20
2.	Tarnobrzeg – Sielec 1	Cmentarzysko szkieletowe	Wcz. śred.	90 – 73/22
3.	Tarnobrzeg – Wielowieś 3	osada	XI – XIII w.	90 – 73/23
4.	Tarnobrzeg – Sielec 2	osada	k. łużycka lub ep. br.	90 – 73/ 24
5.	Tarnobrzeg – Wielowieś 9	Ślady osadnictwa	Neolit lub wcz. ep. br.	90 – 73/123
6.	Tarnobrzeg – Wielowieś 10	Ślady osadnictwa	k. łużycka, ep. br., o. halszacki	90 – 73/124
7.	Tarnobrzeg – Sielec 3	Ślady osadnictwa	Neolit lub wcz. ep. br.	90 – 73/126
8.	Tarnobrzeg – Sielec 4	Ślady osadnictwa	Neolit lub wcz. ep. br.	90 – 73/127
9.	Tarnobrzeg – Wielowieś 2	cmentarzysko	k. łużycka	90 – 74/9

¹³³*ibidem*, s. 335 – 339.

¹³⁴ M. Florek, J. Gurba, *op. cit.*, s. 27.

10	Tarnobrzeg – Wielowieś 4	Ślady osadnictwa	KPL, neolit	90 – 74/14
11.	Tarnobrzeg – Wielowieś 5	Ślady osadnictwa	Wcz. Śred.	90 – 74/15
12.	Tarnobrzeg – Wielowieś 6	Ślady osadnictwa	?	90 – 74/16
13.	Tarnobrzeg – Wielowieś 7	Ślady osadnictwa	?	90 – 74/17
14.	Tarnobrzeg – Wielowieś 8	1. ślady osadnictwa 2. ślady osadnictwa 3. ślady osadnictwa	1. mierzanowicka, wcz. ep. br. 2. KPL, neolit 3. wcz. śred.	90 – 74/18
15.	Tarnobrzeg – Borów 1	osada	Wcz. śred., IX – XI w.	91 – 73/1
16.	Tarnobrzeg – Dzików 1	Cmentarzysko ciałopalne	?	91 – 73/2
17.	Tarnobrzeg – Zakrzów 1	1. osada 2. osada	1.k. łużycka, Ha 2.k. przeworska, I–III w. p. C.	91 – 73/3
18.	Tarnobrzeg – Zakrzów 2	1. cmentarzyska 2. cmentarzysko 3. punkt osadniczy	1. k. łużycka, o. halsztacki 2. k. przeworska, o. przedrzymski, I – II w. P. C. 3. ?	91 – 73/4
19.	Tarnobrzeg – Zakrzów 3	1. osada 2. osada 3. osada	1. k. przeworska, OWR, III – V w. p. C. 2. wcz. śred., VIII – X w. 3. ?	91 – 73/5
20.	Tarnobrzeg – Zakrzów 4	1. osada 2. osada 3. osada	1.k. łużycka, o. halsztacki 2. k. przeworska, OWR, I – III w. 3. wcz. śred., VII – VIII w., XII – XIII w.	91 – 73/6
21.	Tarnobrzeg – Sobów 1	cmentarzysko	k. mierzanowicka	91 – 73/7
22.	Tarnobrzeg – Zakrzów 10	osada	Wcz. śred., X – XI w.	91 – 73/8
23.	Tarnobrzeg – Zakrzów 7	Ślady osadnictwa	Wcz. śred., XI – XII w.	91 – 72/9
24.	Tarnobrzeg – Zakrzów 6	Ślady osadnictwa	Wcz. śred., X – XI w.	91 – 73/10
25.	Tarnobrzeg – Zakrzów 9	1. ślady osadnictwa 2. osada 3. punkt osadniczy	1. wcz. ep. br. 2. wcz. śred., IX w. 3. ?	91 – 73/11
26.	Tarnobrzeg – Zakrzów 8	osada	k. łużycka, o. halsztacki	91 – 73/12
27.	Tarnobrzeg – Wymysłów1	1. ślady osadnictwa 2. osada	1. ? 2. wcz. śred.	91 – 73/13

28.	Tarnobrzeg – Dzików 2	1. osada 2. ślady osadnictwa	1. wcz. śred. 2. ?	91 – 73/14
29.	Tarnobrzeg – Zakrzów 5	Ślady osadnictwa	k. przeworska, OWR	91 – 73/15
30.	Tarnobrzeg – Wymysłów 2	1. ślady osadnictwa 2. ślady osadnictwa	1. wcz. ep. br. 2. k. łużycka., ep. br.	91 – 73/16
31.	Tarnobrzeg – Borów 2	Osada?	k. łużycka, o. halsztacki	91 – 73/17
32.	Tarnobrzeg – Borów 3	osada	?	91 – 73/18
33.	Tarnobrzeg – Borów 4	osada	wcz. śred., IX – XI w.	91 – 73/19
34.	Tarnobrzeg – Dzików 3	skarb	k. przeworska, II w.	91 – 73/20
35.	Tarnobrzeg – Dzików 4	Znaleziska luźne	k. przeworska, o. późnolateński	91 – 73/21
36.	Tarnobrzeg – Sobów 5	Ślady osadnictwa	?	91 – 73/24
37.	Tarnobrzeg – Sobów 6	ślady osadnictwa	Ep. kamienia	91 – 73/25
38.	Tarnobrzeg – Sobów 7	osada	k. przeworska, OWR	91 – 73/26
39.	Tarnobrzeg – Sobów 8	Ślady osadnictwa	Ep. kamienia	91 – 73/27
40.	Tarnobrzeg – Sobów 10	osada	k. ceramiki sznurowej, k. mierzanowicka	91 – 73/29
41.	Tarnobrzeg – Sobów 11	Ślady osadnictwa	?	91 – 73/30
42.	Tarnobrzeg – Sobów 61	Ślady osadnictwa	k. łużycka	91 – 73/31
43.	Tarnobrzeg – Mokrzychów 11	1. osada 2. ślady osadnictwa	1. neolit 2. starożytność	91 – 73/32
44.	Tarnobrzeg – Sobów 62	1. ślady osadnictwa 2. ślady osadnictwa 3. ślady osadnictwa	1. KPL, neolit 2. KM ? – KT ?, wcz. ep. br. 3. GT KŁ, o. halsztacki	91 – 73/33
45.	Tarnobrzeg – Sobów 63	1. ślady osadnictwa 2. ślady osadnictwa 3. grób?/cment? 4. ślady osadnictwa	1. mezolit 2. KM? KT?, wcz. ep. br 3. GTKŁ, o. halsztacki 4. wcz. śred., śred., now.	91 – 73/34
46.	Tarnobrzeg – Sobów 64	Narzutowy kamień pasiasty		91 – 73/35
47.	Tarnobrzeg – Sobów 65	Narzutowy kamień pasiasty		91 – 73/36
48.	Tarnobrzeg – Sobów 66	1. ślady osadnictwa 2. osada? 3. osada 4. osada	1. KPL, neolit 2. KM, wcz. ep. br. 3. GT KŁ, ep. br., o. halsztacki	91 – 73/37

		5. osada	4. wcz. Śred., IX – XII w.	
49.	Tarnobrzeg – Sobów 70	Ślady osadnictwa	Wcz. ep. br.?, ep. br.	91 – 73/38
50.	Tarnobrzeg – Sobów 71	Ślady osadnictwa	1 ćw. XIX w.	91 – 73/39
51.	Tarnobrzeg – Dzików 5	osada	neolit	91 – 73/40
52.	Tarnobrzeg – Mokrzeszów 1	Cmentarzysko	k. łużycka, Vep. br., o. halsztacki	92 – 73/1
53.	Tarnobrzeg – Mokrzeszów 2	cmentarzysko	k. łużycka, o. halsztacki	92 – 73/2
54.	Tarnobrzeg – Miechocin 1	Grób (cmentarzysko?)	k. przeworska, OWR	92 – 73/7
55.	Tarnobrzeg – Miechocin 2	Osada	Wcz. Śred.	92 – 73/8
56.	Tarnobrzeg – Miechocin 3	cmentarzysko	k. łużycka	92 – 73/9
57.	Tarnobrzeg – Miechocin 4	Osada (?)	k. przeworska, OWR	92 – 73/10
58.	Tarnobrzeg – Miechocin 5	Ślady osadnictwa (grób)	k. przeworska, OWR	92 – 73/11
59.	Tarnobrzeg – Miechocin 6	1. ślady osadnictwa 2. osada 3. wieś, ośrodek garncarski	1. wcz. ep. br. 2. wcz. śred. 3. staropolska, XVII – XVIII w.	92 – 73/12
60.	Tarnobrzeg – Kajmów 1	osada	Wcz. śred.	92 – 73/13
61.	Tarnobrzeg – Kajmów 2	osada	Wcz. śred.	92 – 73/14
62.	Tarnobrzeg – Kajmów 3	osada	k. przeworska, OWR	92 – 73/15
63.	Tarnobrzeg – Machów 1	1. osada 2. osada	1. k. łużycka 2. k. przeworska	92 – 73/16
64.	Tarnobrzeg – Machów 2	1. punkt osadniczy (osada) 2. punkt osadniczy	1. k. przeworska, OWR 2. wcz. śred.	92 – 73/17
65.	Tarnobrzeg – Machów 3	1. osada 2. osada 3. osada	1. k. łużycka 2. wcz. śred. 3. k. przeworska	92 – 73/18
66.	Tarnobrzeg – Machów 4	cmentarzysko	k. łużycka	92 – 73/19
67.	Tarnobrzeg – Machów 5	1. osada 2. osada	1. wcz. śred.	92 – 73/20
68.	Tarnobrzeg – Machów 6	osada	k. łużycka, VEB, o. halsztacki	92 – 73/21
69.	Tarnobrzeg – Machów 7	1. osada ? 2. osada 3. cmentarzysko 4. osada 5. osada	1. neolit 2. k. łużycka 3. k. łużycka 4. k. przeworska, OWR 5. wcz. śred.	92 – 73/22
70.	Tarnobrzeg – Machów 8	osada	k. łużycka, o. halsztacki	92 – 73/23

71.	Tarnobrzeg – Machów 9	1. skarb ? 2. osada	1. WS 2. wcz. śred.	92 – 73/24
72.	Tarnobrzeg – Machów 10	1. osada 2. osada	1. wcz. śred. 2. k. przeworska, OWR	92 – 73/25
73.	Tarnobrzeg – Machów 11	osada	k. łużycka. O. halsztacki	92 – 73/26
74.	Tarnobrzeg – Machów 12	osada	Wcz. śred.	92 – 73/27
75.	Tarnobrzeg – Machów 13	1. osada 2. osada	1. k. łużycka, EB, Ha 2. epoka kamienia	92 – 73/28
76.	Tarnobrzeg – Machów 14	1. osada 2. osada 3. osada	1. k. łużycka 2. k. przeworska 3. wcz. śred.	92 – 73/29
77.	Tarnobrzeg – Machów 15	osada	Wcz. śred.	92 – 73/ 30
78.	Tarnobrzeg – Machów 16	1. ślady osadnictwa 2. ślady osadnictwa (osada?) 3. ślady osadnictwa (osada?) 4.osada	1.neolit 2. k. przeworska, OWR 3. wcz. śred. 4.k łużycka	92 – 73/31
79.	Tarnobrzeg – Machów 17	1. osada 2. osada	1. wcz. śred. 2. k. łużycka, EB Ha	92 – 73/32
80.	Tarnobrzeg – Machów 18	1. osada 2. osada	1. k. łużycka, EB Ha 2. wcz. śred.	92 – 73/33
81.	Tarnobrzeg – Machów 19	osada	Wcz. śred.	92 – 73/34
82.	Tarnobrzeg – Machów 20	1. cmentarzysko 2. osada	1. k. łużycka, IV EB – pocz. LT 2. k. łużycka	92 – 73/35
83.	Tarnobrzeg – Machów 21	Ślady osadnictwa	IX – X w.	92 – 73/36
84.	Tarnobrzeg 1	cmentarzysko	k. łużycka, Ha	92 – 73/37
85.	Tarnobrzeg 2	cmentarzysko	k. łużycka, Ha	92 – 73/38
86.	Tarnobrzeg 3	Punkt osadniczy	?	92 – 73/39
87.	Tarnobrzeg 4	1. punkt osadniczy (osada?) 2.osada	1. k. łużycka 2. wcz. śred.	92 – 73/40
88.	Tarnobrzeg 5	1. cmentarzysko 2. osada 3. osada lub cmentarzysko	1. k. przeworska, OWR 2. wcz. śred. 3. k. łużycka	92 – 73/41
89.	Tarnobrzeg 6	cmentarzysko	k. łużycka	92 – 73/42
90.	Tarnobrzeg 7	Cmentarzysko ciałopalne	?	92 – 73/43
91.	Tarnobrzeg 9	1. punkt osadniczy 2. osada	1. ? 2. XVII w.	92 – 73/44
92.	Tarnobrzeg 10	Punkt osadniczy (cmentarzysko?)	k. przeworska	92 – 73/45

93.	Tarnobrzeg 8	cmentarzysko	k. łużycka, IV EB	92 – 73/46
94.	Tarnobrzeg 11	Ślady osadnictwa	Wcz. ep. br.	92 – 73/47
95.	Tarnobrzeg 12	Ślady osadnictwa	Kultura amfor kulistych	92 – 73/48
96.	Tarnobrzeg 13	Ślady osadnictwa	Kultura amfor kulistych	92 – 73/49
97.	Tarnobrzeg 14	Ślady osadnictwa	Kultura amfor kulistych	92 – 73/50
98.	Tarnobrzeg 15	Ślady osadnictwa	Kultura ceramiki sznurowej?	92 – 73/51
99.	Tarnobrzeg 16	Ślady osadnictwa	Pocz. III w.	92 – 73/52
100.	Tarnobrzeg 17	Cmentarzysko (a)	k. łużycka, Ha	92 – 73/53
101.	Tarnobrzeg 18	Ślady osadnictwa	?	92 – 73/54
102.	Tarnobrzeg 19	Obozowisko (a)	epipaleolit	92 – 73/55
103.	Tarnobrzeg – Mokrzeszów 3	Ślady osadnictwa	?	92 – 73/62
104.	Tarnobrzeg – Mokrzeszów 4	Ślady osadnictwa	Późnie średniowiecze	92 – 73/63
105.	Tarnobrzeg – Mokrzeszów 5	1. ślady osadnictwa 2. osada	1. wcz. ep. br. 2. wcz. śred.	92 – 73/64
106.	Tarnobrzeg – Mokrzeszów 6	Ślady osadnictwa	?	92 – 73/65
107.	Tarnobrzeg – Mokrzeszów 7	Ślady osadnictwa	k. łużycka	92 – 73/66
108.	Tarnobrzeg – Mokrzeszów 8	1. ślady osadnictwa 2. osada ? 3. osada	1. k. pucharów lejkowatych 2. wcz. ep. br. 3. k. łużycka	92 – 73/67
109.	Tarnobrzeg – Mokrzeszów 9	Ślady osadnictwa	k. łużycka	92 -73/68
110.	Tarnobrzeg – Mokrzeszów 10	Ślady osadnictwa	Epoka kamienia	92 – 73/69
111.	Tarnobrzeg – Kajmów 5	Ślady osadnictwa	Neolit środkowy	92 – 73/70
112.	Tarnobrzeg – Mokrzeszów 12	Ślady osadnictwa	?	92 – 73/71
113.	Tarnobrzeg – Mokrzeszów 13	Ślady osadnictwa	?	92 – 73/72
114.	Tarnobrzeg – Mokrzeszów 14	Ślady osadnictwa	?	92 – 73/73
115.	Tarnobrzeg – Mokrzeszów 15	Ślady osadnictwa	Wcz. ep. br.	92 – 73/74

116.	Tarnobrzeg – Mokrzeszów 16	Ślady osadnictwa	Wcz. ep. br.	92 – 73/75
117.	Tarnobrzeg – Mokrzeszów 17	1. osada 2. osada 3. osada	1. mierzanowiecka, I o. ep. br. 2. k. łużycka 3. wcz. śred.	92 – 73/76
118.	Tarnobrzeg – Mokrzeszów 18	1. osada 2. ślady osadnictwa	1. k. łużycka 2. wcz. śred.	92 – 73/77
119.	Tarnobrzeg – Kozielec 1	Ślady osadnictwa (osada?)	k. łużycka	92 – 73/92
120.	Tarnobrzeg – Kozielec 2	osada	k. łużycka	92 – 73/93
121.	Tarnobrzeg – Kozielec 3	Osada?	k. łużycka	92 – 73/94
122.	Tarnobrzeg – Kajmów 4	1. (osada) ślady osadnictwa 2. ślady osadnictwa 3. osada 4. ślady osadnictwa	1. neolit 2. wcz. ep. br. 3. k. łużycka 4. wcz. śred.	92 – 73/ 95
123.	Tarnobrzeg – Miechocin 7	Ślady osadnictwa	?	92 – 73/97
124.	Tarnobrzeg – Kozielec 4	cmentarzysko	k. łużycka	92 – 73/100
125.	Tarnobrzeg – Kozielec 5	1. ślady osadnictwa 2. cmentarzysko	1. k. trzcieniecka 2. k. łużycka	92 – 73/101
126.	Tarnobrzeg – Kajmów 6	1. osada 2. osada	1. K. trzcieniecka 2. k. łużycka	92 – 73/102
127.	Tarnobrzeg – Kajmów 7	1. ślady osadnictwa 2. osada 3. osada 4. wieś	1. neolit 2. k. łużycka, Ha 3. k. przeworska, póź. LT, wcz. OWR 4. staropolska, XVII – XVIII w.	92 – 73/ 103
128.	Tarnobrzeg – Ocice 1	osada	k. łużycka	92 – 73/105
129.	Tarnobrzeg - Mokrzeszów 19	osada	k. łużycka, Ha(?)	92 – 73/106
130.	Tarnobrzeg – Miechocin 8	Ślady osadnictwa	Wcz. śred.	92 – 73/107
131.	Tarnobrzeg – Miechocin 9	osada	k. łużycka	92 – 73/108
132.	Tarnobrzeg – Miechocin 10	ślady osadnictwa	?	92 – 73/109
133.	Tarnobrzeg – Miechocin 11	Ślady osadnictwa	Wcz. śred.	92 – 73/110
134.	Tarnobrzeg – Mokrzeszów 20	1. ślady osadnictwa 2. ślady osadnictwa	1. neolit 2. k. łużycka	92 – 73/111

135.	Tarnobrzeg – Mokrzyszów 21	Ślady osadnictwa	starożytność	92 – 73/112
136.	Tarnobrzeg – Mokrzyszów2 2	Ślady osadnictwa	?	92 – 73/113
137.	Tarnobrzeg – Mokrzyszów 23	1. ślady osadnictwa 2. osada	1. neolit 2. k. łużycka	92 – 73/114
138.	Tarnobrzeg – Mokrzyszów 24	Ślady osadnictwa (osada?)	k. łużycka	92 – 73/115
139.	Tarnobrzeg – Mokrzyszów 25	Ślady osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	92 – 73/116
140.	Tarnobrzeg – Mokrzyszów 26	1. osada 2. osada	1. k. pucharów lejkowatych 2. k. łużycka	92 – 73/117
141.	Tarnobrzeg – Mokrzyszów 27	osada	k. łużycka	92 – 73/118
142.	Tarnobrzeg – Mokrzyszów 28	osada	k. łużycka	92 – 73/119
143.	Tarnobrzeg – Mokrzyszów 29	1. ślady osadnictwa 2. ślady osadnictwa 3. ślady osadnictwa	1. wcz. ep. br. 2. k. łużycka 3. wcz. śred.	92 – 73/120
144.	Tarnobrzeg – Mokrzyszów 30	Ślady osadnictwa	?	92 – 73/121
145.	Tarnobrzeg – Mokrzyszów 31	Ślady osadnictwa	starożytna	92 – 73/122
146.	Tarnobrzeg – Mokrzyszów 32	Ślady osadnictwa	k. łużycka	92 – 73/123
147.	Tarnobrzeg – Mokrzyszów 33	Ślady osadnictwa	k. łużycka	92 – 73/124
148.	Tarnobrzeg – Mokrzyszów 34	Ślady osadnictwa	starożytna	92 – 73/125
149.	Tarnobrzeg – Sobów 2	obozowisko	neolit	91 – 74/1
150.	Tarnobrzeg – Sobów 3	cmmentarzysko	k. łużycka	91 – 74/2
151.	Tarnobrzeg – Sobów 4	Ślady osadnictwa	k. łużycka	91 – 74/3
152.	Tarnobrzeg – Sobów 12	osada	k. mierzanowicka	91 – 74/4
153.	Tarnobrzeg – Sobów 14	osada	k. ceramiki sznurowej	91 – 74/6
154.	Tarnobrzeg – Sobów 15	osada	?	91 – 74/10
155.	Tarnobrzeg – Sobów 28	osada	k. łużycka	91 – 74/27

156.	Tarnobrzeg – Sobów 29	Ślady osadnictwa	?	91 – 74/28
157.	Tarnobrzeg – Sobów 30	Ślady osadnictwa	k. łużycka	91 – 74/29
158.	Tarnobrzeg – Sobów 31	Ślady osadnictwa	Wcz. ep. br.	91 – 74/30
159.	Tarnobrzeg – Sobów 32	Ślady osadnictwa	k. łużycka	91 – 74/31
160.	Tarnobrzeg – Sobów 33	Ślady osadnictwa	Wcz. śred.	91 – 74/32
161.	Tarnobrzeg – Sobów 34	Ślady osadnictwa	Wcz. śred.	91 – 74/33
162.	Tarnobrzeg – Sobów 35	Ślady osadnictwa	?	91 – 74/34
163.	Tarnobrzeg – Sobów 36	osada	k. łużycka, k. pomorska, o. przedrzymski, k. przeworska, OWR, wcz. śred.	91 – 74/35
164.	Tarnobrzeg – Sobów 37	Ślady osadnictwa	Wcz. ep. br.	91 – 74/36
165.	Tarnobrzeg – Sobów 38	ślady osadnictwa	?	91 – 74/37
166.	Tarnobrzeg – Sobów 39	osada	k. łużycka. Ep. br.	91 – 74/38
167.	Tarnobrzeg – Sobów 40	1. osada 2. ślady osadnictwa	1. Wcz. ep. br., k. łużycka, wcz. śred. 2. ?	91 – 74/39
168.	Tarnobrzeg – Sobów 41	Ślady osadnictwa	k. mierzanowicka	91 – 74/40
169.	Tarnobrzeg – Sobów 42	Ślady osadnictwa	?	91 – 74/41
170.	Tarnobrzeg – Sobów 43	1. osada 2. ślady osadnictwa	1. k. mierzanowicka 2. k. łużycka	91 – 74/42
171.	Tarnobrzeg – Sobów 44	1. ślady osadnictwa 2. osada	1. ? 2. wcz. śred.	91 – 74/43
172.	Tarnobrzeg – Sobów 45	Ślady osadnictwa	mezolit	91 – 74/44
173.	Tarnobrzeg – Sobów 46	Osada	k. łużycka	91 – 74/45
174.	Tarnobrzeg – Sobów 47	Ślady osadnictwa	k. łużycka	91 – 74/46
175.	Tarnobrzeg – Sobów 51	Ślady osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	91 – 74/59
176.	Tarnobrzeg – Sobów 52	Ślady osadnictwa	mezolit	91 – 74/60
177.	Tarnobrzeg – Sobów 53	Ślady osadnictwa	mezolit	91 – 74/61
178.	Tarnobrzeg – Sobów 55	Ślady osadnictwa	Wcz. śred.	91 – 74/63
179.	Tarnobrzeg – Sobów 56	Ślady osadnictwa	k. łużycka	91 – 74/64
180.	Tarnobrzeg – Sobów 57	Ślady osadnictwa	?	91 – 74/65
181.	Tarnobrzeg – Sobów 58	Ślady osadnictwa	Neolit lub wcz. ep. br.	91 – 74/66

182.	Tarnobrzeg – Sobów 59	Osada	k. łużycka	91 – 74/67
183.	Tarnobrzeg – Sobów 60	Ślady osadnictwa	k. łużycka	91 – 74/68
184.	Tarnobrzeg – Nagnajów 1	1. ślady osadnictwa 2. osada	1. k. łużycka, ep. br. 2. k. przeworska, wcz. śred.	93 – 72/ 13
185.	Tarnobrzeg – Nagnajów 2	osada	k. łużycka, wcz. śred.	93 – 72/14
186.	Tarnobrzeg – Nagnajów 3	osada	k. łużycka, wcz. śred.	93 – 72/15
187.	Tarnobrzeg – Nagnajów 4	osad	k. łużycka, wcz. śred.	93 – 72/16
188.	Tarnobrzeg – Nagnajów 7	osada	k. łużycka	93 – 72/19
189.	Tarnobrzeg – Nagnajów 8	osada	k. łużycka	93 – 72/20
190.	Tarnobrzeg – Nagnajów 9	Ślady osadnictwa	Neolit, wcz. ep. br., k. łużycka	93 – 72/21
191.	Tarnobrzeg – Nagnajów 10	osada	Wcz. śred.	

5.2.7. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

Muzeum Historyczne Miasta Tarnobrzega

Decydującą rolę w powołaniu w Tarnobrzegu placówki muzealnej odegrało Towarzystwo Przyjaciół Tarnobrzega. W 1987 r. Adam Wójcik pełniący funkcję Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków włączył kwestię utworzenia Muzeum Miasta Tarnobrzega do Programu rozwoju kultury województwa tarnobrzegskiego na lata 1990 – 1995. Adam Wójcik chcąc ratować budynek spichlerza dzikowskiego z 1843 r., opracował koncepcję remontu i adaptacji obiektu na cel muzealny. Przedstawiciele rodu Tarnowskich Jan Tarnowski i Adam Tarnowski, zadeklarowali przekazanie w depozyt do przyszłego muzeum kilkudziesięciu obrazów z kolekcji dzikowskiej, przechowywanych dotychczas w Muzeum Narodowym w Krakowie. Załączek zbiorów tworzyć miały dzieła sztuki i dokumenty zgromadzone przez Towarzystwo Przyjaciół Tarnobrzega. Chęć przekazania swoich zbiorów zadeklarowało Polskie Towarzystwo Archeologiczne i Numizmatyczne w Tarnobrzegu. Remont przyszłej siedziby muzeum rozpoczęto 1 lutego 1989 r. 1 lutego 1991 r. Adam Wójcik został kustoszem Muzeum Historycznego Miasta Tarnobrzega w budowie. W lutym 1992 r. Muzeum zostało komunalną instytucją kultury. Oficjalne otwarcie placówki nastąpiło 28 maja 1992 r. Zaprezentowano wtedy wystawy: Malarstwo z kolekcji dzikowskiej, Jan Słomka – Kitowicz Dzikowa, Grupa tarnobrzegska kultury łużyckiej, Nowoczesne malarstwo polskie.

Wielkie uznanie środowiska zyskała ekspozycja stała Dzieje Tarnobrzega, otwarta w 400 – lecie nadania Tarnobrzegowi praw miejskich – 28 maja 1993 r. Od tego czasu wystawa była wielokrotnie modernizowana.¹³⁵

Zainteresowaniami badawczymi placówki są: dzieje i tradycje Tarnobrzega, rola rodu Tarnowskich w historii kraju i regionu, Konfederacja Dzikowska, dokonania i myśl polityczna króla Stanisława Leszczyńskiego, sprawy dotyczące inwentaryzacji zbiorów i pamiątek zaginionych, zagrabionych lub wywiezionych, a związanych z regionem objętym zainteresowaniami Muzeum Historycznego Miasta Tarnobrzega. Wyzwaniem jest kwestia restytucji zbiorów dzikowskich hrabiów Tarnowskich.

Zbiory dzikowskie

Zostały one stworzone na początku XIX w. przez Walerię ze Stroynowskich Tarnowską i Jana Feliksa Tarnowskiego. Począwszy od swojej podróży do Italii w latach 1803 – 1805, zgromadzili oni zbiory obejmujące: kolekcję dzieł sztuki (głównie malarstwa), bibliotekę, pamiątki, archiwalia. Zbiory te miały stałe miejsce po 1834 r. w Dzikowie. Wśród tych dzieł znalazły się obrazy należące niegdyś do Stanisława Augusta: Lisowczyk Rembradta, portrety królów Polski Bacciarellego. W zbiorach malarstwa włoskiego znajdowały się dzieła z XVI, XVII, XVIII w., takich artystów jak: Veronese (Św. Rodzina), Lorenzo Lotto, Simone da Pesaro, Francesco Trevisani, Salvatore Rosa, Guido Reni, Annibale, Agostino i Lodovico Carracci, Francesco Albani, Guercino, Domenico del Frate, Gaspare Landi. Wśród malarstwa niderlandzkiego znalazły się dzieła takich mistrzów, jak: Rebmrandt, A. van Dyck, G. Honthorst, J. Sustermans, J. Victors, J. Gossert, E. van der Poel. Kolekcja obrazów liczyła 150 dzieł, nie licząc portretów rodziny Tarnowskich i osobliwości staropolskich.

Kolekcja miniatur liczyła 200 dzieł. Były to przeważnie dzieła Wincentego Lesseura, ale również Stefana Balickiego, Walerii Tarnowskiej, Martina Meytensa, FrederichaHeinrihaFügera, RosalbyCarriera, Teresy Maron.

Kolekcja rysunków i szkiców zawierała 150 dzieł. Wśród ich autorów byli: artyści włoscy: Landi, Fidenza, Comuccini, Benvenuto, Sabatelli, Paolo Veronese, Batoni, Moratta, Hengs, Rafael, Tycjan, Corregio; artyści polscy: Czechowicz, Smuglewicz, Płoński, Vogel, Orłowski, Bacciarelli, Norblin; artyści francuscy: Poussin, Lovrin, David,

¹³⁵ A. Janas, *Tarnobrzegskie tradycje kolekcjonersko – muzealne*, [w:] *Tarnobrzeg dzieje miasta 1593 – 1939*, t. 1, Tarnobrzeg 2005, s. 603 – 605.

Voanloo,; a także szkice Dürera, Rembrandta i Rubensa. Kolekcja ta spłonęła w pożarze w 1927 r.

Teki graficzne oraz książki z zakresu sztuki i archeologii liczyły przeszło 200 pozycji. W kolekcji znajdowały się luźne, prezentujące dzieła wybitnych malarzy, m.in. Rafaela, Leonarda da Vinci, Tycjana, Guida Reni.

Zbiory rycin polskich zawierały dzieła artystów z przełomu XVIII i XIX w.: Zbiór widoków sławniejszych pamiątek narodowych, rytowanych przez Freya, według rysunków Z. Vogela, Zbiór rozmaitych polskich ubiorów wg. J.P. Norblina, MonumentaRegnumPoloniaeCrakoviensia F. Stachowicz, Ubiory wojska narodowego z czasów Księstwa Warszawskiego, Wizerunki znakomitych ludzi w Polsce i Rozmaitości polskie.

W zbiorach dzikowskich znajdowały się szkice portretowe, historyczne, widoki ziem i miast polskich i ich zabytków, ryciny o znaczeniu dla ikonografii narodowej autorstwa Wilhelma Hondiusa, Stefana Della Belli, Jeremiasza Falcka, Jana Aleksandra Gorczyzna. Jan Feliks Tarnowski kładła szczególny nacisk na gromadzenie pamiątek narodowych.

Zbiór rzeźb w kolekcji dzikowskiej zawierał 120 dzieł. Były to formy zdobnicze, wazy, zegary, figurki, dekoracje wnętrz zamkowych. Najcenniejsze były rzeźby nabyte w Italii. Wśród nich były XVII i XVIII wieczne rzeźby GiuseppeBoschiego, G.L. Berniniego, A. Algardiego, A. Canovy.

Wśród pamiątek narodowych znajdowały się: pamiątki po hetmanie Janie Tarnowskim, pamiątki po księciu Józefie Poniatowskim, pamiątki po Napoleonie, rękopis Pana Tadeusza Adama Mickiewicza. Gromadzono również meble z XVIII w.

Kolekcja została uzupełniona w drugiej połowie XIX w. i na początku XX w. Dokupiono wtedy dzieła artystów polskich, portrety Tarnowskich będące dziełami Matejki, Kossaka, Pochwalskiego, Malczewskiego, wśród rzeźb prace Laszczki.

Częścią zbiorów dzikowskich była biblioteka, gromadzona od początków XIX w. przez Jana Feliksa Tarnowskiego. Zawierała ona m.in. rzadkie druki z czasów staropolskich. W początkowej fazie tworzenia biblioteki, trafiły do niej wydawnictwa z opactwa w Oliwie, klasztoru Jezuitów w Sandomierzu, księgozbioru króla Stefana Batorego i księdza Hieronima Juszyńskiego. Zbiory powiększyła Zofia z Zamoyskich Tarnowska. Sprowadziła ona do Dzikowa utwory literatury współczesnej, polskiej i obcej. Zbiory powiększył również Zdzisław Tarnowski i Zofia z Potockich Tarnowska. W 1913 r.

zatrudniono w Dzikowie Michała Marcza. Opracował on katalog księgozbioru i archiwum rodzinnego, był również autorem publikacji, dotyczących Tarnowskich, Dzikowa. Biblioteka posiadała komplet wydań Biblii w języku polskim, 25 inkunabułów, wśród nich m.in. Explanto in Psalterium z 1475 r., Objawienie św. Brygidy z 1492 r., dzieła pisarzy polskich złotego wieku: Grzegorza z Szamotuł, Andrzeja Krzyckiego, Jana Compensis, Michała Wrocławczyka, Jana Lwowczyka, Jana ze Stopnicy, Macieja Miechowity, Wawrzyńca Korwina, Jędrzeja Glabera. Wśród białych kruków znajdowały się: statut Jana Łaskiego z 1506 r. Chimera Stanisława Orzechowskiego z 1562 r., Satyr Ignacego Krasickiego z 1779 r. W bibliotece znajdowały się: literatura dysydencka, dzieła polemiczne, kalendarze, komplet dzieł Jana Heweliusza, zbiór konstytucji sejmowych, uchwał synodalnych, drukowane ryciny, cykl Cabinet de Roi z lat 1727 – 1747, stanowiący początkowo własność Ludwika XV, teki Norblina, rysunki Smuglewicza, Chodowieckiego, Lewickiego.

Tarnowscy gromadzili również archiwum rodowe. Zawiera ono : akty, poświadczenia nadań, teksty przywilejów, teksty działów majątkowych, akta sądowe, dokumenty związane z Sejmem Czteroletnim, dokumenty po Stanisławie Augustie, dokumenty po Małachowskich, akty z okresu Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego.

Po wojnie archiwum Tarnowskich wywieziono do Krakowa, przechowywane ono jest w Archiwum Państwowym na Wawelu. Kolekcja dzikowska została bezmyślnie rozparcelowana i wywieziona z trudnymi do oszacowania stratami do muzeów i instytucji w Warszawie, Krakowie, Rzeszowie i Łańcucie.¹³⁶

Zgodnie ze Statutem Muzeum Historycznego Miasta Tarnobrzega nadanym uchwałą Rady Miasta Tarnobrzega z dnia 24 lutego 2011 r. oraz Regulaminem Organizacyjnym MHMT zatwierdzonym przez Zarząd Miasta, siedzibą MHMT jest Zamek Tarnowskich w Dzikowie przy ul. Sandomierskiej 27 w Tarnobrzegu, w którym eksponowane są zbiory Tarnowskich.¹³⁷

MHMT posiada oddział „Muzeum Polskiego Przemysłu Siarkowego”, którego siedzibą jest zabytkowy spichlerz dworski z 1843 roku przy ul. St. Pawłowskiego 14 w Tarnobrzegu. Muzeum Polskiego Przemysłu Siarkowego to jedyne takie miejsce w Polsce i w Europie. Znajduje się w nim wszystko, co wiąże się z wydobyciem i przetwórstwem siarki. Muzeum oferuje dwie ekspozycje: „Polski przemysł siarkowy” i „Przed siarką”. Zwiedzający mogą liczyć na wiele ciekawostek związanych

¹³⁶ *Ibidem*, s. 585 – 599.

¹³⁷ http://www.tarnobrzeg.eobip.pl/bip_tarnobrzeg/index.jsp?place=Menu02&news_cat_id=110&layout=1&page=0

z przemysłem siarkowym. Na ekspozycji pokazano 600 eksponatów. Jednak w magazynach zgromadzono ich 8 tysięcy. Ich zbiór trwał dziesięć lat. Założkiem tego co można dziś obejrzeć była pierwsza wystawa zorganizowana dziesięć lat temu z okazji 50-lecia odkrycia w rejonie Tarnobrzega złóż siarki. Przez kolejne lata, dzięki zaangażowaniu pracowników kopalni, Muzeum Historycznego czy tarnobrzeskiego oddziału Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Górnictwa udało się zgromadzić ogromną liczbę pamiątek.¹³⁸

Biblioteka szkoły parafialnej w Miechocinie

Zbiory tej biblioteki w 1926 r. uporządkował i skatalogował kustosz archiwum hrabiów Tarnowskich w Dzikowie Michał Marczak. Wyniki swojej pracy ogłosił pt.: „Zabytek dawnego szkolnictwa parafialnego w Miechocinie”. Według Michała Marcza biblioteka ta przedstawiała rzadki i cenny księgozbiór. Posiadała ona 342 woluminy, obejmujące 418 dzieł, 10 woluminów rękopisów. Zawierała trzy inkunabuły, 80 dzieł z XVI w., 237 dzieł z XVII w., 39 dzieł z XVIII w. oraz kilkadziesiąt, przeważnie broszur z XIX w. i XX w. Głównym językiem tych dzieł była łacina, w języku polskim było jedynie 39 dzieł, w języku włoskim dziewięć, w języku francuskim cztery. W 1967 r. biblioteka na polecenie Kurii Biskupiej zabrana została do Przemysła.¹³⁹

Muzeum Powiatowe

Powstało z inicjatywy starosty tarnobrzeskiego dr Eugeniusza Swobody w 1908 r., otrzymało ono imię marszałka powiatowego Zbigniewa Horodyńskiego. Posiadało ono zabytki etnograficzne, osobliwości regionalne, pamiątki, dzieła sztuki, dokumenty. W 1915 r. zbiory zostały zagrabione przez Rosjan.¹⁴⁰

Zbiory Kółka Krajoznawczego przy Gimnazjum w Tarnobrzegu

W okresie międzywojennym młodzież zgromadziła pokaźne zbiory rzadkich monet z czasów rzymskich i okresu staropolskiego, urny znalezione w Mokrzyszowie, Żupawie i Radomyślu, fotografie regionu, rzeźby drewniane, pamiątki dawnego rękodzieła. Zbiory uległy rozproszeniu podczas II wojny światowej.¹⁴¹

¹³⁸ <http://www.echodnia.eu/podkarpackie/wiadomosci/tarnobrzeg/art/8710877,tarnobrzeskie-muzeum-przemyslu-siarkowego-to-jedyn-takie-miejsce-w-polsce-i-europie,id,t.html>

¹³⁹ J. Rawski, W. Rawski, *op. cit.*, s. 269 -270.

¹⁴⁰ A. Janas, *op.cit.*, s. 599.

¹⁴¹ *Ibidem*, s. 602.

5.2.8. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne to kultura odziedziczona po przodkach i przekazywana kolejnym pokoleniom. Składają się na nie: język, przekazy ustne, tradycje muzyczne, praktyki społeczno – kulturowe (zwyczaje, rytuały i obrzędy doroczne, rodzinne, wesela, pogrzeby, ceremonie, zwyczaje odpustowe, pielgrzymki), wiedza i umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym, wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata.

Na dziedzictwo niematerialne Tarnobrzega składa się przede wszystkim bogactwo tradycji związanych z obchodzeniem świąt kościelnych, tradycji związanych z obchodzeniem wydarzeń i uroczystości rodzinnych. Najwięcej zachowało się tradycji dotyczących obchodzenia świąt Bożego Narodzenia i Wielkanocy.

Tradycje związane z okresem około bożonarodzeniowym to: zachowywanie postu i powstrzymywanie się od hucznych zabaw w adwencie, uczestnictwo w okresie adwentu w specjalnym nabożeństwach – roratach. Wigilia zawsze była dniem szczególnym, od rana obowiązywał post ścisły. Przychodzący obcy ludzie składali życzenia. Na kolację wigilijną schodziła się cała rodzina, a także zaproszeni sąsiedzi i znajomi. Stół wyścielano sianem. Po zmroku klęczano do wspólnej modlitwy, następnie zasiadano do stołu. W miarę podawania następnym potraw wrócono urodzaj w polu. Po kolacji wspólnie kolędowano. Gospodyni zanosila krowom chleb i opłatek. O północy udawano się na pasterkę. Boże Narodzenie było wielkim świętem, powstrzymywano się od najmniejszych nawet prac, nie odwiedzano się również tego dnia. Dopiero w św. Szczepana zbierano siano ze stołu i dawano bydłu do zjedzenia. Tego dnia na pamiątkę ukamienowania pierwszego męczennika święcono owiec i obficie się nim obrzucano. Atmosfera świąteczna przenosiła się na następne dni. Wieczorami młodzież chodziła kolędować z szopką lub gwiazdą pod okna domów. Wśród zwyczajów bożonarodzeniowych charakterystyczne było śmiecenie słomą i wnoszenie sprzętów gospodarczych na dach. Oprócz typowego kolędowania praktykowano *chodzenie po scodrołkach* w święto Trzech Króli.

Okres świąt Wielkanocnych wiązał się z obserwacją przyrody w Wielkim Tygodniu, według tradycji miała ona być przepowiednią na cały rok. W środę milkły dzwony aż do rezurekcji. W Wielki Czwartek od wieczora obowiązywał post aż do śniadania wielkanocnego. Ścisły i bezwzględny post przestrzegany był zwłaszcza w Wielki Piątek. W Wielką Sobotę święcono w kościele pokarmy, wodę i ogień. W Niedzielę Wielkanocną uczestniczono w uroczystej mszy rezurekcyjnej. Poniedziałek wielkanocny upływał pod

znakiem oblewania się wodą i nikomu nie wolno było się za to obrażać. Dostojsności Świętom Wielkanocnym dodawało bicie dzwonów oraz wystrzały.

Innymi tradycjami związanymi ze świętami kościelnymi są: święcenie gromnic w święto Ofiarowania Pańskiego, strojenie domów gałęziami lipy w Zesłanie Ducha Świętego, święcenie wiązanek kwiatów, ziół i zboża w święto Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, uroczyste obchodzenie świąt patronalnych miejscowych parafii, zwanych odpustami.

Do Tarnobrzega wiernych przyciągał słynący łaskami obraz Matki Bożej Dzikowskiej. Otoczony on jest dużą czcią przez mieszkańców miasta, jego sława również rozeszła się po kraju. Tarnobrzeg szybko stał się liczącym ośrodkiem kultu maryjnego. Liczne rzesze pielgrzymów przybywały tu w dni odpustów; które przypadły w święta maryjne. Duże uroczystości odbywały się tu na Zielone Świątki i w święto Matki Bożej Siewnej 8 września. Pielgrzymowali tu mieszkańcy sąsiednich powiatów oraz z Królestwa. Odpusty gromadziły nawet kilka tysięcy wiernych. Znane są liczne uzdrowienia za przyczyną Matki Bożej Dzikowskiej. W okolicznych kościołach umieszczano kopie wizerunku Matki Bożej Dzikowskiej. Prawdopodobnie funkcjonował tu ośrodek malarski zajmujący się kopiowaniem cudownego obrazu. Sprzedaż kopii była źródłem dochodu dla klasztoru. Mieszkańcy Tarnobrzega i okolicznych wsi byli bardzo pobożni organizowali oddolnie pielgrzymki do innych ośrodków takich jak Kalwaria Zebrzydowska, Częstochowa, Leżajsk, Radomyśl nad Sanem.

Do tradycji związanych z uroczystościami rodzinnymi należy urządzenie hucznych wesel, na które zaprasza się oprócz rodziny również przyjaciół znajomych i sąsiadów. Kiedyś wesele z rozmachem było wyznacznikiem pozycji danej rodziny. Kiedyś wesela trwały kilka dni i nie były sprawą tylko dwojga młodych i ich rodzin ale częścią życia całej wspólnoty. Zawieranie związku małżeńskiego w dawniejszych czasach nie było podyktowane jedynie względami uczuciowymi, ważniejsze było dopasowanie pod względem pozycji społecznej i majątkowej przyszłych małżonków. Małżeństwo rozumiane była jako związek nierozzerwalny. Na straży trwałości małżeństwa stały względy praktyczne oraz autorytet starszych członków rodziny. Również pogrzeby nie były wyłącznie sprawą rodzinną, uczestniczyli w nich licznie bliźni i dalsi sąsiedzi. Wspólnie modlono się i czuwano przy zmarłym, następnie odprowadzano go do kościoła i na cmentarz. Po pogrzebie spotykano się jeszcze w celu modlitwy za duszę zmarłego. Poczucie wspólnoty w dawnych czasach było czymś bardzo ważnym. Istotna była najbliższa rodzina, ale także ważne były więzi sąsiedzkie. Pomoc rodziny i sąsiadów dawała poczucie bezpieczeństwa w sytuacjach kryzysowych, takich jak śmierć czy inne

wypadki losowe. Sąsiedzi nieśli również pomoc w sprawach dnia powszedniego takich jak np. prace polowe.

Tradycyjnymi zajęciami mieszkańców Tarnobrzega od początku jego istnienia było rolnictwo. Do działek siedliskowych przynależał grunt. Prawie każdy mieszczanin uprawiał ziemię. Obok uprawy roli mieszczanie zajmowali się również hodowlą. Pod koniec XVIII w. z rzemiosł funkcjonowały tu: sukiennictwo, krawiectwo, stolarstwo, kowalstwo, szewstwo, ślusarstwo, piekarnictwo, młynarstwo, piwowarstwo. Tarnobrzeg obok Ulanowa był również ośrodkiem flisactwa. Największą renomą cieszyli się tu stolarze, murarze i szewcy. Tarnobrzeg słynął w okolicy z wyrobu doskonałych kasz. W drugiej połowie XIX w. nastąpił rozwój usług i rzemiosła. Miasto słynęło w okolicy z dużych jarmarków. W wielkich ilościach handlowano tu zbożem, nierogacizną, smołą i popiołem. Tarnobrzeg z rzemieślnikami, rolnikami i kupcami stanowił lokalne centrum wymiany. Przy końcu XIX w. za sprawą napływu towarów droga kolejową upadło tkactwo, krawiectwo i szewstwo. Zanikło również flisactwo z uwagi na przebiegającą na Wiśle granicę między Austrią i Rosją. Tarnobrzeg był centrum rzemiosł i przemysłu drzewnego. Renomą cieszyli się tarnobrzescy stolarze, bednarze, cieśle, kołodzieje, stelmachowie. Rozwinięty był tu przemysł gorzelniczy i piwowarski.

Dziedzictwo niematerialne to również gwara regionu tarnobrzesckiego. Gwara lasowska to gwara ludności zamieszkującej tereny dawnej Puszczy Sandomierskiej w widłach Wisły i Sanu, między Wisłą, Wisłoką, Sanem a Wisłokiem, czyli między Sandomierzem, Tarnobrzegiem, Mielcem na zachodzie, Dębicą i Rzeszowem na południu, Leżajskiem i Niskiemi na wschodzie. Gwara lasowska już od ponad stulecia była przedmiotem zainteresowania dialektologów, etnografów i historyków. Sam termin *gwara lasowska* upowszechnił Szymon Matusiak w swoim studium dialektologicznym z 1880 roku, w którym powoływał się na taki sposób określania tej gwary przez mieszkańców okolicznych wsi, twierdzących, iż w okolicach Tarnobrzega "*gwarzo po lasosku*". Dialektologicznie należy do wschodniej części gwar Małopolski środkowej. Ze względu na swój charakter, pomieszanie cech genetycznie małopolskich i mazowieckich, gwara lasowska uznawana jest w opracowaniach za gwarę mieszaną. Jest ona mocno zróżnicowana, na co wskazują różne zasięgi cech różnego pochodzenia. Charakterystyczne cechy gwary lasowiackiej to: mazurzenie, ubezdzwięcznianie międzywyrazowe, zanik samogłosek nosowych, zmiana barwy na zalizowanych samogłosek, zamiana spółgłosek półotwartych, wyrównanie koniugacyjne sprawiające wrażenie braku przegłosu polskiego, przejście dawnego długiego "a" w dźwięk pośredni między "o" a "a", przejście dawnego długiego "o" w dźwięk pośredni i labializujący, przejście dawnego długiego "e" w dźwięk pośredni między "e" a "i" lub "y"

albo całkowicie w "i" lub "y", zachowanie zębowego "f" we wschodniej i północnej części obszaru, prelabializacja nagłosowego "o", przejście "kr" w "chr" na zachodzie obszaru, twarde "l" przed "i", wymowa zbitok /t-sz/, /d-ż/ jako "cz", "dż", końcówka -my w narzędniku liczby mnogiej rzeczowników, końcówka -wa w osobie 1. liczby mnogiej i -ta w osobie 2. liczby mnogiej, częsty brak form męskoosobowych, dwojenie, czyli stosowanie pluralis maiestatis wobec osób starszych, brak związku rządu w złożeniach liczebnika z rzeczownikiem, częstsze niż w ogólnej polszczyźnie użycie końcówki -ów, różne regionalizmy leksykalne.¹⁴²

Lasowiaci wyróżniali się również strojem. Podstawowy zestaw odzieży kobiecej i męskiej, świątecznej, jak i tej noszonej codziennie, był szyty z niebarwionego lnianego albo konopnego płótna. Mężczyzna na co dzień chodził w lnianych „portkach na troki” oraz koszuli wypuszczonej na wierzch, przewiązanej pasem lub sznurkiem. Na wierzch zakładał płótniankę, przepasaną również pasem. Reszty dopełniał kapelusz ze słomy żytniej. Natomiast kobiecey strój stanowiły lniana koszula, fartuch (spódnica), zapaska, rańtuch na głowie, płótnianka zwana kamizelką i płachta – łoktuska na ramiona. Od święta mężczyzna wdziewał sukmanę i zakładał na głowę magierkę z brązowego samodziału, produkowanego przez sukienników rakszawskich. W zimie najbogatsi ubierali kozuchy wyprawiane przez miejscowych kuśnierzy. Natomiast kobiecey strój odświętny w odróżnieniu od codziennego był przepięknie zdobiony białym, czarnym lub czerwonym haftem (najbardziej tradycyjna jego forma to tzw. ślimacznice). Przedmiot dumy stanowił fartuch mocno marszczony z czterech (lub w skromniejszej wersji – dwóch) szerokości płótna. Mężatki nosiły przy tym czepce zakładane na chamełkę (obręcz z drewna lipowego), a później lniane chusty czepcowe wiązane w specjalny sposób na głowie.¹⁴³

W puszczańskich warunkach ukształtowała się również specyficzna muzyka lasowiacka. Muzyka ta była bardzo żywa i skoczna. Kapele ludowe składały się zazwyczaj ze skrzypiec i basów.

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

W myśl art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (t.j.Dz.U. z 2014 r. poz. 1446), formami ochrony zabytków są;

- wpis do rejestru zabytków;

¹⁴² <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?l1=mapa-serwisu&l2=&l3=&l4=lasowiacy-gwara-regionu-mwr>

¹⁴³ <http://www.muzeumkolbuszowa.pl/skansen/grupy-etnograficzne/lasowiacy>

- uznanie za pomnik historii;
- utworzenie parku kulturowego;
- ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na terenie miasta Tarnobrzeg kilkadziesiąt zabytków zostało objętych prawnymi formami ochrony, w postaci wpisu do rejestru zabytków oraz ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. Żaden zabytek nie jest chroniony przez uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego.

Poniższa tabela przedstawia zabytki z terenu Tarnobrzega objęte ochroną przez wpis do rejestru zabytków.

Tabela 4. Zabytki z terenu Tarnobrzega objęte ochroną przez wpis do rejestru zabytków.

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Numer rejestru zabytków	Data wpisu
1	2	3	4	5
1.	Tarnobrzeg	Układ urbanistyczno – krajobrazowy, XVI, XVII – XX w.	A - 1375	4.06.1984
2.	Tarnobrzeg	Zespół klasztorny Dominikanów - kościół pw. NMP, 1693 – 1707, 1904 - klasztor 1676, XVIII, 1880, ogrodzenie - strefy ochrony konserwatorskiej	A - 533	30.11.1985
3.	Tarnobrzeg	Kapliczka pw. św. Barbary, ul. Mickiewicza, XVIII/XIX w.	A – 816	17.05.1960
4.	Tarnobrzeg	Cmentarz wojenny z I i II wojny światowej, ul. Targowa	A- 854	13.06.1988
5.	Tarnobrzeg	Cmentarz żydowski, ul. Sienkiewicza, XVIII/XIX w.	A - 856	13.06.1988
6.	Tarnobrzeg	d. sąd powiatowy, ul. Dominikańska 7, k. XIX w.	A - 815	11.12.1995
7.	Tarnobrzeg	Dom. Pl. Głowackiego 41, XIX/XX w.	A - 817	31.03.1992
8.	Tarnobrzeg	Dom „Bratniak”, pl. Głowackiego 50, XIX/XX w.	A - 791	10.11.1987
9.	Tarnobrzeg	Dom, d. „Bar Tarnobrzesci”, pl. Głowackiego 53, 1 ćw. XX w.	A - 789	10.11.1987
10.	Tarnobrzeg	d. browar, ul. Jachowicza 12, poł. XIX, XX w.	A - 661	23.09.2011
11.	Tarnobrzeg	Magistrat, ob. biblioteka, ul. Kościuszki 12, k. XIX w.	A - 774	30.08.1984
12.	Tarnobrzeg	Gimnazjum, ob. Urząd Miasta, ul. Kościuszki 32, 1909	A - 813	30.08.1996
13.	Tarnobrzeg	Dworek, ul. Mickiewicza 19, k. XIX w.	A - 853	19.10.1992
14.	Tarnobrzeg	Budynek d. Zarządu Dóbr Tarnowskich, ul. Sandomierska 25, 2 poł. XIX w.	A - 787	18.09.1998

15.	Tarnobrzeg	Kasyno urzędnicze, ob. dom kultury, ul. Słowackiego 2, 1912 - 1914	A - 788	10.11.1987
16.	Tarnobrzeg	Dom, ul. Szeroka 9, po 1880	A - 790	10.11.1987
17.	Tarnobrzeg - Dzików	Zespół pałacowy - pałac, XV, XVIII, 1830.1929 - oficyna, 1859 - park, XIX, - kordegarda z ogrodzeniem parku, XIX - stajnia z ujeżdżalnią, XIX, 1962 - oranżeria, XIX - dozorcówka, ul. Na Dole 9, XIX - wozownia, XIX - lodownia, ul. Sandomierska 27, XIX - elektrownia, ul. Sandomierska 27, 1 ćw. XX	1. A - 908 2. 209/A 11/ZP 310/A	1. 29.04.1975 2. 04.06.1984 17.09.1948 30.06.1987
18.	Tarnobrzeg - Miechocin	Kościół par. pw. św. Marii Magdaleny, k. XV, 1840	A - 564	05.01.1968 i 14.06.1977
19.	Tarnobrzeg - Miechocin	Cmentarz par., ul. Stanisława Orła, 1 poł. XIX w. - kaplica - ogrodzenie	A - 855	10.06.1988
20.	Tarnobrzeg - Mokrzeszów	Zespół pałacowy - pałac, 2 poł. XIX w. - oficyna, 2 poł. XIX w. - park, 2 poł. XIX w. - strefy ochrony konserwatorskiej	A - 857 A - 729	11.06.1973, 16.06.1977, 18.04.1985 11.06.1973
21.	Tarnobrzeg - Nagnajów	Dwór. 2 ćw. XIX w., XIX/XX	796/A 140/A	29.04.1975 16.06.1977
22.	Tarnobrzeg - Wielowieś	Zespół kościoła par. - kościół pw. św. Gertrudy i św. Michała Archanioła, 1884, z kaplicą grobową rodziny Tarnowskich, 1620 - cmentarz kościelny, - ogrodzenie z kaplicami, 2 poł. XXIX w. - plebania, pocz. XX w.	A-537	22.04.1991
23.	Tarnobrzeg - Wielowieś	Zespół klasztorny dominikanek, 2 poł. XIX w. - kaplica - dom sióstr - szkoła - cmentarz kościelny, nagrobek s. Kolumby Białeckiej	A-532	22.04.1991
24.	Tarnobrzeg - Wielowieś	Spichlerz, ul. Warszawska, 1 poł. XIX w.	A-814	29.04.1975 i 30.07.1982
25.	Tarnobrzeg - Wymysłów	Spichlerz, ob. Muzeum Historyczne, ul. Pawłowskiego 14, 1843	A-786	29.04.1975
26.	Tarnobrzeg - Zakrzów 1, 91 - 73/3	1. osada, k. łużycka, Ha 2. osada, k. przeworska, I-III w. p. C.	A - 262	22.06.1982

27.	Tarnobrzeg – Mokrzeszów 1, 92 – 73/1	Cmentarzysko, k. łużycka, Vep. br., o. halsztacki	A - 528	21.12.1969
28.	Tarnobrzeg – Mokrzeszów 2, 92 – 73/2	Cmentarzysko, k. łużycka, o. halsztacki	A - 543	21.12.1969
29.	Tarnobrzeg – Wielowieś 1, 90 – 73/20	1.osada, przed X w. 2. grodzisko, XI – XII w. (XIII w.)	A - 263	26.06.1982
30.	Tarnobrzeg	Nagrobki na cmentarzu parafialnym przy ul. Wisłostrada	448/A	22.04.1991
31.	Tarnobrzeg - Miechocin	Nagrobki na cmentarzu parafialnym przy ul. Mickiewicza	449/A	22.04.1991

Poniższa tabela przedstawia zabytki z terenu Tarnobrzega objęte ochroną przez ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego

Tabela 5. Zabytki z terenu Tarnobrzega objęte ochroną przez ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Lp.	Obiekt objęty ochroną w MPZP	Nazwa MPZG	Uchwała	Data uchwalenia
1	2	3	4	5
1.	zespół pałacowo – parkowy wraz z otoczeniem w Mokrzeszowie	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego osiedla „Mokrzeszów” w Tarnobrzegu	NR XXV/350/2012	26 kwietnia 2012
2.	układ przestrzenny dawnej wsi Mokrzeszów	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego osiedla „Mokrzeszów” w Tarnobrzegu	NR XXV/350/2012	26 kwietnia 2012
3.	stanowiska archeologiczne wpisane do gminnej ewidencji zabytków w rejonie ulic: Al. Warszawskiej, Batalionów Chłopskich i Wędkarskiej na terenie miasta Tarnobrzeg – osiedle Zakrzów	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego obszaru usług i przemysłu w tym Tarnobrzegskiego Parku Technologicznego w rejonie ulic: Al. Warszawskiej, Batalionów Chłopskich i Wędkarskiej na terenie miasta Tarnobrzeg – osiedle Zakrzów	NR XXIV/327/2012	29 marca 2012
4.	odkryte w toku prac budowlanych obiekty lub przedmioty o cechach zabytkowych w rejonie ulic: Al. Warszawskiej, Batalionów Chłopskich i Wędkarskiej na terenie	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego obszaru usług i przemysłu w tym Tarnobrzegskiego Parku	NR XXIV/327/2012	29 marca 2012

	miasta Tarnobrzeg – osiedle Zakrzów	Technologicznego w rejonie ulic: Al. Warszawska, Batalionów Chłopskich i Wędkarskiej na terenie miasta Tarnobrzeg – osiedle Zakrzów		
5.	teren kościoła parafialnego p.w. św Marii Magdaleny w Miechocinie wraz z otoczeniem	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego terenu osiedla „Miechocin” w Tarnobrzegu	NR XI/141/2011	26 maja 2011
6.	obiekty objęte granicą planu zagospodarowania przestrzennego terenu osiedla „Miechocin” w Tarnobrzegu i figurujące w gminnej ewidencji zabytków	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego terenu osiedla „Miechocin” w Tarnobrzegu	NR XI/141/2011	26 maja 2011
7.	stanowiska archeologiczne i odkryte w toku prac budowlanych obiekty lub przedmioty o cechach zabytkowych w rejonie objętym granicą planu zagospodarowania przestrzennego terenu osiedla „Miechocin” w Tarnobrzegu	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego terenu osiedla „Miechocin” w Tarnobrzegu	NR XI/141/2011	26 maja 2011
8.	obiekty objęte granicą planu zagospodarowania przestrzennego terenu osiedla Ocice w Tarnobrzegu i figurujące w gminnej ewidencji zabytków	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego terenu osiedla Ocice w Tarnobrzegu	NR IX/96/2011	31 marca 2011
9.	stanowiska archeologiczne i odkryte w toku prac budowlanych, obiekty lub przedmioty o cechach zabytkowych w rejonie objętym granicą planu zagospodarowania przestrzennego terenu osiedla Ocice w Tarnobrzegu i figurujące w gminnej ewidencji zabytków	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego terenu osiedla Ocice w Tarnobrzegu	NR IX/96/2011	31 marca 2011
10.	wszystkie obiekty figurujące w gminnej ewidencji zabytków w granicach miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego osiedla „Dzików” w Tarnobrzegu	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego osiedla „Dzików” w Tarnobrzegu	NR LV/1060/2010	30 września 2010
11.	stanowiska archeologiczne i odkryte w	Miejscowy plan zagospodarowania	NR LV/1060/2010	30 września 2010

	toku prac budowlanych obiekty lubprzedmioty o cechach zabytkowych w granicach objętych miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego osiedla „Dzików” w Tarnobrzegu	przestrzennego osiedla „Dzików” w Tarnobrzegu		
--	--	---	--	--

5.3. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 23 lipca 2003 r. (t.j. Dz.U. z 2014 r. poz. 1446) gminną ewidencję zabytków na terenie gminy prowadzi wójt, burmistrz lub prezydent w formie zbioru kart adresowych zabytków. Ewidencja taka powinna zawierać:

- zabytki nieruchomości wpisane do rejestru zabytków,
- zabytki nieruchomości niewpisane do rejestru zabytków a ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- inne zabytki nieruchomości wyznaczone przez prezydenta (wójta, burmistrza miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Informacje o zabytkach nieruchomości, które powinna zawierać karta adresowa określa Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. nr 113. Poz. 661). Gminna ewidencja zabytków zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (t.j. Dz.U. z 2014 r. poz. 1446) jest podstawą do sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami.

Wpis zabytków nieruchomości do gminnej ewidencji zabytków, jest podstawą do objęcia tych zabytków ochroną w formie zapisu w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Tabela 6. Zabytki ujęte w gminnej ewidencji zabytków*

Lp.	Nr karty	Obiekt	Ulica/ lokalizacja	Datowanie	Rejestr	Data Wpisu
1	2	3	4	5	6	7
1	1/2132	Układ urbanistyczny	Zasięg historycznego układu przestrzennego	1593 r., XVIII w., XIX w., XX w.	A - 1375	4.06.1984
2	2/2132	Kościół pw. Wniebowzięcia NMP w zespole kościelno-klasztornym dominikanów	Kościuszki 2	1693 - 1707 r., 1904 - 1909 r.	203/A	30.11.1985
3	3/2132	Klasztor w zespole	Kościuszki 2	1676 r., XVIII w., 1880 r.	203/A	30.11.1985

		kościelno- klasztornym dominikanów				
4	4/2132	Ogrodzenie w zespole kościelno- klasztornym dominikanów	Kościuszki 2	2 poł. XVIII w., 1929 r., 1989 - 1990 r.	203/A	30.11.1985
5	5/2132	Kapliczka p.w. św. Barbary, na terenie szpitala	Mickiewicza	XVIII/XIX w.	276/ZN/60	17.05.1960
6	6/2132	Cmentarz wojenny z I i II wojny światowej	Targowa	1915 r., 1920 r., 1939 r., 1944 - 1945 r.	340/A	13.06.1988
7	7/2132	Cmentarz żydowski	Sienkiewicza	XVIII/XIX w.	341/A	13.06.1988
8	8/2132	Budynek d. Sądu Powiatowego	Sandomierska 7	k. XIX w.	582/A	11.12.1995
9	9/2132	Dom	Głowackiego 40, 41	XIX/XX w.	475/A	31.03.1992
10	10/2132	Dom "Bratniak"	Głowackiego 50	XIX/XX w.	206/A	11.11.1987
11	11/2132	Dom	Głowackiego 53	1 ćw. XX w.	313/A	10.11.1987
12	12/2132	Budynek d. Magistratu	Kościuszki 12	k. XIX w.	286/A	30.08.1984
13	13/2132	Budynek d. Gimnazjum	Kościuszki 32	1909 r.	205/A	30.08.1986
14	14/2132	Dworek	Mickiewicza 19	k. XIX w.	482/A	19.10.1992
15	15/2132	Budynek Zarządu Dóbr Tarnowskich	Sandomierska 25	2 poł. XIX w.	600/A	18.09.1998
16	16/2132	Dom "Towarzystwa Kasynowego"	Słowackiego 2	1912 - 1914 r.	207/A	10.11.1987
17	17/2132	Dom	Szeroka 9	4 ćw. XIX w. (po 1880 r.)	312/A	10.11.1987
18	18/2132	Pałac w zespole pałacowym	Sandomierska 27	XV - XVIII w., 1830 r., 1929 r.	A-908	29.04.1975 oraz 209/A z 4.06.1984
19	19/2132	Oficina w zespole pałacowym	Sandomierska 27	1859 r.	A-908	29.04.1975 oraz 209/A z 4.06.1984
20	20/2132	Park w zespole pałacowym	Sandomierska 27	XIX w.	11/ZP	17.09.1948
21	21/2132	Kordegarda z ogrodzeniem parku w w zespole pałacowym	Sandomierska 27	II poł. XIX w.	A-908	29.04.1975 oraz 209/A z 4.06.1984
22	22/2132	Stajnia z ujeżdżalnią w w zespole pałacowym	Sandomierska 27	XIX w.	A-908	29.04.1975 oraz 209/A z 4.06.1984
23	23/2132	Oranżeria w w zespole pałacowym	Sandomierska 27	XIX w.	A-908	29.04.1975 oraz 209/A z 4.06.1984

24	24/2132	Dawna kuźnia w w zespole pałacowym	Skrajna 1	XIX w.	A-908	29.04.1975 oraz 209/A z 4.06.1984
25	25/2132	Wozownia w w zespole pałacowym	Sandomierska 27	XIX w.	A-908	29.04.1975 oraz 209/A z 4.06.1984
26	26/2132	Lodownia w w zespole pałacowym	Sandomierska 27	XIX w.	A-908	29.04.1975 oraz 209/A z 4.06.1984
27	27/2132	Elektrownia w w zespole pałacowym	Sandomierska 27	1 ćw. XX w.	310/A	30.06.1987
28	28/2132	Kościół par. p.w. św. Marii Magdaleny	Krzywa	k. XV w., 1840 r.	A/90	5.01.1968 oraz 132/A z 14.06.1977
29	29/2132	Cmentarz parafialny "Na Piaskach" (stary)	Stanisława Orła 11	1. poł. XIX w.	321/A	10.06.1988
30	30/2132	Kaplica na starym cmentarzu parafialnym "Na Piaskach"	Stanisława Orła 11	1. poł. XIX w., 2009 r. (remont)	321/A	10.06.1988
31	31/2132	Ogrodzenie na starym cmentarzu parafialnym "Na Piaskach"	Stanisława Orła 11	1. poł. XIX w., 1998 - 2005 r. (remont)	321/A	10.06.1988
32	32/2132	Pałac w zespole pałacowym	Sienkiewicza 206	2 poł. XIX w.	A-728	11.06.1973
33	33/2132	Park w zespole pałacowym	Sienkiewicza 206	2 poł. XIX w.	139/A	16.06.1977 i 18.04.1985
34	34/2132	Oficina w zespole pałacowym	Sienkiewicza 204	2 poł. XIX w.	139/A	16.06.1977 i 18.04.1985
35	35/2132	Dwór	Wisłostrada 4	2 ćw. XIX w., XIX/XX w.	796/A	29.04.1975 i 140/A z 16.06.1977
36	36/2132	Kościół p.w. św. Gertrudy i św. Michała Archanioła z kaplicą grobową r. Tarnowskich w zespole kościoła parafialnego	Piętaka 48	XVII w. (kaplica), 1884 r. (kościół)	595/A	22.04.1991
37	37/2132	Ogrodzenie z kaplicami w zespole kościoła parafialnego	Piętaka 48	2 poł. XIX w.	595/A	22.04.1991
38	38/2132	Plebania w zespole kościoła parafialnego	Piętaka 48	pocz. XX w.	595/A	22.04.1991

39	39/2132	Kaplica w zespole klasztornym dominikanek	Białeckiej 1	2 poł. XIX w.	595/A	22.04.1991
40	40/2132	Dom sióstr w zespole klasztornym dominikanek	Matki Kolumby Białeckiej 1	2 poł. XIX w.	595/A	22.04.1991
41	41/2132	Szkoła w zespole klasztornym dominikanek	Matki Kolumby Białeckiej 1	2 poł. XIX w.	595/A	22.04.1991
42	42/2132	Cmentarz klasztorny w zespole klasztornym dominikanek	Matki Kolumby Białeckiej 1	2 poł. XIX w.	595/A	22.04.1991
43	43/2132	Spichlerz	Warszawska 312	1 poł. XIX w.	A-799	29.04.1975 i 1220/A z 30.07.1982
44	44/2132	Spichlerz	Prof. St. Pawłowskiego 14	1843 r.	230/A, A-907	29.04.1975
46	46/2132	Dom	Żeromskiego 8	1 ćw. XX w.		
47	47/2132	Figura Chrystusa Króla, obok bloku nr 4	Żeromskiego	1957 r.		
48	48/2132	Pomnik Bartosza Głowackiego	Głowackiego	1904 r.		
49	49/2132	Dom	Głowackiego 2	k. XIX w.		
50	50/2132	Dom	Głowackiego 3	k. XIX w.		
51	51/2132	Dom	Głowackiego 4	k. XIX w.		
52	52/2132	Dom	Głowackiego 5	k. XIX w.		
53	53/2132	Dom	Głowackiego 7	k. XIX w.		
54	54/2132	Dom	Głowackiego 8	k. XIX w.		
55	55/2132	Dom	Głowackiego 9	k. XIX w.		
56	56/2132	Dom	Głowackiego 11	k. XIX w.		
57	57/2132	Dom	Głowackiego 12	XVIII w., XIX w. (przebudowa)		
58	58/2132	Dom	Głowackiego 13	XVIII w., XIX w. (przebudowa)		
59	59/2132	Dom	Głowackiego 14	XVIII w., XIX w. (przebudowa)		
60	60/2132	Dom	Głowackiego 15	XVIII w., XIX w. (przebudowa)		
61	61/2132	Dom	Głowackiego 16	k. XIX w.		
62	62/2132	Dom	Głowackiego 17	k. XIX w.		
63	63/2132	Dom	Głowackiego 18	k. XIX w.		
64	64/2132	Dom	Głowackiego 19	k. XIX w.		

66	66/2132	Dom	Głowackiego 21	k. XIX w.		
67	67/2132	Dom	Głowackiego 27	k. XIX w.		
68	68/2132	Dom	Głowackiego 28	k. XIX w.		
69	69/2132	Dom	Głowackiego 30	k. XIX w.		
70	70/2132	Dom	Głowackiego 31	1 ćw. XX w.		
71	71/2132	Dom	Głowackiego 34	4 ćw. XX w.		
72	72/2132	Dom	Głowackiego 35	k. XIX w.		
73	73/2132	Dom	Głowackiego 36	k. XIX w.		
74	74/2132	Dom	Głowackiego 37	k. XIX w.		
75	75/2132	Dom	Głowackiego 38	k. XIX w.		
76	76/2132	Dom	Głowackiego 39	k. XIX w.		
77	77/2132	Dom	Głowackiego 48	k. XIX w.		
78	78/2132	Dom	Głowackiego 54	k. XIX w.		
79	79/2132	Dom	Głowackiego 56a	k. XIX w.		
80	80/2132	Dom	Głowackiego 56	k. XIX w.		
81	81/2132	Dom	Fabryczna 1	3 ćw. XIX w.		
82	82/2132	Dom	Jasińskiego 4	1 ćw. XX w.		
83	83/2132	Dom	Jasińskiego 9	1 ćw. XX w.		
84	84/2132	Budynek gospodarczy	Jasińskiego 12	ok. 1890 r.		
85	85/2132	Dom	Jasińskiego 14	1882 - 1883 r.		
86	86/2132	Dom	Jasińskiego 15	1 ćw. XX w.		
87	87/2132	Dom	Jasińskiego 19.1	1910 r.		
88	88/2132	Dom	Jasińskiego 26	pocz. XX w.		
89	89/2132	Dom	Jasińskiego 28	1 ćw. XX w.		
90	90/2132	Dom	Dominikańska 3	4 ćw. XIX w.		
91	91/2132	Dom	Dominikańska 5	4 ćw. XIX w.		
92	92/2132	Dom	Dominikańska 15	2 poł. XIX w.		
94	94/2132	Nawierzchnia ul. Dominikańskiej, na odcinku od ul. Wszyńskiego do ul. Sikorskiego	Dominikańska	XIX w.		
95	95/2132	Dom	Kościuszki 4	k. XIX w.		
96	96/2132	Dom	Kościuszki 14	k. XIX w.		
97	97/2132	Dom	Kościuszki 16	k. XIX w.		

98	98/2132	Dom	Kościuszki 20	pocz. XX w.		
99	99/2132	Dom	Kościuszki 22	k. XIX w.		
100	100/2132	Dom	Kościuszki 26	pocz. XX w.		
101	101/2132	Dom	Sienkiewicza 1	k. XIX w.		
102	102/2132	Dom	Sienkiewicza 3	k. XIX w.		
103	103/2132	Dom	Sienkiewicza 5	k. XIX w.		
104	104/2132	Dom	Sienkiewicza 6	k. XIX w.		
105	105/2132	Dom	Sienkiewicza 7	k. XIX w.		
106	106/2132	Dom	Sienkiewicza 10	4. ćw. XIX w.		
107	107/2132	Dom	Sienkiewicza 13	1926 - 1927 r.		
108	108/2132	Dom	Sienkiewicza 15	k. XIX w.		
109	109/2132	Dom	Sienkiewicza 17	k. XIX w., pocz. XXI w. (nadbudowa)		
111	111/2132	Dom	Sienkiewicza 44	I. 20-te XX w.		
112	112/2132	Dom	Sienkiewicza 84	4 ćw. XIX w.		
113	113/2132	Dom	Sienkiewicza 95	XIX/XX w.		
114	114/2132	Dom	Sienkiewicza 100	XIX/XX w.		
115	115/2132	Dom	Sienkiewicza 131	1 ćw. XX w.		
116	116/2132	Dom	Sienkiewicza 139	I. 20-te XX w.		
117	117/2132	Dom	Sienkiewicza 141	I. 20-te XX w.		
118	118/2132	Dom	Sienkiewicza 143	I. 20-te XX w.		
119	119/2132	Kapliczka	Sienkiewicza	1872 r.		
120	120/2132	Dom	Sikorskiego 18	XIX/XX w.		
121	121/2132	Dom	Sikorskiego 24	4 ćw. XIX w.		
122	122/2132	Dom	Sandomierska 1	k. XIX w.		
123	123/2132	Dom	Sandomierska 2	XIX/XX w.		
124	124/2132	Dom	Sandomierska 3	k. XIX w.		
125	125/2132	Dom	Sandomierska 4	1. poł. XIX w.		
126	126/2132	Dom	Sandomierska 8	XIX/XX w.		
127	127/2132	Dom	Sandomierska 10	4 ćw. XIX w.		
128	128/2132	Krzyż kamienny	Sandomierska 27	XIX w.		
129	129/2132	Dom	Sokoła 4	I. 30-te XX w.		
130	130/2132	Budynek d. "Sokoła"	Sokoła 9	1911 - 1912 r.		
131	131/2132	Budynek PZU	1 Maja 3	I. 30-te XX w.		

132	132/2132	Budynek Starostwa Powiatowego	1 Maja 4	I. 30-te XX w.		
133	133/2132	Budynek Szpitala	Szpitalna 1	1902 - 1904 r., 1931 - 1935 r.		
134	134/2132	Dom	Mickiewicza 21	I. 20-te XX w.		
135	135/2132	Dom	Mickiewicza 25	1 ćw. XX w.		
136	136/2132	Dom	Mickiewicza 29	1 ćw. XX w.		
137	137/2132	Dom	Mickiewicza 31	1 ćw. XX w.		
138	138/2132	Budynek d. Dyrekcji Szpitala	Mickiewicza 34	1906 r.		
139	139/2132	Budynek d. Ubezpieczalni Społecznej	Mickiewicza 36	I. 20-te XX w.		
141	141/2132	Dom	Nadole 2	4 ćw. XIX w.		
143	143/2132	Dom	Borek 6	1 ćw. XIX w.		
144	144/2132	Dom	Borek 12	1 ćw. XIX w.		
145	145/2132	Dom	Sosnowa 2	I. 30-te XX w.		
146	146/2132	Dom	Sosnowa 5	1 ćw. XX w.		
148	148/2132	Dom	Sosnowa 7	1 ćw. XX w.		
149	149/2132	Dom	Sosnowa 9	1 ćw. XX w.		
150	150/2132	Dom	Sosnowa 12	1 ćw. XX w.		
151	151/2132	Dom	Sosnowa 14	1 ćw. XX w.		
152	152/2132	Dom	Jachowicza 1a	XIX/XX w.		
153	153/2132	Budynek d. Browaru	Jachowicza 12	ok. poł. XIX w.	A - 661	23.09.2011
154	154/2132	Dom	Piłsudskiego 22	I. 20-te XX w.		
155	155/2132	Dworzec kolejowy	Dworcowa	1913 r.		
156	156/2132	Dom	Moniuszki 1	pocz. XX w.		
157	157/2132	Budynek d. Składu Piwa Żywieckiego	Szeroka 1	k. XIX w.		
158	158/2132	Krzyż przydrożny	Plac Górnika	1879 r.		
159	159/2132	Figura św. Antoniego	Plac Górnika	2 poł. XIX w.		
160	160/2132	Krzyż przydrożny	Sandomierska	XIX w.		
161	161/2132	Kapliczka św. Onufrego	Las Zwierzyniecki	4 ćw. XIX w.		
162	162/2132	Krzyż metalowy z kamienną podstawą	Droga polna na osiedlu Borów	1910 r.		
163	163/2132	Kapliczka	Dzikowska	1876 r.		
164	164/2132	Kapliczka	Dzikowska	I. 30-te XX w.		
165	165/2132	Kapliczka	Żniwna	2 poł. XIX w.		
166	166/2132	2 stajnie dworskie	Mickiewicza	k. XIX w.		
167	167/2132	Najstarsza część nowego cmentarza parafialnego	Mickiewicza	1919 r.		

168	168/2132	Kapliczka św. Jana Nepomucena	Siarkowa 6	1 ćw. XX w.		
169	169/2132	Krzyż kamienny	Plac Akademii Miechocińskiej	1935 r.		
170	170/2132	Kapliczka	Mickiewicza	1935 r.		
171	171/2132	Sklep	Mickiewicza 87	I. 20-te XX w.		
172	172/2132	Budynek d. szkoły	Krzywa 55	1893 r.		
173	173/2132	Budynek plebani	Krzywa 17	1864 r.		
174	174/2132	Budynek d. spichlerza	Sienkiewicza 211	k. XIX w.		
175	175/2132	Budynek Szkoły Podstawowej	Sienkiewicza 215	1935 r.		
176	176/2132	Kapliczka	Sienkiewicza 195	1752 r., 2005 r. (remont)		
177	177/2132	Figura NMP	Sienkiewicza	1887 r.		
178	178/2132	Krzyż drewniany	Zamkowa 11	I. 20-te XX w.		
179	179/2132	Krzyż drewniany	Zamkowa 54	k. XIX w.		
180	180/2132	Kapliczka betonowa	Zamkowa 112	I. 20-te XX w.		
181	181/2132	Dom	Św. Józefa 12	I. 20-te XX w.		
182	182/2132	Kapliczka św. Teresy od Dzieciątka Jezus	Ocicka 216	1926 r.		
183	183/2132	Kaplica p.w. św. Jacka	Sielecka 28	2 poł. XIX w., rozbud. 1890 r.		
184	184/2132	Budynek d. szkoły	Sielecka 26	1912 r.		
185	185/2132	Figura kamienna Serca Pana Jezusa	Mała	1926 r.		
186	186/2132	Pozostałości fortyfikacji tzw. Królewska Kuchnia	Spółdzielcza	XII/XIII w.	A - 263	26.06.1982
187	187/2132	Kaplica	Bema 71	k. XIX w.		
188	188/2132	Kapliczka	Szlachecka	k. XIX w.		
189	189/2132	Budynek szkoły	Olszowa 1	I. 20-te XX w.		
190	190/2132	Pomnik Niepodległości	Bema	1919 r.		
191	191/2132	Dawny cmentarz choleryczny i wojenny	Podkamień	1831 r., 1873 r., 1944 r., 2008 r.		
192	192/2132	Dom	Bema 127	I. 20-te XX w.		
194	194/2132	Dom	Chwałki 39	1 ćw. XX w.		
199	199/2132	Najstarsza część cmentarza parafialnego	Warszawska	XIX/XX w.		

200	200/2132	Budynek d. rządcówki	Warszawska 310 B	2 ćw. XIX w.		
203	203/2132	Dom	Warszawska 469	ok. 1930 r.		
204	204/2132	Dom	Grobla 25	4 ćw. XIX w.		
206	206/2132	Dom	Piętaka 4	ok. 1890 r.		
207	207/2132	Stodoła	Piętaka 4	ok. 1890 r.		
208	208/2132	Obora	Piętaka 4	ok. 1890 r.		
209	209/2132	Kapliczka	Warszawska 387	1888 r.		
210	210/2132	Kapliczka		XIX/XX w.		
211	211/2132	Kapliczka	Cicha	XIX w.		
212	212/2132	Krzyż kamienny	Szklana	1906 r.		
213	213/2132	Figura M.B. Apokaliptycznej	Szklana	1941 r.		
214	214/2132	Kaplica	Przemysłowa 18	1911 r., rozbud. po 1950 r.		
215	215/2132	Figura kamienna N.M.P.	Plac Ludowy	1929 r.		
216	216/2132	Rzadcówka w zespole folwarcznym	Wędkarska	1857 r.		
217	217/2132	Stajnia w zespole folwarcznym	Wędkarska	ok. 1850 r.		
218	218/2132	Obora 1 w zespole folwarcznym	Wędkarska	ok. 1850 r.		
219	219/2132	Obora II w zespole folwarcznym	Wędkarska	ok. 1850 r.		
220	220/2132	Spichlerz w zespole folwarcznym	Wędkarska	ok. 1850 r.		
221	221/2132	Czworak w zespole folwarcznym	Wędkarska 3	ok. 1850 r.		
222	222/2132	Stodoła w zespole folwarcznym	Wędkarska 16	ok. 1850 r.		
223	223/2132	Budynek d. szkoły	Przemysłowa 1	1912 r.		

*Gminna Ewidencja Zabytków przewidziana do aktualizacji wg wskazań Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń.

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> - atrakcyjne położenie komunikacyjne miasta: kolej, droga krajowa nr 9, niewielka odległość od siedziby stolicy województwa podkarpackiego, niewielka odległość do lotniska międzynarodowego Rzeszów – Jasionka, bliskość ośrodków turystycznych w Sandomierzu i Baranowie Sandomierskim, położenie nad Wisłą, bliskość granicy polsko – ukraińskiej, bliskość granicy polsko – słowackiej - zasób obiektów i zespołów obiektów o wartościach architektonicznych, historycznych, artystycznych i walorach krajobrazowych - dobrze rozpoznane dziedzictwo archeologiczne miasta - zespół staromiejski o zachowanym historycznym rozplanowaniu - istnienie zabytków, będących świadectwem wielokulturowości i wielowyznaniowości (cmentarz żydowski) - sanktuarium Matki Bożej Dzikowskiej w kościele OO. Dominikanów z tradycją pielgrzymek - zasób dzieł sztuki zgromadzony w obiektach sakralnych oraz w muzeach - działalność Muzeum Historycznego Miasta Tarnobrzega i jego oddziału Muzeum Polskiego Przemysłu Siarkowego - organizacja imprez kulturalnych: Jarmark Dominikański, Złot pojazdów z czasów PRL, Festiwal Siarki Ognia i Bębnow, Dni Tarnobrzega, SATYRBLUES, Regaty na Jeziorze Tarnobrzeskim, Dzikowski Festiwal Nalewek pod patronatem marszałka województwa podkarpackiego, - KONKURSU PIOSENKI „WYGRAJ SUKCES”, Festiwal Filmów i Spotkań Niezwykłych, Barbórkowa Drama Teatralna - korzystne warunki rozwoju turystyki ze względu na zachowane dziedzictwo kulturowe oraz korzystne położenie komunikacyjne - obecność terenów zielonych i rekreacyjnych - silne społeczeństwo obywatelskie, charakteryzujące się świadomością potrzeb wspólnoty miejskiej, zdolnością samoorganizacji, aktywnością, - obecność regionalistów i pasjonatów lokalnej historii - aktywność władz miejskich w pozyskiwaniu środków zewnętrznych na cele kultury - rozbudowa zaplecza noclegowego i hotelowego 	<ul style="list-style-type: none"> - zły stan techniczny części obiektów wpisanych do gminnej ewidencji zabytków - trudności finansowe właścicieli obiektów zabytkowych - słabe pokrycie terenu miasta miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego - wykonywanie części remontów zabytkowych obiektów bez poszanowania substancji zabytkowej - brak wystarczających nakładów na ochronę zabytków i prace konserwatorskieprze obiektach zabytkowych oraz na kulturę - brak archeologicznych i historyczno – architektonicznych programów badawczych - niedoinwestowanie terenów zielonych - niewielkie zrozumienie społeczne dla zagadnień związanych z ochroną zabytków i dziedzictwa kulturowego - postrzeganie Tarnobrzega przez turystów jako terenu o niskiej atrakcyjności turystyczno-rekreacyjnej - słaba promocja walorów kulturowych i turystycznych - mało aktywne wykorzystywanie przez miasto walorów kulturowych dla rozwoju turystyki - mała liczba noclegów o kategorii turystycznej - małe zasoby lokalnego kapitału inwestycyjnego - odpływ ludzi młodych z uwagi na bezrobocie

SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> - zwiększenie środków budżetowych miasta na działania związane z ochroną zabytków - możliwości finansowania prac konserwatorskich i remontowych obiektów zabytkowych ze środków finansowych pochodzących z różnych źródeł: państwowych, samorządowych, prywatnych, wyznaniowych, środków UE i in. - określenie warunków rozwoju przestrzennego miasta, wdrożenie polityki przestrzennej, która pozwoli kontrolować powstawanie nowych inwestycji bez uszczerbki dla wartości dziedzictwa kulturowego, - uwzględnienie problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego w dokumentach strategicznych: programach, strategiach, planach rozwoju miasta i dokumentach z zakresu planowania przestrzennego - szeroka promocja walorów dziedzictwa kulturowego miasta, mająca na celu zmianę stereotypu Tarnobrzega jako miasta pozbawionego zabytków - tworzenie projektów i produktów turystycznych w oparciu o istniejące zasoby - współpraca międzyregionalna - aktywność organizacji pozarządowych - wzrost świadomości mieszkańców miasta w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego - wzrost świadomości ekologicznej, kulturowej, historycznej mieszkańców gminy - tworzenie produktów turystycznych w oparciu o atrakcyjny sposób zagospodarowania przestrzeni wokół obiektów zabytkowych - wykorzystanie walorów przyrodniczych w celu przyciągnięcia turystów 	<ul style="list-style-type: none"> - niestabilność finansów publicznych - brak wsparcia polityki samorządowej ze strony organów państwowych - niekontrolowany rozwój inwestycji na obszarze miasta, wkraczający w historyczny układ urbanistyczny i układy ruralistyczne - brak ochrony krajobrazu kulturowego spowodowany niedostateczną ilością opracowanych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla obszarów o wartościach kulturowych - brak promocji działań na rzecz ochrony, konserwacji rewitalizacji zabytków - niski poziom świadomości społecznej odnośnie walorów obiektów zabytkowych i ich znaczenia dla rozwoju miasta - zanikanie świadomości i wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego miasta i regionu, a co za tym idzie brak identyfikacji mieszkańców ze swoim miastem - samowolne prace przy zabytkach bez wymaganych pozwoleń konserwatora zabytków - budowa i wprowadzanie elementów architektonicznych, niewpisujących się w krajobraz kulturowy miasta - brak środków finansowych na inwestycje infrastrukturalne - wzrost kosztów renowacji i konserwacji obiektów zabytkowych - zbyt wolne tempo prac związanych z rewitalizacją wybranych obszarów - zdarzenia losowe - akty wandalizmu

7. Założenia programowe

Program opieki nad zabytkami dla miasta Tarnobrzega służyć ma ochronie dziedzictwa kulturowego oraz wzrostowi wartości zabytków dla rozwoju Miasta przez: zachowanie dziedzictwa materialnego i nie materialnego, wzrost świadomości społecznej w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, zmianę podejścia właścicieli obiektów zabytkowych do kwestii ochrony zabytków, promocję regionalnego dziedzictwa kulturowego, wspieranie działań planistycznych celem odpowiedniej ochrony i ekspozycji zabytków. Możliwe to będzie dzięki współpracy samorządu z wojewódzkim konserwatorem zabytków oraz z właścicielami obiektów zabytkowych.

7.1. Priorytety programu opieki nad zabytkami

Priorytet I: Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno – kulturowego

Priorytet II: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego

Priorytet III: Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości

7.2. Kierunki działań i zadania programu opieki nad zabytkami

Priorytet I: Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno – kulturowego	
Kierunki działań	Zadania
Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania	<ol style="list-style-type: none"> Prowadzenie prac remontowo – konserwatorskich przy obiektach zabytkowych stanowiących własność miasta, zgodnie z zaleceniami konserwatorskimi. W pierwszej kolejności planuje się wykonanie prac remontowych i konserwatorskich przy: <ul style="list-style-type: none"> Nawierzchni ul. Dominikańskiej, na odcinku od ul. Wyszyńskiego do ul. Sikorskiego, Placu Górnika na terenie układu urbanistycznego, Pałacu, Oficynie w zespole pałacowym, Kordegardzie z ogrodzeniem w zespole pałacowym, Parku w zespole pałacowym – pielęgnacja zieleni , prace przy fontannie na skarpie, Krzyżu przydrożnym na Placu Górnika, Figurze św. Antoniego na Placu Górnika, Figurze NMP na ul. Sienkiewicza/ul. Chrobaka, Budynku dawnego Gimnazjum, ob. Siedzibie Urzędu Miasta, Domu „Towarzystwa Kasynowego”, ob. Miejskim Domu Kultury. Realizacja prac zaplanowanych w Strategii Rozwoju Miasta Tarnobrzega na lata 2014 – 2020: <ul style="list-style-type: none"> kontynuacja restauracji pałacu w Dzikowie, uporządkowanie i renowacja parku dzikowskiego, w tym ochrona bioróżnorodności, kształtowanie przestrzeni rekreacyjno – edukacyjnej,

	<ul style="list-style-type: none"> - odbudowa zespołu tzw. kuchni magnackiej, - odnowienie powozowni, domu zarządcy, powozowni, - renowacja klasztoru dominikańskiego, - poprawa ekspozycji kościoła pw. św. Marii Magdaleny. <p>3. Współfinansowanie prac konserwatorsko – remontowych przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków nie stanowiących własności miasta. W pierwszej kolejności planowane jest dofinansowanie prac przy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Kościele p.w. Wniebowzięcia NMP w zespole kościelno-klasztornym dominikanów - Kościele p.w. św. Gertrudy i św. Michała Archanioła z kaplicą grobową Tarnowskich w zespole kościoła parafialnego - Ogródku z kaplicami w zespole kościoła parafialnego p.w. św. Gertrudy i św. Michała Archanioła - W ramach współfinansowania prac przy obiektach zabytkowych, nie stanowiących własności Miasta należy rozważyć możliwość utworzenia Funduszu Odnowy Zabytków. <p>4. Prowadzenie okresowych kontroli stanu zachowania obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków:</p> <ul style="list-style-type: none"> - stanowiących własność Miasta, celem wskazania najbardziej zagrożonych i na tej podstawie opracowanie planu remontów - stanowiących własność prywatną lub innych instytucji, celem wskazania ich właścicielom konieczności przeprowadzenia remontów i możliwości pozyskania środków na pokrycie kosztów prac z funduszy krajowych, wojewódzkich i europejskich <p>5. Ustalenie zasad i wymogów odnośnie prowadzenia remontów obiektów zabytkowych:</p> <ul style="list-style-type: none"> - wpisanych do rejestru zabytków - ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków w tym wymóg uzgodnienia remontów z WKZ , prowadzenia badań archeologicznych przed rozpoczęciem prac ziemnych, poszanowania substancji zabytkowej w zakresie ukształtowania brył, wystroju elewacji, stolarki drzwiowej i okiennej zewnętrznej, historycznego, bezpośredniego otoczenia obiektu, stosowanie metod odwracalnych, stosowanie materiałów naturalnych - utrzymanie w należyłym stanie pomników/kapliczek wpisanych do rejestru / gminnej ewidencji zabytków <p>6. W przypadku licznie występujących na terenie Tarnobrzega kapliczek, w trakcie wykonywania ich remontów należy zwrócić uwagę na zachowanie lub przywrócenie ich pierwotnej bryły, formy, stylu, materiałów, pokrycia dachowego i wystroju.</p> <p>7. Należy dołożyć wszelkich starań o zachowanie i ochronę nielicznego już drewnianego budownictwa na terenie Tarnobrzega.</p> <p>8. Rewaloryzacja zespołów zabytkowej zieleni:</p> <ul style="list-style-type: none"> - parku przy pałacu w Mokrzeszowie - cmentarza na Piaskach <p>9. Podjęcie starań o pozyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością miasta.</p>
<p>Podjęcie działań zwiększających atrakcyjność zabytków na potrzeby społeczne, turystyczne, edukacyjne</p>	<p>1. Podjęcie działań mających na celu podniesienie estetyki miasta:</p> <ul style="list-style-type: none"> - przeprowadzenie korekt istniejących współczesnych witryn sklepowych, niedostosowanych do charakteru obiektów, - kontynuacja prac w zakresie rewaloryzacji nawierzchni ulic i ciągów pieszych, - poprawienie estetyki ścian budynków usytuowanych na osiach widokowych. <p>2. Wykonanie profesjonalnej iluminacji obiektów sakralnych, wewnątrz urbanistycznych np.: pierzei rynkowych, placów.</p>

	<p>3. Oznakowanie tablicami informacyjnymi ważniejszych zabytków miasta, w tym Pomnika Bartosza Głowackiego</p> <p>4. Prowadzenie bieżących prac porządkowych przy zabytkowych zespołach zieleni: parkach miejskich, parkach znajdujących się przy pałacach, cmentarzach.</p> <p>5. Podjęcie działań zmierzających do zmiany sposobu ogrzewania mieszkań na terenie Starego Miasta celem wyeliminowania smogu.</p>
--	--

Priorytet II: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego	
Kierunki działań	Zadania
Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego	<p>1. Sporządzenie i uchwalenie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, dla obszarów, które nie posiadają takich opracowań, w szczególności dla obszarów o stosunkowo dużym nasyceniu obiektami zabytkowymi. Są to m. in. obszary:</p> <ul style="list-style-type: none"> - układ Rynku i zabudowy przyrynkowych pierzei, - dawna dzielnica żydowska z synagogą i starym cmentarzem żydowskim przy ul. Szerokiej, - zespół kościelno – klasztorny OO. Dominikanów, - zespół pałacowo – parkowy w Dzikowie. <p>Miejscowe plany powinny uwzględniać wymogi ochrony obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków. Zaleca się wprowadzenie w stosunku do obiektów z obu tych grup precyzyjnych zapisów, uwzględniających specyfikę ich bryły, form architektonicznych i kontekstu przestrzennego.</p> <p>2. Opracowanie studiów wartości kulturowych dla fragmentów miasta przewidzianych do objęcia miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego, w celu rozpoznania ich walorów niezbędnych do objęcia ochroną przez zapisy miejscowych planów.</p> <p>3. Weryfikacja dotychczas uchwalonych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego pod kątem ochrony zabytków, w szczególności uwzględnienie w nich zabytków znajdujących się w zaktualizowanej Gminnej Ewidencji Zabytków.</p> <p>4. Uwzględnienie w planowaniu przestrzennym i działalności inwestycyjnej na terenie miasta zasad ochrony krajobrazu, w tym do zachowania historycznych panoram i osi widokowych, charakterystycznych form terenu, zabytkowych kompozycji zieleni. Należy rozważyć możliwość opracowania studium widokowo – krajobrazowego dla miasta Tarnobrzeg.</p> <p>5. Ochrona terenów miasta o walorach krajobrazowych: zachodnich obszarów w dolinie Wisły, terenów występowania kompleksów leśnych, zabezpieczenie (ze względów bezpieczeństwa) zbiorników wodnych w Lesie Zwierzynieckim</p> <p>6. Konsekwentne wdrażanie zapisów programów rewitalizacji studiów urbanistyczno– historycznych, katalogów typów zabudowy regionalnej i detalu architektonicznego w realizacji zagospodarowania przestrzennego.</p> <p>7. Walka z samowolami budowlanymi .</p>
Rozszerzenie zasobu i ochrony dziedzictwa kulturowego gminy	<p>1. Podjęcie starań o wpisanie do rejestru zabytków, obiektów o wartości architektonicznej , historycznej lub artystycznej, które dotychczas nie figurują w rejestrze:</p> <ul style="list-style-type: none"> - stanowiących własność Miasta, przez zebranie odpowiedniej dokumentacji i złożenie wniosku do WKZ, - znajdujących się w posiadaniu innych podmiotów(Budynek szpitala, Dworzec kolejowy, kapliczka św. Onufrego, Kapliczka św. Jana Nepomucena w Miechocinie, Kapliczka

	<p>przy ul. Sienkiewicza 195), przez prowadzenie działań zachęcających właścicieli do WKZ o dokonanie wpisu, przez np.: pokrycie kosztów wpisów i wyrysów z ewidencji gruntów niezbędnych przy składaniu wniosków o dokonanie wpisu, podjęcie decyzji o finansowym wsparciu remontów obiektów wpisanych do rejestru zabytków.</p> <p>Władze samorządowe w odniesieniu do zabytków stanowiących własność prywatną i własność miasta mogą podjąć decyzję o objęciu ochroną wytypowanych obiektów przez wprowadzenie odpowiednich wpisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.</p> <ol style="list-style-type: none"> 2. Staranie u umieszczenie w gminnej ewidencji zabytków nowych obiektów w tym ogrodzenia przy kościele parafialnym p.w. św. Marii Magdaleny. 3. Aktualizacja Gminnej Ewidencji Zabytków zgodnie ze wskazaniami Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.
<p>Ochrona układów ruralistycznych na dawnych obszarach wiejskich</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Opracowanie i wdrożenie planu rewitalizacji Starego Miasta 2. Uwzględnienie w planowaniu przestrzennym ochrony historycznych układów miejscowości włączonych do Tarnobrzega oraz ochrony elementów charakterystycznych dla zespołów zabudowy dawnych wsi i elementów krajobrazu naturalnego tych miejscowości: <ul style="list-style-type: none"> - pozostałości dawnego rozplanowania wsi na obszarach siedliskowych, - zabytkowych zespołów kościelnych, - zabytkowych zespołów dworsko – parkowych, - stanowisk archeologicznych, - krajobrazu kulturowego, 3. Nawiązanie w nowych realizacjach do lokalnych tradycji kształtowania zabudowy, poszanowanie i kultywowanie we współczesnych realizacjach lokalnych tradycji budowlanych na obszarach dawnych wsi.

Priorytet III: Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości	
Kierunki działań	Zadania
<p>Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym gminy</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Rozszerzenie informacji o zabytkach na stronie internetowej miasta, przez dodanie galerii zdjęć. 2. Opracowanie mapy zabytków , jako atrakcyjnej graficznie formy promocji ułatwiającej dotarcie do wszystkich elementów dziedzictwa kulturowego. 3. Promocja dziedzictwa kulturowego w popularnych serwisach internetowych: <ul style="list-style-type: none"> - Wikipedia – najpopularniejszej encyklopedii internetowej - Otwartezabytki.pl – który finansowany jest ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach konkursu Patriotyzm Jutra
<p>Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Upamiętnienie i utrwalenie w świadomości mieszkańców ważnych wydarzeń historycznych, ważnych postaci związanych miastem (Hieronima Dekutowskiego Ps. Zapora, wybitnych przedstawicieli rodu Tarnowskich) , przez działalność wydawniczą, prowadzenie lekcji, organizowanie okazjonalnych wystaw przy współpracy ze szkołami, stowarzyszeniami i muzeami. 2. Włączenie się miasta i prowadzonych przez instytucji kultury w obchody Europejskich Dni Dziedzictwa, pozwalających na promowanie lokalnego dziedzictwa kulturowego, jak również zapewniających reklamę w regionalnych mediach.

	<ol style="list-style-type: none"> 3. Wspieranie lokalnych inicjatyw dążących do zachowania, udokumentowania, kultywowania wartości i dziedzictwa niematerialnego. 4. Używanie historycznych nazw miejscowych w stosunku do wsi i ich przysiółków wchłoniętych przez miasto, inicjowanie nazewnictwa promującego lokalną historię i tradycję. 5. Organizacja szkoleń związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego i udział w nich. 6. Organizacja konkursu na najlepszego użytkownika obiektu zabytkowego.
<p>Specjalistyczne rozpoznanie badawcze poszczególnych obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych związane z przygotowaniem lub realizowanym procesem inwestycyjnym</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Wykonanie studium historyczno – urbanistycznego oraz badań archeologicznych i archeologiczno – architektonicznych dla części Starego Miasta w granicach ukształtowanych od końca XVI w. do początku XX w. 2. Specjalistycznych studiów i projektów konserwatorsko – urbanistycznych wymagają: <ul style="list-style-type: none"> – układ Rynku i zabudowy przyrynkowych pierzei, – dawna dzielnica żydowska z synagogą i starym cmentarzem żydowskim przy ul. Szerokiej, – zespół kościelno – klasztorny OO. Dominikanów, – zespół pałacowo – parkowy w Dzikowie. 3. Prowadzenie monitoringu i weryfikacji obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków z zastosowaniem komputerowej bazy danych.
<p>Promocja regionalnego dziedzictwa kulturalnego służąca kreacji produktów turystycznych</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Dokonanie wyboru najcenniejszych obiektów zabytkowych na terenie miasta i opracowanie w oparciu o nie tematycznych szlaków turystycznych : <ul style="list-style-type: none"> – szlak zespołów sakralnych, – szlak zabytkowych cmentarzy, – szlak zabytkowych kapliczek, – szlak rezydencji i dworów, – szlak gmachów pochodzących z okresu galicyjskiego. 2. Stworzenie szlaku atrakcji turystycznych miasta i powiatu, w którym miasto byłoby jednym z punktów na trasie szlaku, a jednocześnie wykreowane zostało na bazę noclegową. 3. Opracowanie jednolitego systemu informacji w postaci, w postaci tablic informacyjnych, dla poszczególnych obiektów istniejących, jak również nieistniejących już – w miejscu gdzie niegdyś się znajdowały. 4. Wspieranie turystyki kulturowej przez organizację i modernizację infrastruktury: <ul style="list-style-type: none"> – ścieżki rowerowe, – sezonowe wypożyczalnie sprzętu, – punkty widokowe itp.

8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami

Cele i zadania przedstawione w niniejszym programie będą realizowane przez:

1. Instrumenty prawne – programy określające politykę państwa i województwa w dziedzinie ochrony zabytków, dokumenty planistyczne wydane przez samorząd, dokumenty wydane przez wojewódzkiego konserwatora zabytków.
2. Instrumenty finansowe – dotacje i subwencje ze środków zewnętrznych w tym Unii Europejskiej, środki gminne, środki właścicieli obiektów zabytkowych.
3. Instrumenty społeczne – współdziałanie z organizacjami społecznymi, edukacja, współdziałanie z właścicielami obiektów zabytkowych.
4. Koordynację – dokumenty gminne z zakresu planowania przestrzennego, plany odnowy osiedli, programy rewitalizacji, strategie rozwoju.
5. Instrumenty kontrolne- aktualizacja gminnej ewidencji zabytków, analiza stanu zachowania obiektów zabytkowych, monitoring realizacji programu opieki nad zabytkami.

9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami

W myśl art. 87 pkt. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2014 r. poz. 1446) co 2 lata istnieje obowiązek sporządzania przez prezydenta (wójta, burmistrza miasta) sprawozdań z realizacji gminnych programów opieki nad zabytkami i przedstawiania ich radzie gminy. Sprawozdania z poziomu realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami powinny zawierać informacje dotyczące realizacji:

- Priorytetu I** Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno – kulturowego:
- poziom w % wydatków budżetu na ochronę i opiekę nad zabytkami stanowiącymi własność miasta,
 - wartość finansowa zrealizowanych prac rewaloryzacyjnych i rewitalizacyjnych przy zabytkach stanowiących własność miasta,
 - liczba obiektów poddanych pracom rewitalizacyjnym i rewaloryzacyjnym,
 - liczba obiektów poddanych pracom remontowo – konserwatorskim,
 - liczby przeprowadzonych kontroli stanu zachowania obiektów zabytkowych,
 - poziom wydatków na prowadzenie prac konserwatorsko – remontowych przy obiektach nie stanowiących własności miasta,
 - poziom pozyskanych środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością miasta.

- Priorytetu II** Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego:
- poziom w % objęcia terenu miasta wykonanymi miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego,
 - liczby uchwalonych planów zagospodarowania przestrzennego,
 - liczba studiów wartości kulturowych dla fragmentów miasta przewidzianych do objęcia miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego,
 - liczba opracowanych studiów widokowo – krajobrazowego dla miasta Tarnobrzeg,
 - poziom skuteczności wdrażania zapisów programów rewitalizacji studiów urbanistyczno – historycznych, katalogów typów zabudowy regionalnej i detalu architektonicznego w realizacji zagospodarowania przestrzennego,
 - poziom skuteczności walki z samowolami budowlanymi,
 - liczba wniosków o wpis do rejestru zabytków,
 - liczba obiektów, obszarów objętych ochroną przez wprowadzenie odpowiednich wpisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego,
- Priorytet u III** Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości:
- liczby publikacji internetowych poświęconych zabytkom z terenu Tarnobrzega,
 - liczby wydawnictw promujących dziedzictwo kulturowe Tarnobrzega,
 - liczba kursów, wystaw, szkoleń poświęconych działalności edukacyjnej z zakresu popularyzacji wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym,
 - liczba opracowanych prac studialnych,
 - liczba utworzonych szlaków turystycznych.

Kontrola nad realizacją priorytetów i zadań zawartych w gminnym programie opieki nad zabytkami pozwoli zweryfikować skuteczność podejmowanych działań i podjąć decyzję o ewentualnej korekcie działań. Po 4 latach program opieki nad zabytkami powinien zostać zaktualizowany i ponownie przyjęty przez radę gminy.

10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami

W myśl art. 71 ustawy z dnia 23 lipca o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2014 poz. 1446) osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku sprawuje opiekę nad zabytkami, finansuje prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy tym zabytku. Jednocześnie art. 74 ustawy z dnia 23 lipca o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2014 poz. 1446) wskazuje

możliwość pozyskania środków zewnętrznych w formie dotacji celowej z budżetu państwa na dofinansowanie prac prowadzonych przy zabytkach:

- ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego ze środków finansowych z części budżetu państwa „Kultura i Ochrona Dziedzictwa Narodowego. Priorytet 1. „Ochrona Zabytków”. Daje możliwość ubiegania się o środki finansowe na następujące zadania: prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania, prace, restauratorskie, roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków)

- wojewódzkiego konserwatora zabytków ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest wojewoda. Pozyskane środki można wykorzystać na: ochronę i zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, zwiększenie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego, w tym dziedzictwa archeologicznego, konserwację i rewitalizację zabytków, zabezpieczenie zabytków przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granice oraz na wypadek sytuacji kryzysowych, udostępnienie zabytków na cele publiczne.

Kwestie dofinansowania prac przy zabytkach, reguluje rozporządzenie ministra kultury z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz rozporządzenie ministra kultury i dziedzictwa narodowego z dnia 1 lipca 2013 zmieniające rozporządzenie w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (t.j. Dz.U. 2014 poz. 399).

Środki z budżetu państwa:

Ze środków będących w dyspozycji ministerstwa kultury i dziedzictwa narodowego udzielane są dotacje na zadania związane z ochroną i opieką nad zabytkami w ramach programów operacyjnych:

- „Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego” - informacje pod adresem www.mkidn.gov.pl

- „Programy z zakresu dziedzictwa kulturowego” – informacje pod adresem www.mkidn.gov.pl. Celem programu „Dziedzictwo kulturowe ” jest ochrona polskiego dziedzictwa kulturowego w kraju i za granicą, wspieranie działalności muzeów, popularyzacja kultury ludowej. Na „Programy z zakresu dziedzictwa kulturowego” składają się następujące programy:

- Kolekcje muzealne;
- Wspieranie działań muzealnych;
- Kultura ludowa i tradycja;
- Ochrona zabytków;
- Ochrona zabytków archeologicznych;
- Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą;
- Miejsca Pamięci Narodowej za Granicą;
- Badanie polskich strat wojennych;
- Wspieranie samorządowych instytucji kultury – opiekunów miejsc pamięci;
- Wspieranie opieki nad miejscami pamięci i trwałymi upamiętnieniami w kraju.
- „Infrastruktura kultury” – informacje pod adresem www.mkidn.gov.pl.

Ze środków Funduszu Kościelnego, będącego w dyspozycji Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji udzielane są dotacje wyłącznie na remonty i konserwację zabytkowych obiektów o charakterze sakralnym i to tylko na wykonywanie podstawowych prac zabezpieczających sam obiekt. Informacje dotyczące środków oferowanych za pośrednictwem Funduszu Kościelnego znajdują się pod adresem <https://mswia.gov.pl> .

Regulaminy dla każdego programu operacyjnego są opracowywane co roku. Wówczas ulegają zmianom terminy składania i rozliczania wniosków o dofinansowanie.

Ze środków znajdujących się w dyspozycji Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków udzielane są dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. Informacje do uzyskania pod adresem <http://wuozprzemysl.pl>

Środki z budżetu Unii Europejskiej

Środki europejskie przeznaczone na kulturę dostępne są głównie za pośrednictwem Funduszy Europejskich oraz Mechanizmów Finansowych EOG i NMF. Jednymi z najistotniejszych środków europejskich, gwarantujących dofinansowanie działań z zakresu zachowania dziedzictwa kulturowego są Regionalne Programy Operacyjne, zaliczane do funduszy strukturalnych. Realizowane są one przez samorządy poszczególnych województw, w celu podniesienia konkurencyjności regionów. Regionalne Programy Operacyjne są komplementarne do programów o charakterze centralnym, obejmujących cały kraj, takich jak: program operacyjny Infrastruktura i Środowisko czy program operacyjny Kapitał Ludzki.

- informacje dotyczące programu operacyjnego „Infrastruktura i Środowisko 2014-2020” w obszarze: Ochrona Dziedzictwa Kulturowego i Rozwój Zasobów Kultury. www.pois.gov.pl

- informacje dotyczące programu operacyjnego „Kapitał Ludzki” – www.mrr.gov.pl

- informacje dotyczące programu operacyjnego „Europejska Współpraca Terytorialna” www.mrr.gov.pl

- informacje dotyczące „Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego na lata 2014 - 2020” www.rpo.podkarpackie.pl

- informacje dotyczące Funduszy Norweskich oraz EOG <http://www.eog.gov.pl>

Środki własne samorządu terytorialnego

Dotacje wojewódzkie

Zarząd Województwa Podkarpackiego przyznaje środki na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze województwa podkarpackiego. O dotacje może ubiegać się każdy podmiot będący właścicielem lub posiadaczem zabytku, jeżeli posiadanie to oparte jest o tytuł prawny do zabytku.

Przyznawanie środków wojewódzkich regulowane jest przez:

Uchwałę Nr 264/5280/17 Zarządu Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie z dnia 24 stycznia 2017 r. w sprawie ogłoszenia naboru wniosków o dotacje z budżetu Województwa Podkarpackiego przeznaczone na prace konserwatorskie, restauratorskie

lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze województwa podkarpackiego na 2017 rok.

Uchwałą Nr XVII/285/12 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 30 stycznia 2012 r. w sprawie określenia zasad i kryteriów udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze województwa podkarpackiego.

Załącznik do uchwały NR XVII/285/12 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 30 stycznia 2012 r. – Zasady i kryteria udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze województwa podkarpackiego.

Szczegółowe informacje uzyskać można pod adresem <http://www.kultura.wrotapodkarpackie.pl>

Dotacje gminne

Zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz zgodnie z ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t. j. Dz. U. 2015 poz. 1515) finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach jest również obowiązkiem jednostki samorządu terytorialnego szczebla gminnego. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest jej zadaniem własnym.

Zasady i tryb postępowania w sprawach o udzielenie dotacji z budżetu gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków określa się odpowiednią uchwałą Rady Miasta.

11. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków

Realizacja celów zawartych w Gminnym programie opieki nad zabytkami dla miasta Tarnobrzeg realizowana będzie przez:

- współpracy władz miasta Tarnobrzeg z Ministerstwem Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, Urzędem Marszałkowskim Województwa Podkarpackiego, władzami kościelnymi w oparciu o porozumienia i umowy;
- wykorzystanie instrumentów finansowych w postaci dotacji;
- projekty, programy lokalne;
- inicjatywy własne miasta Tarnobrzeg.

Tarnobrzeg, 27.09.2017 r.

T-IRN.5120.1.2017.DK

OPINIA

Na podstawie art. 87.pkt.3, art. 89 pkt.2, art. 92 ust.6, art.93 ust.1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity Dz. U. z 2014 r. poz. 1446 z późn. zm.) oraz Upoważnienia Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z dnia 27 września 2004 roku po rozpatrzeniu wniosku Prezydenta Miasta Tarnobrzega z dnia 27.09.2016 r. w sprawie zaopiniowania **Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Miasta Tarnobrzega na lata 2017-2021**

opiniuję pozytywnie

przedłożony do zaopiniowania **Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Tarnobrzega na lata 2017-2021**

UZASADNIENIE

W związku z faktem, iż opinia w pełni spełnia oczekiwania strony na podstawie art. 107 § 4 Kodeksu postępowania administracyjnego odstąpiono od uzasadnienia merytorycznego.

Przywołanie art. 87 pkt 3, art. 89 pkt 2, art. 92 ust. 6 , art. 93 ust. 1 tejjże ustawy znajduje podstawę w zakresie właściwości miejscowej, rzeczowej i instancyjnej Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków do rozpatrzenia niniejszej sprawy, który swoje uprawnienia przekazał na podstawie upoważnienia z dnia 27 września 2004 roku Kierownikowi Delegatury Urzędu Ochrony Zabytków w Tarnobrzegu.

Z up. Podkarpackiego Wojewódzkiego
Konserwatora Zabytków
Dominik Kowada
Kierownik Delegatury w Tarnobrzegu

Otrzymują:

1 x Adresat

1 x Prezydent Miasta Tarnobrzega

1 x a/a